

ՅԱԿՈԲ Յ. ԹԷՐԶԵԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ

(ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ)

ԱԿԱՆԱՏԵՍԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՎԱԽԵ
ՐԱԹՈՒՂԹԵՐ, ԱՆԱՐԳԱՐՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ ԲՈՂՈՔ
ՆԵՐ, ԵՐԵՍՓՈԽ. ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ԱՏԵՆԱԳՐՈՒ
ԹԻՒՆՆԵՐ, ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ-
ՆԵՐ, ՕԳՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒ-
ԹԻՒՆՆԵՐ, ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ,
ԵՒԱՅԼՆ, ԿԱՐԵՒՈՐ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՕՍՄ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՔՆՆԻՋ ՅԱՆԶՆԱԺՈՂՈՎԻ, ՊԱՏԵՐԱԶՈՒ
ԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐԸ. ՀԱՅՈՑ Ա-
ՄԵՂՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՍՏԱՏՈՂ ՕՍՄ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱԲ
ՐԱԿԱՆԸ. ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՍԵՂԱՆ, ԳԱՆՏՆԻ ԴԱԽԱԳՐՈՒԹԻՒ-
ՆԵՐ, ՕԳՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՈՐԲԱԽՆԱՄ ԵՒ ԱՅՐԻԱԽՆԱՄ ՅԱՆ
ՆԱԺՈՂՈՎՆԵՐ ԵՒ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ՄԱՍԻՆ ԳՐՈՒԱԾ Բ.
ՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒԱՅԼՆ

Պատկերազարդ «Կիլիկիոյ Աղէսը» պատմութեանն հրատարակութեանն առթիւ ծանօթ բարեկամ եւ անձնօր համակիր ազգայններէ ստացած եմ բազմաթիւ գնահատական եւ շնորհաւորական նամակներ, որոնցմէ մեկը որ անձնօր համակիր Հայու մը կողմէ յիշուած է, հարկ տեսայ հրատարակել ոչ թէ յաւակնատրեան նպատակով, այլ միայն իբրեւ նմոյշ մը Հայ ժողովուրդին՝ Կիլիկիոյ աղէսին հանդէպ տաժաժ բռնուն զգացմանց:

Ազնիւ եւ Սիրելի Հայորդի

Կիլիկիան աներեւակալելի եղեանին իբր անհետանալովկայ եւ ստուգադատում պատմիչ Ձեր ճշգրիտ նկատագրութիւնը հնգհակ հատորներու իւրաքանչիւրով Ազգայն պատմական տարեգրութեան մեծ անաղխատ ծառայութիւն մը մատուցիք:

Թող դարուց ի դարս ազագոյց նոր տիրանդր կարգաց սնադարոյն եւ անխնայ վարկենարարոյ զրոտադները դեռ իր համառօտ ձեռքն մէջ:

Թո՛ղ համայն մարդկութիւնը ստատիք եւ արտօն:

Թո՛ղ շարաքակիրթ եւրոպան լսէ եւ ամենայն:

Թիմուրլէնկ՝ դարաւոր փռայն իր ժանադրութիւնը ցելով խրախուս եւ յաջողիկ հանդիսանայ իր հորադատ տիրանդի այս աննախընթաց բարբառաւորական վարքագիւրէանց, զորս երբ թաղաւ իր լինք:

Թո՛ղ Ճինկիլ խանի թաւունք հրճւին ու խաչաւոր իրենց ձեռքով հիստիլով ազաւհիս պատկ մը, իւրաքանչիւր հակառակման վրայ մշտապէս կրկնէ:

Թո՛ղ Հայուն Աստուածը իր լուսնիւնը պահէ:

Կիլիկիան Ս. Նահատակներու՝ աճխներ, երկինքէն բողբոջ պիտի լինի միշտ Օսմանեան սնարդարութեան դէմ:

Թո՛ղ Հայ Եկեղեցին՝ Քրիստոնէութեան այս Ս. Նահատակներուն օր ու ամիս տոնման:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԵՏԸ

Ե. ՄԱՍ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ

ՓՍՄ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՔՆՆԻԶ ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎԻՆ
ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՈՒ

«Աստանայի ցաւալի ղէպքին պատճառը ու ծագման եղանակը հասկնալու, եւ ընդհանուր վիճակն ու ղէպքին անդամ մ'ալ չի կրկնուելու մասին հարկ եղած քննութիւնները կատարելու համար՝ Աստանա գացինք, եւ անձամբ պատկերանք նահանգին Տէօրթ-Եօյ, Օսմանիէ, Պաղչէ, Համիտիէ, Թարսուս գաւառակները ու Հասան-Պէյլի եւ Խառնը գիւղերը: Իսկ Խասսա, Իսրահիէ եւ Հաճըն գաւառակներէն ալ թղթակցութեամբ առինք հարկ եղած տեղեկութիւնները: Այդ տեղերուն եւ Աստանայի մէջ մեր կատարած քննութիւններուն վրայ, մեր խորհրդածութիւնները կը ներկայացնենք. — Աստանայի հախորդ կուսակալ Ճէվառ պէյ, Աստանա հասնելէն զրեթէ մէկ ամիս յետոյ, Արուեստից վարժարանին տնօրէն Կերէքլի Ալի էֆ. եւ «Իթիտալ» լրագրի խմբագիր Իհսան Ֆիքրի պէյ իրարու հակառակ մէկ մէկ կուսակցութիւն կազմած են, Իհսան Ֆիքրի պէյի կուսակցութիւնը՝ հախորդ կուսակալ Ճէվառ պէյի դէմ էր, իսկ Կերէքլի Ալի էֆ. ի կու-

[ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԵՏԸ, Յ. Յ. Թ.]

սակցութիւնը, որուն մէջ կը գտնուէր նաեւ համբաւաւոր
Կէօքալըլէիան, կուսակալին կողմը կը բռնէր: «Իթի-
տալ» լրագրի վերջին մէկ քանի ամսուան հաւաքածոն
խակապէս ցոյց կուտայ երկու կուսակցութեանց հակա-
ռակութիւնը: Կուսակցական այդ յարաձուռն հակառա-
կութեան պատճառաւ, կուսակալին նկատմամբ շատ
ծանրակշիւ հրատարակութիւններ կրկնան, նոյնիսկ երկու
կուսակցութեանց կողմէն միթիններ կազմակերպուած
են: Ճէվսապէի Զանքերուն շնորհիւ արգիլուած են այդ
միթինները, որոնք կրնային սոյն ատեն բաղխում առաջ
բերել երկու կուսակցութեանց միջեւ: Սակայն շատ չան-
ցած Ճէվսապէի հակառակ կուսակցութիւնը իր վեր-
ջին սլոքը գործածելով ամէն միջոց ձեռք առած եւ նոյն-
իսկ կուսակալը նախատելէ չէ քաշուած, որպէսզի ան
ստիպուի հրաժարի: Միւս կողմէն ժամանակ գրոյցներ շըր-
ջած են նահանգին մէկ կողմը թէ՛ հայերը պիտի Զարդեն
խլամները՝ եւ ուրիշ կողմն ալ խլամները հայերը պիտի
Զարդեն: Նոյնիսկ գործը դատական իշխանութեան յանձ-
նուած ըլլալով հանդերձ, կառավարութիւնը այդ մասին
փութաջանութիւն եւ գործունէութիւն ցոյց չէ տուած,
բնականաբար գրոյցներն ու ատրածաշնութիւններն ա-
ւելցած են: Զիրար փոխադարձաբար սարսափեցնելու
եւ վախեցնելու հակում մը ցոյց տուող սոյն նողկալի սա-
րածաշնութեանց աղբիւրները քննելու եւ պատճառ եզրու-
նելու պատճեկու համար շատ թույլ գտնուած է կառավա-
րութիւնը. այդ պատճառաւ հայ երիտասարդներուն մէջ
գտնուելը անկարելի է եղող ազակերդոնացման կուսու-
կիցներն ու շահու համար ազգասպի բռնապետութեան
կողմնակից կայ գ մը խլամ պարզամիտներ իրենց հա-
մարձակութիւնը աւելցուցած են: Ասանալի մէջ կառա-

վարութեան ազդեցութիւնը ջնջելով մասնաւոր նողատակ-
ներու ծառայողները՝ ուղած են օգտուիլ հանրային կար-
ծիքին անխտաճութեան, առկէ առաջ եկած է վարչա-
կան անկարգութիւն մը, որ կրնար տեղի առն ամէն տե-
սակ գէշութեանց, եւ անո՛ր թէ խնայէս, Մարտ 27-ի ուրբաթ
օրը կնոջ մը խնդրին պատճառաւ հայ մը երկու խլամ
վիրտորներով կ'սպարնէ: Կառավարութիւնը փոյթ չի
սանիր սպաննիչը գտնելու: Սպաննուածներուն աղբա-
կանները խմբովին դիմում՝ ընելով կառավարութեան
սպաննացած են սա խօսքերով. «Եթէ մարդասպանը
գուք չի գտնէք մեզի ձեռքէք որ գտնենք ու պէտք ե-
ղածը ընենք»: Կառավարութիւնը իր համբերութեամբ
եւ լուսթեամբ իր անկարողութիւնը ցոյց կուտայ: Իսլամ-
ները կը հրաժարեն եւ նոյն իսկ կը նախատեն կառավա-
րութիւնը՝ որպէսզի իր պարտքը կատարէ, այդ միջոցով
անոնք կը յուսային կուսակալին հակառակ կուսակցու-
թիւնը գրգռել եւ Ճէվսապէյը հարկադրել որ հրաժարի:
Կուսակալին գաղտնիութեանը, թուրութեանը եւ ոչնչու-
թեանը պատճառաւ յուզումը կ'աւելնայ եւ տղաները կը
զինուին: Իսլամ եւ ոչ իսլամ ժողովուրդը զինուած ըլ-
լալով կ'սկսին իրարու ծուռ հայիլ: Քաղաքը երեք օր
այս վիճակին մէջ տարուբերելէն յետոյ, Մարտ 30-ի եր-
կուշաբթի օրը՝ Գարաքէսէ օդու Մահմուտ, քանի մը
ընկերներով, զէնքի բազմութիւն հարուածներ կ'արձակեն
թաղերուն մէջ, որոնք ոստիկանները կը համին զէնքի
արձակումները արգիլելու համար, պատասխան կ'տա-
նան թէ հայ մը սպաննած է երկու իսլամ եւ չէ ձերբա-
կալուած: Ասոր վրայ զէնք արձակողները խոյս կուտան
իրենց տունները եւ նորէն կ'սկսին զէնք պարպել: Մարտ
31-ի երեքշաբթի իրիկունը, ժամը 2-ին, ժողովուրդը կա-

աւարական պաշտօնատան շուրջը կը հաւաքուի և ցոյցեր կ'ընէ, պատրուակելով թէ այգիներուն կողմը հայերուն կողմէ սպաննուած են չորս խումբ, երկուքը այր, երկուքը կին: Քննութեամբ հասկցուելով որ անհիմն է այս խօսքը, ոստիկանութեան տեսուչին կողմէ կը ձերբակալուի այդ խօսքը առաջին անգամ ընողը: Ժողովուրդը ոստիկանութեան տեսուչին ձեռքէն բռնի կը խլէ ձերբակալուածը: Քիչ յետոյ կառավարական պաշտօնատան դռնն առջև զինուորներու գտնուած տեղւոյն մօտ՝ Լուկիիկ անուն հայ մը կը սպաննեն իրր լրտես: Ոստիկանապետը մարդ մ'ալ կը ձերբակալէ, սպաննութեան լուրը զրուցած ըլլալուն: Բայց այդ մարդն ալ ոստիկանապետին ձեռքէն բռնի կը խլուի: Ապրիլ 1 ի Դշ. առտուն կառուխ, Դարաքէօսէ օդու Մահմուտ նորէն կը ձերբակալուի, բայց ժողովուրդեան կողմէ դարձեալ ետ կ'առնուի բռնի: Այս միջոցին ոչ քաղաքացիին իշխանութեան և ոչ ալ զինուորական իշխանութեան կողմէ գոյութեան և ազգեցութեան նշան չի ցուցուիր, այնպէս որ այդ առտու, խօսքը ստորին դասակարգին խնկած (սէօզ այաղա silemli) ըլլալով, ամեն ոք գէնքով ու սովալով կը պտտէր: Մինչ կուսակալը ու զինուորական հրամանատարը, հարկ եղած պաշտօնեաներու և երեւելիներու ընկերակցութեամբ շուկաները կը պատէին, քրիստոնեաներու խանութները բանալ տալու և գործաւոր դասակարգէն ելող իսլամները ցրուելու համար, անդին լուր կ'ելլէ թէ հայերը յարձակած են Թոսպաղը թաղը: Իրենց ընտանիքը և բնակարանները աղատելու համար՝ այդ կողմերը դիմող խումբ ժողովուրդեան կը միանան շատ մը գործաւորներ: Երբ հայերը կը տեսնեն այդ ամբոխը, կարծելով որ քառնք յարձակում պիտի գործեն իրենց

տուններուն վրայ, կ'սկսին զէնք արձակել պատուհաններէն: Զէնքի ձայնը լսուելուն պէս, Ժողովուրդին յուզումը կ'աւելնայ ու աղէտը ծայր կուտայ: Դէպքին սաստկութեան պատճառ կ'ըլլայ այդ միջոցին Ատանայի մէջ գտնուած գործաւորներու բաղմութիւնը, որոնց թիւը 20,000ի կը հասնէր: Մէկ հայրենիքի զաւակ եղող Իսլամներն ու Հայերը, որոնք դարերէ ի վեր եղբոր պէս իրարու հետ ապրած են, դժբախտաբար այդ Օսմանցիները կը սկսին իրար կոտորել: Նոյն խոկ կը սպաննեն Թաղապետական Ժողովի անդամ Յարութիւն Էֆ. Շատրիկեանը, թաղապ. պաշտօնատան մէջ, և կրակի կուտան Հայոց բոլոր տուններն ու խանութները: Վանէն, Տիարաքիքիէն, Խարբերդէն եկած հազարաւոր գործաւորներ կ'սկսին աւարտութիւն բնկ: Այդ վիճակը գիշերները մեղմանալու պայմանաւ, երեք օր կը շարունակէ: Վերջապէս անդորրութիւնը կը հաստատուի: Քրիստոնեաներու գէնքերը կը հաւաքեն, յարձակող ժողովուրդը կը ցրուեն: Այդ կացութիւնը տասը օր շարունակելէ յետոյ դժբախտաբար, ինչպէս կ'երեւայ տունն ձինն մատուցուած ամիսփութքէն, ապրիլ 13ի օրը դէպքը նորէն կը սկսի, սոսկ քաղաքացիին և զինուորական իշխանութեանց անհոգութեան պատճառաւ, և այս անգամ աւելի բնդարձակ սահմանի մէջ ու աւելի աղէտալի կերպով: Դէպքին առաջին օրը, նախորդ կուսակալ Ճէվատ պէյ սա խմատով հեռագիրներ կ'ուղղէ չրջակաները — «Ատանայի մէջ խռովութիւն ծագեցաւ. հաւանական է որ հոս ալ տարածուի խռովութիւնը, պահեստի զօրքերը հաւաքեցէք»: Խռովութիւն բաւը այնպէս կարծեցնել տուած է թէ Հայերը ընդհանուր ապստամբութիւն հանած են, միւս կողմէ երթեւեկողներն ալ սխալ լուրեր

տուած ըլլալով՝ չըջականերուն մէջ Հայոց բոլոր տուները
այրուած ու գոյքերը թաղուած ու Հայերն ալ ապան-
նուած են։ Ճէպէլը Պէրէ-քէթի մէջ ծագած ցաւալի գէպ-
քին պատճառ եղած է միւթէսարքի Ասաֆ պէյ . իր յի-
մարարար քաջած հեռագիրներով ու առաջ բերած իրար-
անցումով։ Այդ միջոցին, կարգ մը չարագործներ ալ,
սպաննութեանց և թալանի մէջ իրենց անձնական չառ մ,
չահերուն հետամուտ, պարպտմաւ ժողովուրդը զրգոած
են, բսկով. «Կառավարութեան կողմէ ջարդի հրաման
արուած է, բայց պաշտօնականները մեզի ցոյց չեն տար
այդ հրամանը։» Նոյնպէս ցաւալի գէպքին սոստալու-
թեան պատճառ եղած են հեռեհալները . էրզինի բանալին
և Փայասի բերդին բանտարկեալները ազատ ձգուած են,
և այդպէս եղած յարձակումները զինուորական միջոցնե-
րով ետ մղուած չեն, պատճառ արուելով որ ժողովուր-
դը զինուոր . նոյն խի միւթէսարքի երկչոտ դանուած է
ժողովուրդեան գէնք ու սաղմամբերք բաժնուած է, և
ամէն կողմ զինուորական պաշտօնականները չեղօք մնացած
են։ Դէպքի միջոցին՝ ամբողջ Ասանայի հահանդին մէջ
ջարդուածներուն թիւը 5683 հոգի է, որուն 1487 իսլամ
սատիկան-զինուորներն ու զօրքերն ալ մէջը հաշուելով,
և 4196ը ոչ-իսլամ, ինչպէս կ'երևի մարդահամարի տես-
չութեան արձանագրութիւններէն։ Սակայն կը կարծուի
որ չարձանագրուած և ո՛ր տեղացի ըլլալին անյայտ
կարգմը օտարականներ ալ սպաննուած են . անկարելի ըլլա-
լով անոնց ճշգրտ թիւը գտնել, կ'ենթադրուի որ 15,000-ի
չափ ըլլայ ջարդուածներուն թիւը, իսլամ և ոչ-իսլամ։
Աւանձին յիշատակութեան արժանի է որ 30,000-ի չափ
կ'են, աղայ, չափահաս, երեխայ, անտուն և ապրուստի
ամէն միջոցներէ զուրկ կարօտեալներ կան։ Այրած տու-

ներուն, խանութներուն, աղօթատեղիներուն, դպրոցնե-
րուն եւայլն թիւն 4823 է, որոնց 386 կտորը խաւաններուն
և մնացեալը քրիստոնեաներուն կը վերաբերի։ Դէպքին
սկիզբէն մինչև յունիս 16 նպաստարաչիս յանձնախում-
բերու կողմէ ծախսուած ու բաշխուած է 1,376,177 դրչ.
խիկ փոխադարձ երաշխաւորութեամբ 32,000 ոսկի ալ ը-
ուած է երկրագործական Պանքաներէն, ինչպէս կ'երև-
ւայ հաշուեցուցակէն։

«Ասանայի ու չըջականերու կարօտեալներուն մէկ
մասը՝ կառավարութեան կողմէ՝ միւս մասը՝ միջնագա-
ջին հանգանակիչ յանձնաժողովին և առանձինն օտարնե-
րու կողմէ, զրկուած գումարներով կը հանին։ Բայց կա-
տարուած քննութիւններէն հետեւեալ պէք թէ կարօտ-
եալներու նկատմամբ ազգին և կառավարութեան ընե-
լիքը պիտի ըլլայ՝ նախ անտուն մնացածներուն զուխնին
խօթելու չափ անակ մը հալթայթիլ . երկրորդ՝ որը և ա-
նոք մնացած տղաքը շնուցանել և խնամել, երրորդ՝ այ-
րազւրկ մնացած կիներու և աղոց ապագան ապահովել .
չորրորդ՝ արհեստաւորներու գործիքներ տալ՝ որպէսզի
գէթ օրադահիկ մը հանեն . «էնաֆ»-ին սղտիկ զբամա-
զլուխ մը տալ՝ դարձեալ հայի զրոտ մը շահեցնելու չափ
և երկրագործներուն ալ մաս մը զբամ փոխ տալ՝ որ-
պէսզի բերքերը կարենան քաղել և երկրագործական ուրիշ
գործեր կատարել, և այլ այս կարգի օգնութիւններ և
գիւրութիւններ ընծայել . նաև հանրային աղօթատեղիներ-
քն ու դպրոցները ուղղակի կերպով կառավարութեան
կողմէ չ'ինել առաջ։ Եղած ենթադրութեան համեմատ, Ա-
սանայի ու չըջականերու վէրքին պարզ դարձանումին
համար, բայցի նախապէս յատկացուած 30,000 ոսկիէն,
առկաւին աւանուաչն 100,000 պէտք կայ, ինչպէս նաև

Օսմ. Կառավարութեան կողմէ դիմում ԲՆՆԻՅ յանձնաժողովին անդամ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԷՅ. ՄՈՍԿԻՉԵԱՆ

Որ անբիւ ծառայութիւններ մասոյց իր բազմաթիւ բողոքներովն ու ճշգրտագիտութեամբ եւ մեծ միջոցաւորութիւն պարգեւեց զժախս ա-
ղէտեալներու իր հայրական գործովն ու գուրգուրանումը:

պետութեան սահմանակիք եղանակով, Օսմանեան կամ
Երկրագործական պահպանութեւ մէկուն միջոցաւ՝ կարօտ
մնացած վաճառականներու պէտք է 50 հազար ոսկի
վարկ մը յատկացնել: Այս մասին առանձինն արդէն հե-
ռադրով ալ ծանուցուած է: Այսու հետեւ կարգ մը չա-
րակամներու անիծապարտ հալածութիւններուն եւ խռովարա-
բութիւններուն տեղի չապու. եւ ատենք անկարելի դար-
ձնելու համար, նախ եւ պէտք է կառավարութիւնը ձե-
ռնաս անձերու յանձնել, եւ դեռութեան յարմար դա-
տելիք եղանակով հայրենիքի խաղաղ եւ ոչ-խաղաղ վաւակ-
ները մէկտեղ նախնական կրթութիւն պէտք է որ ստա-
նան, որպէսզի անոնք իրենց մանկութենէն վարժուին
լաւ յարարութիւններ ունենալ իրարու հետ: Գարձ-
եալ, երբ քրիստոնեաներ ժամ առաջ սկսին իրենց գլխու-
րական պարտականութիւնը կատարել գործօն կերպով,
առիկա մեծապէս ախտի նպաստէ որ ժողովրդեան այլ
եւ այլ տարրերուն միջեւ արդէն խաղաղութիւն ունեցող
Օսմանեան եղբայրութիւնը ամրապնդուի: Որպէսզի բո-
վանդակ Օսմանցիներուն խոր վիշա պատճառող եւ մեր
Օսմանեան հայրենիքին կուրծքին կրայ վերքեր շացող
այս կարգի ցաւալի վիճակներ չկրկնուին, յետագայ մի-
ջոցները կ'առաջարկենք. —

«1. Ինչպէս որ քիչ մը վերը բացատրուեցաւ, նախ
եւ առաջ պէտք է կառավարական գործերը կարող եւ
փորձառու ձեռքերու յանձնել: 2. Գոնէ առայժմ Առա-
նայի կեդրոնին եւ չրջականներուն մէջ երբեակ նահանգնե-
րու մէջ (Սելանիկ, Մանասթըր եւ Գոստօլա) եղածին պէս
մեծ արագութեամբ դատական հիմնական կազմակերպու-
թիւն մը ընել եւ ընտրութիւններուն մեծ ուշադրութիւն
ընծայել: 3. Ոստիկան-գլխուորներու եւ ոստիկաններու

թիւը և ամսաթիւները աւելցնել, կարող և պատուաւոր անձերը այդ պաշտօններուն կոչել, և իրենց քաղաքէն դուրս անոնց յատուկ վարժարաններ բանալ, պաշտօնավարելու օրէնք մը հաստատել, ինչպէս եղած է երբեակ նահանգներու մէջ: 4. Նահանգին քաղաքային և զինուորական իշխանութեանց կողմէ որոշուելիք տեղերու մէջ մնացուն ըլլալու պայմանաւ մէկ մէկ մաս կանոնաւոր զօրք պահել: 5. կարգ մը քաղաքներու, գիւղաքաղաքներու, գիւղերու և յարմար վայրերու մէջ տափկան-զինուորութիւն և պահականոցներ կազմել: 6. 700 տուններէ բաղկացեալ Տէօրթ-Եօլ գիւղը, (որուն 15 տունը Իսլամ են և մնացեալը՝ Հայ) ծովեզերքին մօտ ըլլալով, և ժողովուրդն ու հողը յատաճիլմելու և բարգաւաճելու ընդունակ ըլլալուն, այդտեղ գաւառակի կեդրոն լնարել, և ժամ մը հեռու գտնուող ծովեզերքին վրայ տղ գիւղատեւք մը կազմել: Աւելի ճիշդ՝ նահանգին ամէն կողմը, լիւաներու, գաւառակներու և գիւղատեւքներու կեդրոնները որոշելով, փոփոխել և տեղ տեղ ի նորոյ կազմակերպել, և ասիկա ընելու համար պէտք է նկատի առնուի քաղաքային և զինուորական գործառնութիւնները, և դարձեալ քաղաքային և զինուորական մասնաւոր մասնազէտ յանձնաժողով մը պէտք է որ պատի բոլոր նահանգին մէջ, Այսպէս, Ատանայի նահանգին ամէնէն բանուկ և կարեւոր նաւահանգիստը՝ Մէրսինը, իր գիւղերն և իր կարեւորութեան պատճառաւ, Ատանայէն անջատել և անկախ կառավարչութեան մը ձեւով կառավարել, ինչ որ արագային մէջ այդ քաղաքին կարեւոր քաղաքի ժը գիւղը առնելուն պիտի նպաստէ:

«Մեր այս առաջարկներէն ետքը, սա՛ ար աւելցնենք

թէ այսօր Ատանայի նահանգին մէջ գէպքին մասնակից ըլլալով պատժուող մարդաստան անձերը՝ հրազենի մը արձակուած գնդակի մը կրնան նմանցուիլ: Փոխանակ ասանկ ազէտ և ամէն կարգի հասանքի աննկատօրէն ենթակայ եղող անձերը պատժելու, երբ զրդիչներէն ու պատասխանատուներէն 3-4ր երեւան հանելով յօրինակ այլոյ պատժելն, կը կարծենք թէ արդարութեան աւելի համաձայն կ'ըլլայ անդորրութիւնը կ'ամրապնդուի և այս կարգի դէպքերու կրկնութեան առաջըր կ'առնուի:»

27 Յունիս 325

(ստորագրութիւններ)

Ասանայի բնիչ յանձնաժողովէն՝ Պետական Խորհրդոյ նախագահ ՖԱԻԳ, Սէլսիկիի պատական բնիչ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ ՄՈՍՏԻՉԵԱՆ (կ'աւելցնէ թէ տեղեկադրէն մէջ յիշուած կարգ մը վիճակները աւաքսիօնի գործ են), Մէրսինի կառավարիչ ԷՍՍՏ:

ԲՆՆԻՉ ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎԻՆ ԱՄԲԱՍԱՆԱԳԻՐԸ

«1325 Մայիս 30 թուակիր մեր հեռագրով յայտնած էինք թէ ճէպէլը Պէրէթէթի մէջ մեքնիչ մարմնոյն կողմէ կատարուած քննութեամբ հաստատուած է թէ յիշեալ գաւառին պաշտօնանկ միւթէտարրֆը Ասաֆ պէյ, Ատանայի նախորդ կուսակալ ճէվատ պէյին դէպքին մասին հասած հեռագրին պարունակութիւնը ժողովուրդին հաղորդած է, ինչպէս նաեւ Էրզլանի բանտին և փայտի բերդին արիւնահիւղակ բանտարկեալները ազատ արձակած և յիշեալ եղեւնագործ բանտարկեալներուն ու գիւղացիներուն մարբին և մաւզէր բաժնիկ տուած է, և

իրմէ օգնութիւն ինչորոշ և սպասող Տէօրթ-Եօլի նեղ-
ուած ժողովուրդին վրայ գինեալ աճագին խուժան մը
զրկած է: Հետեւաբար ձէպէլը Պէրէքէթի միւթէսա-
րըփութեան մէջ գործուած աղէտալի ոճիրներուն և ա-
ւարաւութեանց, հրդեհներուն և մարդոց սպանութեանց
միակ պատճառը եղած է այդ կառավարիչը: Մեր սոյն
հեռագրին ի պատասխան մեծ կարքոսութեանը կողմէ
ակնածանօք ստացանք 30 Մայիս 325 թուակիր հեռա-
գիրը՝ որով կը հրամայէիք մեզ, պէտք եղած քննու-
թիւնները կատարել և բոլոր վաւերագիրները ամբողջու-
թեամբ Զեյի հոգորդել: Ըստ Զեր հրամանին ահա կը
ներկայայնենք հետեւեալ բոլոր վաւերագիրները: Ա.
մեր կատարած հարցաքննութեան գիրը թողկացած 15
էջէ, ուր բոլոր պատասխանները նոյն ինքն Ասաֆի ձեռքով
գրուած են: Բ. Անոր Ատանայի կուսակալութեան, Ներ-
քին Գործոց նախարարութեան, Օսմանիէի, Համիտիէի,
Պաղչէի և Իսկէնտէրունի գայմազամութիւններուն քանի
մը միւտիրներու, զանազան վայրերու ոստիկանութեան
բէալիֆներու հաղարապետին, Փայասի բերդին թէ՛ սնո-
րէնութեան և թէ՛ ոստիկանապետին և այլ և այլ տեղերու
ոստիկան զինուորներու սպաններուն ուղղուած հեռագիր-
ներուն պատճէնները: Գ. Ձէպէլը Պէրէքէթի սանձագին
բոլոր գաւառներուն ու գաւառակներուն և Ատանայի
կուսակալութեան ուղղած պաշտօնագիրներուն վաւերաց-
եալ պատճէնները, որոնք կարգաւորով պիտի տեղեկանաք
որ՝ 1. Սեպտեմբերի սկիզբները Փայասի մէջ մատա-
ճաւ Նուս քրիստոնեաներուն՝ «երեք օրուան կեանք
ունիք» և Չմշկածակցի Սիլօ ալ «կայլիները սրենք»
ըսած են, որուն վրայ քրիստոնեաները սկսած են հոս
հոն վախճիլ: Այս գէպքերուն քննութեանց թուղթերը

նոյն ինքն Ասաֆի ձեռագիր, մակագրութիւնովը ձէպէլը
Պէրէքէթի դատական մարմնոյն յանձնուած է, սակայն
Ասաֆ պէյ նկատողութեան չէ տուած՝ անոնց կարեւորու-
թիւնը: Նոյնպէս գէպքին միջոցին նկատողութեան չէ
առած՝ քրիստոնէից դէմ սպանողիքի վերաբերեալ կարգ
մը քննական տեղեկագիրները՝ զորս Պաղչէի գայմազա-
մին 18 Փետրուար 1324 թուակիր պաշտօնագրով իրեն,
և ինքն ալ հետեւեալ օրուան թուակիր պաշտօնագրով
կուսակալութեան զրկած էր:

«2. Դէպքէն 4-5 օր առաջ ձէպէլը Պէրէքէթի թա-
րիւթ միւտիւրի Հիլմի էֆէնտիի մասին, Ասաֆ պէյ
ծածկագիր հեռագիր մ'ուղղած է կուսակալութեան և
աղէտը նախատեսած է և բողոքած է Հիլմի էֆէնտիի
դէմ, ամբաստանելով զայն թէ կ'ախատի խղամներու և
Գրիստոնեաներու միջև վէճ և խռովութիւն յարուցանել:
Ասաֆ պէյ Հիլմի էֆէնտիին գէշ մատողութեան տեղեկ
ըլլալով հանդերձ, գէպքի օրերուն զայն Տէօրթ-Եօլ զր-
կած է:

«3. Դէպքէն առաջ Օսմանիէի գայմազամութեան
կողմէ Տէօրթ-Եօլի Հայերը կասկածելի ցոյց տրուած էին:
Ասաֆ պէյ քննութիւն կատարել տալով յիշեալ գայմա-
զամութեան պատասխանած է թէ Տէօրթ-Եօլի հայերը ո
և է գէշ նպատակ չ'ունին: Սակայն քանի մը օր վերջը
ամէն կողմ գրգռիչ հեռագիրներ տուած է յայտնելով
թէ Տէօրթ-Եօլի հայերը էրզլինի վրայ յարձակած, թաղ-
մաթիւ խղամներ սպաննած և նոյն իսկ կարգ մը խա-
մական գիւղեր աւերակ դարձուցած են և եթէ օգնու-
թեան չ'իհասնի ու չ'ի գաղութին նոյն իսկ Ատանա պիտի
յառաջանան: Մինչ խեղճ Տէօր-Եօլցիները նոյն միջոցին

15—20,000 հոգիէ բաղկացեալ աւարառու խումանի մը կողմէ պաշարուած էին :

«4. Միւթէսարքի ամէն կողմ տեղացուցած է, որք ու կոծերով, հեռագիրներ, սրանցմով ա'լ աւելի զրգուած է իսկամ ժողովուրդը :

«5. Էրզրնի բանախն և Փայասի բերդին ոճրագործ դատապարտեալները արձակելու և ղինելու համար հրամաններ սուած է և ժողովուրդին զէնք բաժնած և Օսմանիէի գաղմագամին ու հաղարապետին ուղղած իր 4 Ապրիլ 325 թուակիր հեռագրով յանձնարարած է որ տեղւոյն իսկամ գաղթականներուն մալղէր բաժնեն :

«6. Իր 87 թիւ հեռագիրէն կը հասկցուի թէ Ապրիլ 7 ին Օճագլը գիւղը 50—60 զինեալ մարդիկ զրկած է :

«7. Էրզրնի ժողովուրդին անունով Խաթիպ Ալիի և Հաճի Մէմէտ աղա զատէ Հիւրիի և Գարա Մուստաֆա զատէ Մուստաֆայի և Միւթի զատէ Մուստաֆայի ստորագրութեամբ, Օսմանիէյի երեւելի Հաճի Հիւսէյին էֆէնայի և իսկամ բոլոր ժողովուրդեան անհիմն ու զրբզուիչ հեռագիրներ քաշել սուած է, բոկ տալով թէ՛ երկու օրէ ի վեր Տէօրթ-Եօլի հայերուն յարձակումնուրուն զէմ զնկու համար գործաւորներ զրկեցինք. հոն խիստ շատ կորուստ ունինք, Հասան Պէլլիի հայերը Տէօրթ-Եօլի ժիպցան, մինչև առաւօտ մեզի օգնութեան հասէք և այլն :

«8. Մարաշի կառավարիչին, հրամանատարին և Հալէպի կուսակալին 3 Ապրիլ, 325 թուականին և 115 համարով քաշուած հեռագիրներով զրած է թէ՛ «ամբողջ գաւառը խռովութեան մէջ ըլլալով բովանդակ Ասանայի նահանգը վտանգի ենթարկուած է» : Հաւեաբար այս հեռագրով ալ Մարաշի և Հալէպի մէջ յուզում առաջ բերած է :

«9. Բացի Օսմանիէի գաղմագամէն ու հաղարապետէն՝ տեղւոյն երեւելիներէն Հաճի Հիւսէյին էֆէնայի ալ 84 թիւ հեռագիր մը ուղղած է սրահանջելով որ Օսմանիէի Խարնրի կողմերէն երկու երեք հարիւրական, իսկ Համաիէէն մէկ քանի հարիւր զինեալ մարտիկներ զրկեն Էրզրնի :

«10. Օսմանիէի, Համիայի, Խասայի գաղմագամութեան ուղղուած 2 Ապրիլ 325 թուակիր հեռագրով 3—400 տկան օգնական մարդիկներ ուղղած է :

«11. Խասայի գաղմագամութեանց ուղղած 4 Ապրիլ 325 թուակիր հեռագրով մին ալ «անմիջապէս 4—500 հոգիով մեզի օգնութեան փութացէք» բսած է, հրամայելով միանգամայն թէ «որչափ ապրամիւրք որ ունիք հոս փութացուցէք» :

«12. 4 Ապրիլ թուակիր հեռագրով մին ալ «պահապարի զօրք ժողկելու ժամանակ զիպ, զինուած ու որք գանէք անմիջապէս հոս օգնութեան փութացուցէք» հրահանգը տալով անհիմն, խռովայոյզ և խիստ յանդուգըն հրամաններ սուած է :

«13. Օսմանիէի գաղմագամին և հաղարապետին 4 Ապրիլի հեռագրով «ապրամիւրքը սպառեցու, որչափ ապրամիւրք որ ունիք հոս փութացուցէք» բսած է :

«14. 4 Ապրիլ 1325 թուականով և 132 թուահամարով Ասանայի կուսակալութեան և Իսկէնտերունի գաղմագամութեան հեռագրած է թէ՛ «Տէօրթ-Եօլի չրճակայ Օճագլը, Էօղէրլի և այլ զիւղերու իսկամ բնակչութեան ապրամիւրքը սպառեցաւ : Իսկէնտերունէն խաբախը մարթին և վինչէսթի հրացաններու համար չուտով ապրամիւրք զրկեցէք» : Այս հեռագիրներով կը խռովանի թէ՛ ապրամիւրքը ինչ հաղատակի համար պիտի գործածէ :

«15. 5 Ապրիլ և 127 թիւ հեռագիր մը ուղղելով Օսմանիէի զայնագամին և զինուորական հրամանատարին հրամայած է թէ՝ «Ատանայի կեղը. զինուորական հրամանատարին (Մուսթաֆա Բէմզի փաշա) տուած հրամանին համաձայն մաւղէր հրացանները ժողովուրդին բաժնեցէք :

«16. Նոյն թուականաւ, թէ՛ կուսակալութեան և թէ՛ Ներքին գործոց նախարարութեան ուղղած հեռագիրներովն ալ, Օսմանիէի զինուորական միջկրօնային մէջ գտնուած 4 0 է աւելի Մաւղէր հրացանները իսլամ ժողովուրդեան բաշխել տալու համար հրաման արտօնելու առաջարկած է :

«17. Նմանապէս թէ՛ կուսակալութեան և թէ՛ Ներքին գործոց նախարարութեան ուղղած նոյն թուակիր հեռագիրներովն ալ Փայասի բերդին մէջ գտնուող արխարբու ոծրագործներու արձակուիլը խնդրած է, սա պատճառաբանութեամբ թէ՛ զանոնք զսպելու համար ոստիկան զինուորներուն քով ռազմամիտքը չէ մնացած :

«Միեւնոյն թուականով և 134 թուահամարով ուրիշ հեռագիրներով ալ թէ՛ կուսակալութեան և թէ՛ Ներքին գործոց նախարարութեան առաջարկած է Փայասի բերդին կղևնագործները զինել, անոնց զէնք ու ռազմամիտքը տալ, և անոնցմէ կատարեալ վաշտ մը կազմել :

«19. Ապրիլ 8 թուակիր և 138 թուահամար հեռագրով մը Իսկէնաէրունի զինուորական հրամանատարին հաղորդած է թէ՛ ռազմամիտքը իսլամ գիւղերու երեւելիները առին, մինչդեռ հարկւրապետ Մահմուտ Համոսի էֆ. միեւնոյն թուականով և 143 թուահամարով Իսկէնաէրունի պահեստի զօրաց հաղարապետին հեռագրած է թէ՛ ռազմամիտքէն 5 մնտուկ Գօզ Իչլի, 5 մնտուկ

Չալը, 5 մնտուկ Օճազը և 5 մնտուկ ալ էրզլին յանձնուեցաւ, որով կը հաստատուի թէ՛ յիշեալ ռազմամիտքները իր հրամանով գիւղացիներու յանձնուած է :

«Ենարիուղի Հաղարապետ Ֆուսատ էֆ. Ապրիլ 7 և 162 թիւ Ատանայի զօրարամնի հրամանատարին՝ հեռագիր մ'ուղղելով յայնոյն է թէ՛ զինեալ մարդոցմէն էրզլին զրկուածները ամենքն և Պաղչէ զրկուածներէն ալ 11 ը փախած են որմէ կը հասկցուի թէ՛ զէնքերն ու ռազմամիտքը աւարառուներու բաժնած են :

«Ասաֆի՝ այս և ասոր նման յանցապարտ արորքները ու խիստ յանդուգն հեռագիրները կը հաստատեն թէ՛ Ճէպէլը Պէրէքէթի գաւառին մէջ տեղի ունեցած կղևնաւան աւարառութեանց, բնակարաններու և խանութներու հրկիզմանց և մարդասպանութեանց միակ պատճառը ինքն է : Ինչպէս վերը յայտնեցինք արդէն, իւրաքանչիւր տեղէ 3—400 տկան օգնական մարդիք ուղեւ համար, Ապրիլ 2 ին 85 թիւով Համիտիէ, Օսմանիէ և Խասսա գաւառակներու զայնագամներուն ուղղած հեռագիրներուն մէջ ըսած է թէ՛ «յիշեալ 3—400 տկան զինեալ մարդոց հաղորդեցէք որ կատարուելու կողմէ արուելիք հրահանգաց համաձայն շարմին» :

«Նոյնպէս Ապրիլ 3 թուակիր և 109 թիւ հեռագիր մը ուղղելով Օսմանիէի զայնագամին և հաղարապետին, յանձնարարած է որ քաղաքին ժողովուրդը կազմ և պատրաստ վիճակի մը մէջ պահեն և խմբովն ու զինուած վիճակի մէջ սպասեն :

«Այս վերջին հեռագիրներն կը հաստատուի անգամ մը եւս թէ՛ կառավարական սլաշտօնականներու կողմէ ու է արարք գործիլը կամ արգիլելու համար արուած հրաման :

ները որչափ ազդեցիկ են : Հեռուարար՝ վերոգրեալ բո-
լոր պատճառներով յիշեալ Աստֆ պէյր պատասխանա-
տու է» :

*
*
*

«Ատանայի նախորդ կուսակալ ձէվատ պէյր յան-
ցանքները. — 1. Կարեւորութիւն չէ առած Աստֆ պէյր այն
ծածկազիր հեռագիրն, որով թղթակցութեանց անօրէն
(թահրիրաթ միւսիրի) Իլմի էֆ. ի մասին դրած էր թէ՛
խաղամ և քրիստոնեայ բնակչութեան միջև խռովութիւն
յարուցանելու կ'աշխատի, մինչդեռ այս հեռագիրը ամէն
կերպով ուշագրաւ և նկատողութեան արժանի էր :

«2. Նկատողութեան չէ առած դէպքէն քանի մը օր
առաջ թղթակցութեանց անօրէն Իլմի էֆ. ի իրեն զըր-
կած հեռագիրը, որով կը տեղեկացնէր թէ՛ կառավարիչ
Աստֆ պէյր յետադիմական (րէաքսիօնէր) խումբ մը կը
կազմակերպէ. մինչդեռ այս հեռագիրն ալ շատ կարեւոր
էր :

«3. Ասանցմէ՛ զատ կուսակալը դէպքին ծագումէն
առաջ ու է պատահարի տեղի չի տալու և ամէն գնով
արգիլելու համար, կառավարիչին՝ անհրաժեշտ հրաման-
ներ և հրահանգներ չէ առած :

«4. Մարտ 6 ին կուսակալը Համիսիէ գաւառակը
երթալով գալմագամին բերանացի հրամայած է արգիլել
Հայոց եկեղեցիին կոնսակահարութիւնը, մինչդեռ կոնսակ
ըստածը ուրիշ բան չ'էր. այլ 10-12 սանթիմէթը լայ-
նութեամբ և 50-60 սանթիմէթը երկայնութեամբ երկաթ-
եայ բարակ տախտակ մը, որ թոկով մը՝ (թողմագ) մի-
այն արարողութեանց միջոցին կը հնչուէր : Կոնսակին,
մանաւանդ Ձատիական օրերու մէջ, արգիլուիլը կը ցուց-
նէր թէ կուսակալը բարեացակամ միտում չ'ունէր :

«5. Ազատութեան հռչակումէն յետոյ Հաճընի նա-
խորդ միւֆթիին որդիքը՝ Ահմէտ և Իզդէթ, և հարցա-
քննիչի նախորդ օգնական՝ Սապրի էֆ, ներքեւ «մենք
կեալութներու հաւատար և անոնց եղբայր չ'ենք կրնար
ըլլալ : Ազատութիւնը կեալութներուն համար է. միլլի ա-
շիրէթին պէտ իպրահիմ փաշա ալ չ'ընդունիր սահմա-
նադրութիւնը, ջարդենք կեալութները,» ըսելով բերա-
նացի և զրաւոր գրգուռութիւններ կատարած են : Այս
մասին քաղաքին միւֆթի Ալի Իլմի, երեւելիներէն գայ-
թանճը զատէ Մուսթաֆա Փաիզ, Եարբուղու զատէ
Մուսթաֆա և Գայթանճը զատէ Միւրաշէ էֆ. ներքեւ,
1324 սեպտ. 2 ին տեղեկութիւն հաղորդած են կառավա-
րութեան : Իսկ Հաճընի գալմագամը քննութիւն կատա-
րած և թուղթերը Գօղանի (Սիս) կառավարիչին միջո-
ցու Ատանայի կուսակալութեան զրկած է : Կուսակալ
ձէվատ պէյր այս թուղթերը Ատանայի ընդհանուր գատա-
խաղի օգնականին յանձնած է. իր իսկ ձեռագիր մական-
գրութեամբ :

«6. ձէվատ պէյր՝ Գօղանի կառավարիչին քաջած
Հօկտ. 13 և Հաճընի իթթիհատի քօմիթէին Ատանայի
իթթիհատի քօմիթէին քաջած 18 Հօկտ. թուակիր հե-
ռագիրներու պարունակութիւնն ալ ասիկա կը հաստատէ :

«7. Այս և ասոր նման խնդիրներու և զրոյցներու
մասին կուսակալութեան ամէն կողմերէն և մանաւանդ
ձէվաշէր Պէրէքէթի կառավարիչին՝ կուսակալութեան յա-
ճախակի զրկուած հեռագիրներուն և թղթակցութեանց
հակառակ ձէվատ պէյր անհրաժեշտ գատուած խիստ լուրջ
միջոցներէն ոչ մէկը ձեռք չէ առած, դէպքի մը ծագու-
մը արգիլելու համար :

«8. Նոյնպէս վճռապէս չէ հրամայած ձերբակալելու

Արապ Մահմուտը, որ հայու մը սպաննութեան ոճրով դատապարտուած, յոռի անցեալի տէր և Ատանայի բանտէն փախտաւորան մըն էր, և որ վերջերս Տարսնի մէջ ձերբակալուեցաւ:

«9. Ճէվատ պէյ նաեւ իսլամներուն յուզումը աւելցուցած է ձերբակալել չի տալով Յովհաննէս անուն մէկը որ Թօսպաղը Թաղին մէջ և իր բնակարանին առջև ինքնապաշտպանութեան համար վիրաւորած էր երկու խաւմ երիտասարդներ, որոնցմէ մէկը մնում էր:

«10. Օրինական միջոցներ ձեռք չէ առած նաեւ իթիսալ լրագրի խմբագիր Իհսան Ֆիքրի էֆ, ի դէմ, որ Մարտ 31 Դ. օրը, ինչպէս կը հասկցուի վրդովիչ և գրգռիչ ատենախօսութիւն մը բրած է:

«11. Ճէվատ պէյ՝ ինչպէս արդէն իր պաշտպանողականին մէջ յայտնած է, երբ անհիմն գրոյց մը տարածուած է — անշուշտ տիրող յուզումը սաստկացնելու համար — թէ՛ այդիներուն մէջ հայերը խաւմ երկու կին և երկու այր սպաննած են. գէթ մօռնէտիկներու միջոցաւ չ'է հերքած այս անհիմն գրոյցները: Մանաւանդ որ այն ատեն Ատանայի ռաիականութեան անօրէն և այժմ քաղաքապետութեան նախագահ Գատրի պէյ, այս սուտ գրոյցները հրապարակ հանելուն համար քանի մը հոգի ձերբակալած է, և սակայն ամբօխը դանոնք կորցած է ռաիականներուն ձեռքէն: Այն ատեն Գատրի պէյ կուտակալ Ճէվատ պէյի յայտնած է թէ՛ կառավարութեան իշխանութիւնն ու պատիւը պահպանել պէտք է, սակայն ասիկա կարեւորութիւն չէ տուած Գատրի պէյի այս արդարացի դիտողութեան:

«12. Ատանայի պատմ. վերաքննիչ ատենի նախորդ նախագահ Շաքիր էֆ. մեր հարցումներուն տուած

զրաւոր պատասխաններէն ալ յայտնի կ'ըլլայ թէ՛ քանի մը հոգեւոր պետեր գիշեր ատեն կուտակալին բնակարանը երթալով իսլամներուն մէջ տիրող գրգռութիւնը ծանրակշիւ նկատած և պաշտպանութիւն խնդրած են, աղաղակելով որ այս մասին անմիջական լուրջ միջոցներ ձեռք առնուին: Ճէվատ պէյ պատասխանած է թէ՛ հարկ եղած միջոցները անօրինած է: Մինչդեռ ո և է միջոց չի անօրինել: զատ, արդելք չէ եղած որ Դ. էն Դ. լուսնալու գիշերն իսլամներու խուռն ամբօխ մը կառավարական չէնքին մօտերը գումարուի, և նոյն իսկ կառավարական պաշտօնատեղին երթայ:

«13. Չէ ձերբակալուած նաեւ պետական պաշտօնատան չրջակայքը սպաննուած ատաղձագործ Լուիֆիկ անուն հայուն սպաննիչներն: Որով յաջորդ Դ. օրուան գէշ յառաջարան մը եղող այս դէպքերուն կարեւորութիւն չէ տուած և իր տունը քաշուած է:

«14. Անիտութեան մը ուշադրութեան առած չէ նաեւ սա պարագան թէ Դ. առաւօտ բացի իրմէն, այսինքն կուտակալին, պետական, քաղաքային, դատական երկամտական և այլ մեծ ու պզտիկ բոլոր պաշտօնեաները փաթթոց կապած էին իրենց գլուխը: Դ. առաւօտ իրենց խանութները բացող հայերը ձեռքերնին բիրեր ունեցող և գլուխնին փաթթոց կապած բազմութիւն մը տեսնելով զգացած են թէ խուսկութիւն մը պիտի ծագի և իրենց խանութները քոցած են: Կուտակալ Ճէվատ պէյ և զին. հրամանատար Բէմզի փաշա փոխանակ իրենց առաջին պարտականութիւնը կատարելու, այսինքն ռաիական զինւորութեան և զօրաց միջոցաւ՝ համախուռնուած ամբօխը ցրուելու, դանոնք չեն վանած, և քրիստոնէից խանութները բանալ տուած են, այս նպատակաւ շուկաները զըր-

կերով Ապարիյ-Գառիւր Էֆ. և վերաքննիչ տառնի անդամ Դաւիթ Էֆ. Ուրֆալեանը : Այս միջոցին սպանուած է այս վերջինը և սակայն դարձեալ զէպրին գէմ ու է արգելիչ միջոց ձեռք չէ տուած :

«15. Նոյն ժամուն քաղաքապետութեան անդամ Շատրիկեան Զարութիւն Էֆ. քաղաքապետութեան սաշտօնատան մէջ և նոյն իսկ կուսակալին և ղինուորական հրամանատարին աչքերուն առջև սպաննուած է , և այս ոճրագործներուն նկատմամբ կուսակալն ու հրամանատարը ու է հետապնդում չեն կատարած և կամ զոնէ կատարել չ'են տուած :

«16. Շուկայի խանութներուն վրայ «խաւամի խանութ» և «կեալութի խանութ» գրուած և իրարմէ զտնադանուած են , սակայն ասոնց ալ կարեւորութիւն չէ տուած :

«17. Ընդհակառակը կուսակալն ու ղին. հրամանատարը մասնաւոր կարեւորութիւն տուած են ձէպէլը-Պէրէքէթի կառավարիչին ազմկազմիչ հեռագիրներուն , որոնց պարունակութիւնը և նպատակը ծանօթ են արդէն : Իբր ճշմարտութիւն ընդունած են նաև այն հեռագիրները , որոնք մէկ երկու օրուան ճամբայ իրարմէ հեռաւորութիւն ունեցող չափ մը տարբեր տեղերէ միեւնոյն օրը արուած էին , և որոնց մէջ րսուած էր թէ Կէօքաէրէի-Էանը 1500 ձիաւորով , 2000 ձիաւորով , 3000 ձիաւորով եկան , կուգայ կոր , մեր գիւղին կամ քաղաքին վրայ յարձակեցաւ , մեր անձի կորուստները չափ են , եւայլն : Մինչդեռ ակնհաս է թէ այս հեռագիրներուն պարունակութիւնները բոլորովին սուտ և չինձու էին , քանի որ բացորոշ է որ միեւնոյն անձը միեւնոյն օրուան մէջ իրարմէ 2—3 օր հեռաւորութիւն ունեցող տեղեր չէր կրնար զանաւիլ և ու է գործ տեսնել :

Կիլիկիոյ աղէսին մէջ ամենէն աւելի հալածուած ու սարսափազգիւած եւ միայն իր կարողութեան շնորհիւ կախաղանէն ազատուած Ասանաջի երեւելի փաստաբան :

ԿԱՐԱՊԵՏ ԷՅ. ԿԷՕԵՏԷՐԷԼԵԱՆ

«18. Կուսակալն ու ղինուորական հրամանատարը բնաւ աշարուք չեն գտնուած և Աստանայի աղետալի դէպքերուն դէթ նահանգին միւս մասերուն մէջ արգիլելու համար լուրջ և ազդեցիկ միջոցներ չեն անօրինուած : Հաւատակ Մերսինի կառավարիչին հետագրական կրկնակի պահանջմանց Աստանայէն Մերսին և Տարսան գացող կառավարման մեկնումը չեն արգիլած և ասով պատճառ եղած են Տարսանի մէջ ալ դէպք պատահելուն :

«19. Չեն յանդիմանած և չեն մերժած, ժողովուրդը ղինելու համար ձէպէլի Պէրէքէթի կառավարիչին վերայիշեալ յիմարական առաջարկը :

«20. Ընդհակառակը կուսակալին և ղինուորական հրամանատարին մասնաւոր հրամաններով ղինուորական ղէնքերը ամբողջովին բաժնուած են : Ասոր ապացոյցներն են : — Ա. Ամբոխը սրուել սահրաժուտ ըլլալով, և թէ նոյն իսկ մի քանի հոգի սպաննուել հարկ ըլլար, պէտք էր կատարուէր, փասնի պետութեան ու ղինուորին պառլէն այս տեսակ բուռն գործողութիւն մը կը հարկադրէր, ինչ որ չէ կատարուած, այլ ընդհակառակը ամբողջովին ղէնքերը գրաւելուն աչք դոցած են : Ընդդէմ Պէրէքէթի կառավարիչին կողմէ Օսմանիէի գալմաղամին և հազարապետին ուղղուած Ապրիլ 4 և 127 թուահամար հեռագիրն, որով այդ կառավարիչը բացօթի կերպով կը յայտարարէ թէ՝ մաւղէրներու ամբոխին բաշխումը Աստանայի ղին հրամանատարին կողմէ հրամայուած է : Հետեւաբար ղինուորական ղէնքերուն ամբոխին բաշխուելը մասնաւոր հրամանի և հրահանգի արգիւնք ըլլալը կը հաստատուի :

«21. Անդօրրութիւնը վերահաստատելու համար Ապրիլ 12 ին ժամանող Օսմ. զօրքերը գրգռուած են խուժանին կողմէ, ըսուելով թէ հայոց եկեղեցւոյն զանգառա-

տունէն զօրաց բանակատեղին վրայ ղէնք պարսկեցաւ : Ասով աւաջինէն աւելի աստիկ երկրորդ դէպք մը յառաջ բերած են Երեսօ. Ժողովոյ կողմէ ղրկուած երեսօխան Էֆ. Ներն ալ մեղ հետ գտնուելով քննիչ յանձնաժողովս հայոց եկեղեցւոյն զանգառատան ամենէն բարձր մասն ելաւ, քննութիւն կատարեց և ղիտեց որ զօրաց բանակատեղին և եկեղեցւոյն մէջտեղ կը գտնուի՝ քաղաքին ամենէն բարձր թուրքն վրայ հաստատուած խաւաններէ թաղը, որով զանգառատունէն բանակատեղին և բանակատեղիէն ալ զանգառատան ու եւ մէկ մասը տեսնել անկարելի էր : Այս մասին քննութիւնը շարունակելով բանակատեղին ալ գացինք. զօրաց հրամանատար գնդապետ Մէհմետ Ալի պէշի ներկայութեան, Ապրիլ 12 ին Աստանա ժամանող զօրաց սպաներուն հարցուցինք թէ՝ իրենց ժամանած օրը զօրքերուն վրայ արձակուած ղէնքերը ուրիշ նկատուած էին, անոնք պատասխանելով մեր հարցումներուն, ցոյց տուին խաւան մը բնակարանին պատուհանը, ուրիշ Ապրիլ 12 ին քանի մը անգամ վեցհարուածեան պարսկուած էր զօրաց վրայ : Ահա այս պառազայէն օգտուելով «հայերը զանգառատունէն բանակատեղին վրայ ղէնք պարսկեցին» ըսել, զօրքը խաբել և գրգռել, փաստ մըն է թէ՝ կուսակալը և ղինուորական հրամանատարը գէշ նպատակներ կը հետապնդէին : Կուսակալ պէշն և ղինուորական հրամանատար փաշան պարտաւոր էին՝ այս սխալ գրոյցն և անոր արդիւնքն եղող սխալ գաղափարն ուղղել, զօրաց վրայ այս գրոյցին յառաջ բերած ջգտգրգռութիւնը հանդարտեցնել, սակայն բան մը չեն բրած :

«22. Աստանայի իրիսալ լրագրին 33 թիւ և Ապրիլ 7 թուահամարին մէջ տեսնուեցաւ խաւաններն հայոց

դէմ զրդեւելու բնայթն ունեցող սոսկալի ապստամբութիւն մը ? վերնագրով ու Իսմայիլ Սաֆա ստորագրութեամբ, ինչպէս նաեւ խռովութիւններ վերնագրով և Իհսան Ֆիքրի ստորագրութեամբ յօդուածներ : Մինչ կուսակալն ու ղինուորական հրամանատարը պարտաւոր էին անմիջապէս յայտարարութիւն մը հրատարակելով՝ այս յօդուածներուն վնասակար ազդեցութիւնը չեղոքացնել, ամենաւելին չեն հրատարակած նմանօրինակ յայտարարութիւն մը :

«23 Ատանայի ստիւիան զօրաց նախկին հրամանատար Հիւսէին Տախմ պէյ, որ իր անցեալին բերմամբ յուսի համբաւ մ'ունի և հիմա ու է պաշտօնական զիրք չունի, կամ մարդասիրաբար և կամ իր կալուածները պահպանելու համար, միւս միշակ կրցած է արգիլել որ իր թաղին մէջ դէպք չի ծագի և յաջողած է թաղին շէնքերն ու բնակչութեան կեանքը փրկել, որով կուսակալը և ղինուորական հրամանատարը եթէ երբէք կամք ունենային, անտարակոյս պիտի կրնային ու է դէպքի մը ծագումն արգիլել, բայց ամենեւին չեն աշխատած :

«23. Կուսակալը մերձակայ գաւառներն ու գաւառակները զրկած բազմաթիւ հեռագիրներուն մէջ միշտ յանձնարարած է՝ միայն օտարահպատակները պաշտպանելու պէտքը :

«Հետեւաբար, վերոյիշեալ բոլոր պատճառաբանութիւններով Ատանայի և շրջակայից ցաւալի դէպքերուն համար հարկ է պատասխանատու ճանչնալ կուսակալը, ղինուորական հրամանատարը, Իսմայիլ Սաֆա և Իհսան Ֆիքրի էֆ.ները : Մահմուտ Նէտիմ (Միթհատ փաշան դատաւարակ տուող նախկին մեծ կարգաւոր) փաշայի կողմէ Պաղատաւէն Ատանա զրկուած Պաղատաւի Ապուլ-Գա-

տէր էֆ. աստիճան ստացած է նախորդ կայսեր. Ա. քարաուղար Թահսին և սենեկապետ Ֆաիզ էֆ. ներու պաշտպանութեան շնորհիւ. և նոյն իսկ իր որդին Մէհմետ էֆ. դարձեալ յիշեալներուն շնորհիւ. Կ. Պոստոյ մէջ Գանլըճայի թաղապետական շրջանակին նախագահ կարգուած է : Պէյրութի մէջ հրատարակուող «Իթիհատը Օսմանի» լրագրին խմբագիրներէն Ահմէտ Ատիկ Արսլան պէյ օրական մէկ ոսկի վարձքով Ատանա բերուած է, պատասխանատուութիւնը Հայոց վրայ ձգելու նպատակով յօդուածներ զրկու համար, և թէ յիշեալ լրագրին և թէ ֆրանսերէն «Ռէվէյլ» լրագրին մէջ նոյն նպատակով յօդուածներ հրատարակած և ասոր համար Պօշնակ Սալի էֆէնդիի կողմէ 50 ոսկիէ աւելի վարձք ստացած է :

«Սալի և Ապուլ-Գաւաթ էֆ. ներդրեալքն առաջ երևցող զուխը փաթիթոց կապած են, ըստ վկայութեան կուսակալութեան հետեւորդ — պաշտօնակա Սալի էֆ. ի : Դարձեալ Ապուլ-Գաւաթի և Պօշնակ Սալի էֆ. դէպքին դիտողները ըլլալը և դէպքին միջոցին ձիով և ղինեալ ամէն կողմ շրջնին բոլոր հողերը պետերը և անկողմնակալ օտարահպատակները հաստատած են :

«Հետեւաբար վերոգրեալ պատճառաբանութիւնները նկատի ունենալով պարտ ու պատշաճը անօրինելու համար Զեր բարձրապատուութեան ուշադրութեան կը ներկայացնենք» :

1327 Ճէմադ-իւլ-ախեր 22 և 1325 Յունիս 27

Պես. Խորհ. Նախագ. Ասենի նախագահ
ՅԱԻԳ

Ալանիկի Դաւ. Ընկի
ՅԱՐՈՒԲԵԻՆ ՄՈՍԿՅԵԱՆ

տարիկ յարմար տեսնուեցաւ : Մեր քաղաք տեղեկութիւններուն և խնդրարկութիւններուն յայտնութիւններուն յինչով, նախ՝ ոճրագործական արարքներու հեղինակներուն ձերբակալութիւնը և դատաւարութիւնը կարեւոր դատուելով, ոճրագործութեամբ ամբաստանականներուն մասին պէտք եղած դատաւարութիւնը կատարուեցաւ և օրէնքին արամադրած պատիմները արուեցաւ և դեռ արուելու վրայ է : Բայց որովհետեւ ի ստորեւ յայտնուած պատճառներով, այսպիսի դործելակերպ մը երկրին համար օգտակար արդիւնքներ տալու կարող չի նկատուիր : Պատերազմական Ատեանը իր առաջուան հետեւած ծրագիրին համեմատ կատարեալ արագութեամբ և գործունէութեամբ դատաւարութեանց շարունակելով մէկտեղ, իրողութիւնը խորաքննին ուշադրութեամբ և մանրամասնութեամբ դեռ վննելու շարունակած միջոցին, այս տեղեկագիրը պատրաստելով պարագային և ժամանակին յարմար սեղանած լաւագոյն միջոցները ցոյց տալու կը վստօթայ :

«Ատանա հասնելէ, այսինքն երկու ամսուան չափ ժամանակամիջոցէ մը ի վեր դէպքին ինքնութեան և էութեան մասին եղած քննութիւններու և կատարուող դատաւարութեանց ընթացքին մէջ գոյացուցուած համոզումները կը պարզեն թէ Ատանայի ցաւալի դէպքին սկզբնապատճառը և ծագումը քննելու և խտրութիւնը որոշելու համար բռնապետական չրջանին յետադարձ տկնարկ մը նետել պէտք է :

«Բռնապետական չրջանին մէջ Երլորդը իրեն թիկունք բռնած Ատանայի նախորդ կուսակալ Պահրի էֆէնտիի վարչութեան կեղծ ու պատիւ և անկարգ ընթացքէն բռնակալութեան լուծին տակ ճնշուած և կառավարական պաշտօնեաներուն ու երեւելիներուն ազդեցութեան և ճնշումին տակ նեղուած, նահանգին ժողովուրդին

խղամները, տիրող տարրի հանգամանք ունենալուն և մեծամասնութեամբ ազէտ ըլլալուն պատճառով լիչեալ յոսի վարչութեան բռնութեան դէմ ու է շարժում չեն կատարած : Բայց միայն հայերը, որ 1311 թուականին ստացած ստատիկ և դառն հարուածէն ազդուելով փոխանակ զգաստանալու դայն իրենց սիրտին բաղձանքը իրագործելու համար օրինակելի դաս մը նկատեցին և միշտ խռովարարներու դրդումներէն խաբուելով իրենց փափաքին հասնելու համար ամէն զոհողութիւն յանձն առին, վանի և Պիթլիսի պէս օտարներուն շահերը բազդատար քիչ եղող վայրերուն մէջ յարուցուելիք խռովութիւնները, զիրենք Օսմանեան կառավարութեան տակէն ազատելու չափ ստատիկ միջամտութիւն չի նրախրելիքը կռահելով, ծովեզերքին մօտ, որով օտարականներուն շահերը բաղդատարար աւելի շատ եղող տեղ մը խռովութիւն յարուցանել յարմար սեպեցին, ուստի մօտերս շինութիւնը որոշուած Պաղատտի երկաթուղիին անցքին վրայ և երկաթուղիով ծովեզերքին կապուած ըլլալէն զատ Եզիպատտի չափ արգասանդ ու բերրի, և հայ բնակչութիւնը շատ եղող, և իրենց համար նկատուութեան արժանի այսպիսի հանգամանքներով օժտեալ Ատանան, իրենց յարուցանելիք խռովութեանց և անկարգութեանց բեմ որոշեցին : Անկէ վերջը հայ տարրը այս կուսակալութեան մէջ բաղմայնելու նպատակով մօտաւոր և հեռաւոր նահանգներէն շատ մը հայեր եկած և զետեղուած ըլլալը քննութիւններէն հասկցուած է, այնպէս որ մէկ ընտանիք բնակող հայ տուններուն մէջ չորս հինգ ընտանիքներ միացած են, բայց ամենն ալ մարդահամարի տոմարին մէջ չեն արձանագրուած : Պաշտօնական արձանագրութիւններէն երեւան եկած է, որ 1319 Մարտ 1էն մինչև ներկայ տարւոյն Մարտ ամիսը

միայն Ատանայի բնակչութեան թիւը հարիւրին քառասունը ութը աւելցած է : Ատանայի Հայոց Առաջնորդ և այժմ փոխատան Առաջնորդ Եղիարտոսի մէջ հրատարակած և մէկ օրինակն ալ պատերազմական ատենին զրկած ընդարձակ պաշտպանողական գրին մէջ եւս հայերուն բոլոր յանցանքները ծածկել ուղղուած պարագային, բնակչութեան աւելցած ըլլալու խնդիրը առանց քրօղելու խոստովանուած է :

«Ինչպէս որ յայտնեցինք հայերը բազմացնելու աշխատուած ժամանակ նաև տեղացի հայերը տակաւ առ տակաւ զինելու խնդիրը նկատի առնուած է և ասոր համար մօտաւորութեան պատճառով Կիպրոսը զէնքի մթերանոց ընելով, այն տեղէն կուսակալութեան բայ և երկար ծովազորքին զէնք և ուղմանութիւն փոխադրած և անոնցմով հայերը զինած են : Այս բանը երկրին օգտին աչք գոցող բռնապետական վարչութիւնը տեսնելով ստիպուած է կուսակալութեան զանազան նաւահանգիստներուն մէջ ալ և ալ յանձնարարութիւն կազմել և ծովազորքին տեղափոխելու և իրաւունք զրկելու և ոտական զինուորներ բնակեցնել : Հայերը թէպէտեւ կ'ըսեն թէ ազատութեան չըջանին պարգեւած ազատութեան բերումով զինուած են և իրենց չափ կամ իրենցմէ աւելի չափով խաւմներն ալ զէնք գնած են և այսպէս տեղական աչքին տուել զինուորներն պատճառով իրենց յանցանքները չկրնար ըլլալնին կը յայտնեն, բայց ինչպէս որ վերը յայտնեցինք, բռնապետութեան վերջին տարիներուն միջոցին թէ կուսակալութեան ծովազորքէն ծովով ելած և թէ անցեալ անիծեալ չըջանին թէ չիտ էֆէնտի և խալիլ փաշայի կուսակալութեան ժա-

մանակները զինախուսութեան կեդրոն եղող Պէյրութէն ցամաքի ճամբով բերուած զանազան պատերազմական զէնքերուն հիմա ամբողջապէս չի գտնուիր և ազատութեան հռչակումէն վերջն ալ ատենը՝ հայերուն կողմէ կառավարութեան յանձնուած չ'ըլլալը երբ ուշագրութեան առնուի, հայերուն խաւմներուն չափ չի զինուած ըլլալնուն մասին ըրած, առարկութիւններուն ո՛ր աւտիճան հաւատքի արժանի ըլլալը գիտնալու համար չառ մտածելու հարկ չի մնար :

«Հայերը այսպէս պատրաստութիւններով զբաղած ատեն 1324 տարուան ազատութեան լոյսը կը ծագի, որ — հետեանքին ստրակով — հայերուն խռովարարական բաղձանքներուն տուել ընդհանրապէս կ'ըսենք և զանազան իրենց առաջին պաշտպան և փրկիչ տեղած Սնդիկական տէրութեան ալ, նոր-Օսմանեան կառավարութեան հակիր և կողմնակցութիւնը տեսնելով իրենց փախաբաններն հիմը կը քանդուի : Սահմանադրական չըջանին՝ առհասարակ բոլոր Օսմանեան հպատակներուն պարգեւած ազատութիւնը և հաւատարմութիւնը կուսակալութեան ժողովուրդին լայն շունչ մը անել տուով, արդէն ուրիշ տարրերուն հանդէպ քէն ու աստիքութիւն չի տաճող իրամ ժողովուրդը կատարեալ անկեղծութեամբ իրենց ոչ-խալմ հայրենակիցիներուն հետ կ'ողջագործուին և իրենք ալ փոխադարձաբար նոյն վարմունքը կը տեսնեն : Սակայն մինչև ազատութեան չըջանը իրենց դատարարեալ ազգ մը աստիք հայերուն՝ իրենց ստացած ազատութեան և հաւատարմութեան իրաւունքէն աւելի համարձակութիւն մը ցոյց տալը չառ հաճելի չ'երևար խաւմներուն, որոնց տեղի եւս կատարած և գէշ կարծիքը կը հրաւիրէ նախապէս հանրութեան աչքին տակի

կողմ Հնչակի, Դրօշակ կամ Դաշնակցութիւն կոչուած գումիթիւններուն կուսակալութեան ամէն կողմը զլիւսինեք բանալով շատ մը հայերուն նոյն վայրը հաւաքուիլը :

«Իսկամ ժողովուրդին հինուոց ի վեր հայերուն հանդէպ շատ անկեղծ հայրենակցութիւն ցոյց տուած և անոնց հետ մինչև վերջին ատեններս լաւ վարուած ըլլալը անկողմնակալ կերպով տաղացուցանելու համար կը բաւէ յիշել թէ Յ11 թուականին չրջակայ կուսակալութիւններուն մէջ տեղի ունեցող ջարդերէն Ատանան գերծ մնացած է, և մէկ բակի մէջ գտնուող տունները և նոյն խակ երբեմն ալ միւսնոյն երկրքին տակ այս երկու տարրերը միասին աւրած են :

«Ինչպէս որ Աղատութեան հռչակումէն անմիջապէս վերջը ամէն տեղ պատահեցաւ, նոյնպէս հոս ալ անցեալ ատակի չրջանին բռնապետ պաշտօնեաներուն դէմ շարժում մը տեղի ունենալով, զլուսը կուսակալ Պահրի Էֆէնտին ըլլալու պայմանով դէշ կարծիք կազմել տուած դեռ ուրիշ պաշտօնեաներ պաշտօնեանք ընել արուած է : Բայց զժբախտաբար նահանգին կարեւոր գործերը կարող ձեռքերու չէ յանձնուած : Եւ երբ հայերը իրենց հին բաղձանքները ի գլուխ հանելու համար նախկին թախով աշխատելու պէտքին վրայ չուարած և խաւմներն ալ ատկէ վերջը ինչ ընթացք բռնկիւքնուն մասին վարանտս վիճակի մը մէջ կը գտնուէին, կուսակալ ճէվատ պէյը կը հասնի, որ փոխանակ երկու տարրերուն հայրենիքին անգործութեան և երջանկութեան առաջնորդող փրկութեան ճամբան ցոյց տալու, գործին անտեղեակ և կուսակալութիւն մը կառավարելու անկարող ըլլալուն պատճառաւ, կառավարութեան աղղկցութեան տկարանալուն անոթի կուտայ, և ցաւալի դէպքը մասնաւորապէս այս

պատճառով ծագում կ'աւնէ : Բռնապետութեան ձեռնապահներէն կողմ և կուսակալութեան պաշտօնը իր ստորագրաս պաշտօնեաներէն առած տեղեկութիւնը գերագաթին յայտնելէ և գերադասէն եկած հրամանը ստորագրաս պաշտօնեաներուն հաղորդելէ և ծանուցանելէ բաղկանալը կարծող յիշեալ կուսակալը, պաշտօնը իր ըմբռնած կերպով ի կիր առնելով հայրենիքին փրկութեան և յառաջդիմութեան ճամբան ըլլալու կոչուած Սահմանադրութիւնը՝ միայն յոռի վարչութեան և անկարողութեան պատճառով, Ատանայի կուսակալութեան համար բոլորովին հակառակը ըլլալով աղէտի և չարիքի պատճառ մը կ'ըլլայ :

«Ինչպէս որ շատ տեղեր պատահեցաւ, նոյնպէս հոս ալ աղատութիւնը թիւր մեկնող և Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ, իրենց փափաքին համաձայն կուսակալին և ուրիշ պաշտօնեաներուն պաշտօնանկութեամբ նահանգէն հեռանալը տեսնող Իսկամ և Քրիստոնեայ ժողովուրդները կառավարութեան վրայ աղղկցութիւն բանեցնելու և անոր գործերուն միջամտութիւն ընելու իրաւունք մը ունենալ կարծելով օրէ օր չփայցած և հեռանալին ինչ ըլլալիքը առանց գիտնալու դէպի կործան տեսն անդունդը յառաջացած են :

«Եւրոպա գտնուող Հայ խառնարարական (յեղափոխական) կուսակցութիւնները՝ Աղատական կուսակցութեան (ահրար ֆրրգասը) ծրագրին մէջ գտնուող սպակեղբոնացուած իրենց փափաքին համաձայն մեկնել ջանալով և միեւնոյն ժամանակ Սահմանադրութեան հռչակումով Օսմանեան աղգին ոչ-իսկամ հայրենակիցներուն ապահովել ուղղած աղատութեան և հաւասարութեան իրաւունքներուն վստահութիւն ցոյց չի տալով աղատութեան առաջին

խրատուող խաչրի և Վատրֆի էֆէնտիները յիշեալ գեղ-
ծումի խնդիրը հիմ րոնելով կառավարութեան և կու-
սակալին անկարողութեամբ մասին փողոյները՝ ստորագ-
րութիւն կրող և անստորագիր կարգ մը թուղթեր փակ-
ցուցած և այս կերպով ժողովուրդը կառավարութեան
դէմ անհնազանդութեան մղած են։ Օսմանցիներու խօս-
քի և մամուլի ազատութեան իրաւունքը վայելելով Ին-
սան Ֆիրքի էֆէնտիի արտօնութեամբ հրատարակուած
«Իթիսատ» թերթին մէջ փոխանակ հրատարակելու, փո-
ղոյները կառավարութեան անկարողութեան և արգա-
րութեան չի գործադրելուն մասին գրութիւններ սր-
բունակող թուղթեր փակցուցած ըլլալնին, յիշեալները
յանցապարտ կացուցանող և պատասխանատուութեան
ենթարկող արարք մը ըլլալը յիշել իսկ հարկ չի կալ։

«Կէրէէրլի Ալի էֆէնտիի խնդիրը իր ազդեցութեան
պատճառով արգարութեան սահմանին մէջ չի լուծուելով
անպարտ արձակուելուն վրայ, յիշեալ խաչրի և Վատրֆի
էֆէնտիներու կողմէ՝ Կէրէէրլի Ալի էֆէնտիի, որով
անուղղակի կերպով կառավարութեան գործկակերպին
դէմ ընդհանուր միթինի մը գումարել կ'որոշուի և կա-
ռավարութեան ալ լուր կը տրուի։ Իսկ Ալի էֆէնտիին
կողմնակիցները՝ այդ միթինիին մասնակցողները թիթեղ
ծեծելով և քար նետելով խայտառակելու կամ անարգելու
համար նախկին պէքճի սրաչը Մէհմէտի և հարկահաւաք-
չութեան հրաժարեցուցուած ձէլիլ չափուչի ստաճ-
նորդութեամբ հակամրթինի մ'ընելու կը ձեռնարկեն,
որուն վրայ ձէվատ պէյ ալ այս անգամ դէշ հետեւանք-
ներ առաջ գողիքը հասկնալով թէպէտ այս վերջին մի-
թինիը ուղած է արգիլել բաց չէ յաջողած։ Սակայն

խաչրի և Վատրֆի էֆէնտիներու կուսակիցները միւս կող-
մին անարգանքներէն վախճալով միթինի գումարած չեն,
որով նոյն ժամանակ իսկ ժողովուրդին մէջ պատահիլը
ամենահաւանական կողմ կարեւոր դէպքի մը առջեւը
ստեղծած է։ Բացատրուած խնդրին մէջ հպատակներուն
հանդէպ իր ազդեցութիւնը կործնցուցած կառավարու-
թիւնը ուրիշ կողմէ մըն ալ իր անկարողութիւնը ցոյց
տուած է, որ ահաւասիկ։ Առհասարակ անպատկէ կեր-
պով ասեն ասեն զէնք սկսած է արձակուիլ, զոր ար-
գիլելու մասին կառավարութիւնը թուրութիւն և կողմ-
նակարգութիւն ցոյց տուած է, որմէ քաջալերուելով վերի
յիշուածին համեմատ արձակ համարձակ ղինուող խաւմ
և Բրիտանիայ ժողովուրդներու կողմէ իրենց գնած
դէնքերը փորձելու պատրուակով այգիներու մէջ, քաղա-
քին չըջակմները և մինչև իսկ վերջերս քաղաքին մէջ
կառավարութեան մօտերը զէնք արձակուիլը և Կէօկաէ-
քէլեան Կարապետի նիս կարգ մը հայերու ստեղծուած մէջ
յատուկ նշանառութեան տախտակներ չինելով սլարդա-
պէս նշանառութեան վարժութիւններ և փորձեր կա-
տարուիլը ժողովուրդը վերջին ծայր շահագրգռած է, և
կուսակալին եղած գիմուսի մը վրայ հրացանաձգութեան
փորձերը արգիլելու համար կուսակալը ոստիկանութեան
հրաման տալով քանի մը հայեր ձերբակալուած են, սա-
կայն փախստական Մուշեղի և ուրիշ ազդեցիկ հայերու
կողմէ եղած ղիմումին վրայ արձակուած են։ Ասոր
հակառակը մի քանի խալաններուն զէնք արձակած մի-
ջոցին ձերբակալուելով բանտարկուիլը, կառավարութեան
հայերը սլաշտղանելուն և խալաններու մասին խստու-
թեամբ վարուելուն վերագրելով խալմ ժողովուրդը՝ կա-
ռավարութեանն պաղտած և միւսնայն ասեն ոչ-խալմ

տարրերուն հանդէպ ալ տաւջուան բարեկամական զգացումները չի տածելու սկսած է։ Ասանայի մէջ գտնուող խլամ և քրիստոնէայ ղինաթաճառները ցաւալի դէպքէն տաւջ անցնող գուրպան պալլամին տան խլամներուն Քրիստոնէականները և քրիստոնէականներուն ալ խլամները ջարդելու մասին, երկու տարրերուն մէջ տուտ զրոյցներ հանելով երկու կողմն ալ պարզապէս ղէնք գնելու ստիպելին՝ ժողովուրդին մեծամասնութեան արագութեամբ ղինուելուն պատճառ եղած է, և ղաղանի ներմուծուող ղէնքերը առանց հաշուելու պաշտօնական արձանագրութիւններով ապացուցուած է որ սահմանադրութեան հաշուումին վերջը Մէրսինի և Իսկէնաէրուսի մարտատուններէն այս կողմերը ներմուծուող ղէնքերուն թիւք տան երկու հազար ութ հարիւր չորսի հասած է։

«Ընչպէս որ յիշեցինք հայերէն ղէնք նետողները պաշտպանութեան արժանանալով ազատ արձակուելուն փոխարէն խլամներէն ձերբակալուածներուն բանտարկուիլը խլամ ժողովուրդը բարկացնելով կառավարութեան հրամաններուն և պաշտօնականներուն հանդէպ բարստութեան մղած է, որով արդէն վերջին տատիճան տկարութեան և վախիտութեան ենթարկուած կառավարական աղդեցութիւնը բոլորովին ղէրօյի տատիճանին հասած է։ Այս միջոցին հայ մը խլամ մը կ'սպաննէ ու կը փախչի և կառավարութեան կողմէ չի բռնուիր, և երբ կառավարութիւնը նոյն անձը հայերէն կը պահանջէ, հայերը անարամտան կերպով կը պատասխանեն թէ՛ մինչև որ նախապէս հայ մը սպաննող խլամը չի ձեռքակալուի իրենք ալ խլամ սպաննող հայը չեն կրնար յանձնել, այս պարագան կառավարութեան գրեթէ չղոյտութեան մէկ ժամանակին երկու տարրերու մէջ

Հանքի բուսակներէն խումբ մը

Քէսապի տեքակներէն մաս մը

պութեամբ վարուելին, և միշտ դէպի իսլամ թաղերը առաջանալով իրենց աղքէցութեան չըմանալը տարածելին :

«Դէպքին ծագելովը հայերուն այս կերպ յաջողութիւն ձեռք բերելուն վրայ կուսակալութեան և Ատանայի բէկին զօրագունքին հրամանատարութեան կողմէ չընկալեց թէափի վաշտերուն զէնքի տակ առնուելով Ատանա զրկուելուն, համար հրամաններ կուղղուին, որուն վրայ թէպէտ ամէն կողմէ յարձակող թէափները և իսլամ ժողովուրդը յաջողութիւն ձեռք բերելով հայերուն բմբաս չարժութիւն տալը կ'առնեն, բայց դժբախտաբար վերոյիշեալ թէափներէն զայլ՝ գործին աւելի եղեռնական ընթացքի մը փոխուելուն առիթ եղած է : Կեղոյնի մէջ բոլորքած ջարդի բոցին ընդարձակ համեմատութիւններ առնելուն և չընկալ քաղաքները տարածուելուն մինակ և բացարձակ պատճառն ալ այդ հրամանները եղած են : Անցեալ չըմանին ներկայ ժամանակներու յիշատակ թողած անահղութիւններուն զխտորներէն բլլալով թէափի վաշտերուն մէջ զինուորական չի զբառնուելէն թէափի տարիք ունեցողները զէնքի տակ կոչելը կարգ մը պաշտ պօզուքներուն զէնք և ազգամանիւ թաշտուելուն նման բան մը եղած, և արդէն երկրագործական երկիր մը բլլալուն պատճառով մօտակայ և հեռուէր կուսակալութիւններէն եկած իսլամ և հայ շատ մը օտարական գործաւորներ գտնուող Ատանայի կուսակալութեան մէջ այս կերպով զէնք թաշտուելը, այս օտարական գործաւորներուն և աշխույժը դրդուած է, որոնք մի քանի զէնքի միներանդներու (աէրօ) վրայ յարձակելով գրառնուող զէնքերը և ազգամանիւները կողոպտած և կոտորութեան հաւանութեան հակառակ ժողովուրդին զի-

նուելուն, որով անուղղակի կերպով դէպքին սաստկանալուն պատճառ եղած են : Իսլամ ժողովուրդը՝ այսպէս զինուելի վերջը 311 տարուան դէպքի ստեղծման, ոչ թէ միայն ուրիշ նահանգներու մէջ ալ նոյն իսկ Կ. Պոլսոյ մէջ հայու արիւն թափելը իտալներու վրայ պարտքի մը պէս ոճրագործական կերպով չարժած միջոցին հեղինակներուն և զրդիներուն փնտռուած չ'ըլլալը յիշելով և այս անգամ ալ դարձեալ նոյնպէս բլլալիքը կռահելով, հայերուն շփացածութեան և անոնց հետ ունեցած հակառակութեան և ստեղծութեան պատճառով շատ խմբուած և նոյն իսկ պատերազմական ստեղծելու լացնելու ստիճան վայրագօրէն արինահղութեան համարձակած են, այնպէս որ կիներէն և կաթնկեր մանուկներէն շատերը աղանձած են ընտանիքի մը մէկ անդամը չի ձգելու կերպով ոչնչացնելու պէս մարդկային զգացումներուն երբէք չհամապատասխանող եղեռնագործութեանց մէջ գտնուած են : Սոսկ Ատանայի մէջ յիշածուս պէս չորեքշաբթի օրը սկսող ջարդերը երկու հայրենակից տարբերուն մէջ իրարու արեան ծարաւածի նման մինչև իրիկուն այս կերպով շարունակած, և հետեւեալ հինգշաբթի օրը ջարդին հետ մէկտեղ թալան և ասոր հետեւանքը բլլալով հրդեհ առաջ եկած է, և արժէքի տեսակէտով Ատանայի դրեթէ երեք հինգերորդը, իսկ քանակութեան տեսակէտով մէկ ութերորդը ոչնչացած և աւերակ դարձած է : Ընդարձակ և կատարեալ քննութիւն կատարելով՝ անգամ ծագման պատճառը ստուգութեան չի հաւատացնելու չափ անորբամարան գրոյցներու տառիճանին վրայ մնացող և Ապրիլի 12 ի Կիրակի օրը կրկնուող ջարդը, թալանը և հրդեհը Ատանայի կործանումը լրացուցած և ամբողջացուցած է : Դէպքին ծագման և տեւողութեան միջոցին կու-

աւարութեան և անդորրութիւնը . պահպանելու սահմանուած պաշտօնականութիւնը վարուելակերպերուն վրայ . կատարուած քննութիւններէն երեւան եկած ինչ ինչ ճշմարտութիւններ յիշելը աւելորդ չենք սեպեր . որովհետեւ զանաք պարզելը օգուտէն զերծ չ'ըլլալէ զատ . կուսակալութեան անդորրութեան պահպանումը ինչպիսի անկարող ձեռքերու յանձնուած ըլլալը ցոյց տալու հանգամանքը կը պարզուէ :

«Նահանգին կուսակալը ձեւաւ պէյ և ղինուորական հրամանատար փաշան Զորեքչարթի գիշերը թէեւ կարգ մը տեղեր պատած են, բայց դէպքը ծագելուն պէս կուսակարութեան մէջ փակուած և անկէ հրամաններ արձակած և ժողովուրդը խրատելու համար կանչուած քաղաքապետութեան անդամ Շատրիկեան էֆէնտին քաղաքապետութեան պաշտօնատան առջև ելլի Մահմուտ անունով մէկուն կողմէ իր աչքին առջև սպաննուած առանց կուսակալը նոյն ժամանակ այնտեղ գտնուող երկու Ամերիկացի Միսիօնարներուն ետեւը պահուրտած և գոնէ միջամտութեամբ արգիլելու ջանացած չ'ըլլալը վկաներով վկայութենէն հասկցուած է : Իսկ ժանտարմայի հրամանատարին պահակ ղինուորի մը պէս դէպքին օրը ղինուորական հրամանատար փաշային ետեւէն չ'ըլլած և ոստիկանապետին (փօլիս միւսխարի) եւս դէպքէն վախճալով տունը փակուած ըլլալը իրենց խոստովանութեամբ հաստատուած զարմանալի ճշմարտութիւններ են :

«Ամենէն փոքր յանցանք մը գործուած ըլլալուն լուրը առնելուն պէս անմիջապէս դէպքին վայրը փութալով տեղեկագիր մը խմբադրելու պարտաւոր եղող ոստիկանութեան և ժանտարմայի (ոստիկան-ղինուորներուն) վարչութիւնները այս մեծ ջարդին համար զժախտաբար եր-

կու տող բան մը չեն գրած , միայն չ'էլլաւ պէյ Սաւա-նայէն մեկնելէն մէկ երկու օր առաջ հարցաքննիչ դատաւորին հրաման տալով տեղեկագիր մը գրել տուած է- իսկ դէպքէն վերջը ոստիկանական և դատական պաշտօնականներուն տեսած գործը եղած է միմիայն կարգ մը յանցաւոր և անմեղ հայերը «խուլարար» ի (էրպաղը ֆէստա) ծիծաղելի ամբաստանութեամբ բանտարկել և զանաք հարցաքննել : Յաւալի դէպքին ծագման պատճառ եղողները կատարեալ արդարամտութեամբ և անկողմնակալութեամբ ցոյց տալու համար պէտք կ'ըլլայ յիշել առաջին անգամ ներքին գործոց նախարարութիւնը՝ որ ձեւաւ պէյի պէս անխորձ և գործելու մէջ աղ-ղեցութեան ենթարկուող , և ամառական երեք հարիւր զրուշով բօլիս և ութսուն զրուշով ժանտարմայ մը գործածելով քաղաքին ապահովութեան պահպանուելուն անկարելի ըլլալը գիտնալով հանդերձ , երեւմտական սազնապը շաղկապելով վախով , ներքին անդորրութեան պէս ամենէն կարեւոր պարտականութիւն մը՝ դուրսը ամենէն փոքր գործ մը չի կրնալով գտնել ծառայի մը ամսականէն վար թոշակով մը յանձն առնող և տեղացիներուն ամենէն ստորին դասակարգին վերաբերող մարդերուն յանձնուելուն աչք գոցող մէկը կուսակալութեան յարմար դատած է . երկրորդ գործունէութեան և ընթացքին վրայ վերէն ի վար խօսուած կուսակալ ձեւաւ պէյը , ապա Աւաջնորդ Մուշեղ եղիսիօղոսը , հայկական անկախութիւնը ձեռք բերելու աշխատող և անունները բոտ բաւականի յայտնի եղող կարգ մը հայ խուլարարներ , Իրիւսալ լրագրին տէր Իհսան Ֆիքրի և բնակչուները ու հակառակորդը եղող Կերեկէրլի զատէ Սչին և իր կուսակիցները , Ապալու-Գասիր էֆէնտին , ոստիկան զօ-

բաց հրամանատարը, և նախկին օստիկանատեղա Գառնի պէյր և Ասանայի բէաիֆ զօրաբաժնին հրամանատար Բէմզի փաշան և կուսակալութեան կեդրոնը գտնուող ուրիշ օստիկանական և դատական պաշտօնեաները :

«Հայերը յանցաւոր ըլլալով հանդերձ զիրենք յանձնեք, զերծ կացուցանելու համար խղամներուն ամենէն փոքր և անկարեւոր շարժումները ուղղածուն պէս կը մեծցնեն ու կը բացատրեն, և իրենցմէ բոլորած ծանր յանցանքները իրենց գործին եկած կերպով կը փոխեն և կը շատցնեն, և իրենց ազգակիցներէն մտալածաւ խաչօրի և իր ընկերներուն վայրագութեամբ ասանաւորութիւն գործած ըլլալը արեւու պէս պայծառ ըլլալով հանդերձ, այսպիսիներուն մասին տրուած օրինական վիճիւններուն և դարձեալ իրենց ազգակիցներուն վկայութեամբ իրր մարդասպան և խռովարար ամբաստանուած քանտարկեալներուն դատաւարութեան չարանակման գէժ առարկելով միշտ յանցանքը խղամներուն վրայ կը նետեն, և անոնց պատժուիլը կ'ուզեն. իր ազգականներէն մին ապանաւած բայց անգոյ ըլլալուն պատճառով իրաւունքը պաշտպանելու համար պատերազմական տակտիկն զիմուժ կատարել չի կրցող և կամ մարդասպանները չի գիտցող հայերուն միմիայն խղամները օրէնքի ձեռքը յանձնելու նախաւորով գլխաւորը կրնանակն պետք ըլլալու պայմանով վկաներ հայթայթելով և խնդրադրները գրեկով գիմուներ կը գիւրացնեն, և միշտ գործը յետագիմուութեան վերադրելով խղամներուն քաղաքականապէս սրտածուկը և այս կերպով հանրութեան առջեւ խորամասրորդ հարստահարող և զիրենք հարստահարեալ ցոյց տալ կ'ուզեն. մինչդեռ խղամները իրենց փախաբին հակառակ ըլլալով զխաւածով և ագիտութեամբ իրենց գործած

քաղմաթիւ ոճրագուրծութիւններուն դեռ նոր զգացած ստիւումէն արտովին սարսափած և նուկացած ըլլալով հանդերձ, հայերուն պաշտպանած անկողութեան դատը մերժելով կը յասնեն թէ՛ միակ պատճառը հայերն են, որով իրենց պատժուիլը արդարութեան անհամաձայն կը նկատեն, այսպէսով երկու տարին ալ ագիտութեան բերումով իրենց դացած մարդ համբուն որքան սխալ բնաց մը ըլլալը ալ հասկնալով յանցանքը իրարու վրայ բեռցնելու ոչխատելու ետեւէ են : Նոս կը հատկութի որ, պաշարման վիճակին և անոր յարակից պէտքն եղող պատերազմական տակտիկ գործողութիւններէն կը խրաչին, և նոյն խի մեր շատ մը ստաց տեղեկութիւններուն համաձայն խղամները և հայերը անցեալը մոռնալով, զիրենք վերջին ծայր նկող և առարկեցնող պաշարման վիճակին վերջուելուն համար մօտեւր խորձրազօյն պաշտանտաւաններուն զիմուժի ձեռնարկած են :

«Հոս պատշաճ է յիշել թէ հայերէն ամանց տուններուն մէջ պոմպա, արդիւնալ զէնք և վնասակար թուղթեր գտնուած և մինչև խի մի քանի տեղեր ալ ջուրի խողովակներուն վրայ տախտակ անցնելով և չրճանակելով շինուած և կառքերու վրայ դրուած թնդանօթներ ձեռք անցուած են, և այսպէս անցեալն և անտրանալի երբեմն փառտի կարգ մը Հայ չարագործներու խակ պաղտաբներն զրդուելով տառջուանէ ի վեր պատրաստութեան մէջ գտնուելին ցոյց կուտան Այս պարագան հայերուն ապատամբական միտք մը չունենալով, լոկ խղամներու մոլեաւնդական շարժումին զո՞ ու իրենց շատ անմեղ ըլլալին պնդելուն անհիմն ըլլալը կը բացատրէ : Իսկ բուն զրդապատճառը՝ թալան և վրիժառութիւն ըլլալով, խռովարարներէն երեւելի կ'օկտերլեան կարու-

պետի հինգ վեց ձիաւորներով կոխել գալու յուղում-
նառիթ զրոյցին գիւղերու և գիւղաքաղաքներու մէջ
բրաժ աղբիւցումը իւրեն է: Մի քանի տեղեր ալ թէպէտ
խաւանները կ'առարկեն թէ գէպքին ծագումը անձնա-
պաշտպանութեան համար եղած փորձէն առաջ եկած է,
բայց առ ալ ընդունելի և օրինաւոր պատճառարանու-
թիւն մը չէ: Սակայն և սյնալէս դատաւարութեանց ըն-
թացքէն հասկցուած ըլլալով թէ խաւանները պաշտպանող
և խռովութեան առաջքը առնելու աշխատող հայեր, և
իրենց ապաստանող հայ հայրենակիցները պաշտպանելու
համար կեանքը վտանգի դրած խաւաններ գտնուած են,
որով հայերուն ամբողջը խռովարար և հայրենիքի թշնա-
մի և խաւաններուն ամբողջն ալ մօլեւանդ և արիւնհար-
բու կոչել արդարադատութեան համաձայն չի կրնար ըլ-
լալ: Քիչ մը առաջ ըսուածներէն և տեսնուածներէն ինչ-
պէս որ պիտի հասկցուի, հայերէն ունեց խռովարարա-
կան գաղափար տածելը և սահմանադրութենէն ու աղա-
սութենէն չտրուելու աւելի շփոթածութեամբ մը օգտուել
ուղիւղով և կառավարութեան վերջին աստիճան տկար ու-
անկարող ըլլալը՝ նաեւ խալամ ժողովուրդին մասնաւորա-
պէս ազխտութեան մղումով կառավարութեան և հայե-
րուն գէտ ըմբոստութիւն և գրգռութիւն ցոյց տալը,
խեղապէս այս աստիճան մեծ և ահաւոր հետեւանքներ
առաջ բերած է: Եւ անակնկալ աղբալիներուն միեւնոյն
կէտին ու ժամանակին հանդիպելը ազատութեան բարե-
բաստիկ չրջանին մէջ Օսմանեան տարրերուն միութեան
աշխոյժը դառնացնող Ատանայի եղեւնական և չարագո-
շակ գէպքին առաջ գալուն պատճառ եղած է, աւելի
ճիշդը տեղն ու ատենը յիշեալ գէպքը առաջ բերած են:
Սահմանադրական արդար կառավարութիւնը՝ ոճրագոր-

ծական յանցանքներու հեղինակները մէկիկ մէկիկ երե-
ւան հանելով օրէնքին սրժանի դատած պատիժները
անօրինելու և զօրծաղրելու, որով հպատակներուն իրա-
ւունքը պաշտպանելու և հանրութեան դատ մը տալու
պարտաւոր լլալով, միայն այսօր Ատանայի պատերազ-
մական ատեանի սեղանին վրայ գտնուող հինգ հարիւրէ
աւելի ոճրադատութեան վերաբերեալ խնդրագիրները և
սեղեկագիրները զատ զատ քննուելու ատեն ամենէն քիչ
չորս հինգ հարիւր հողի տնաբէկիչ պատժել են թարկուե-
լուն պէտքը երեսն եկած ըլլալը երբ նկատի առնուի,
ոչ թէ երեք ալ նոյն իսկ տասը պատերազմական ատ-
եաններով այս գործը երկու տարուան մէջ ի գլուխ չկա-
րենալ հանկիւքը ի յայտ կուգայ: Այս պատճառով նաեւ
հայրենիքին շատմը դաւակնները թիապարտութեան և կա-
խաղանի պատիժներուն ենթարկելու ստիպողական հար-
կին տակ պիտի գտնուի: Արդարութեան պարտադրու-
թեան համեմատ, մարդասպանութիւն ու թալան, կո-
տորածի և հրձիգութեան պէս ոճրապարտ, և սպաննու-
թիւնը զիւրացնել, կողոպտուած ինչքը գնել և հրդեհ
յարուցանել մտադրելով հանդերձ չի կարենալ գործադ-
րել, կուտութիւն սղծել և հնութիւն կատարելու պէս
երկրորդական և երրորդական աստիճանի յանցապար-
տութեան արժանի արարքներուն հեղինակները չի պատ-
ժել ալ չի կրնար ըլլալ: Բայց գէպքի միջոցին, այլապէս
տարրերուն առանց բացառութեան գէպքի ծագման
և տեւողութեան մէջ քիչ կամ շատ պատասխանա-
տուութեան բաժին մը ունենալը երբ նկատի առնուի,
ճիշտ ու ճիշտ արդարութիւնը գործադրել եւս ան-
կարելի պիտի ըլլայ, որովհետեւ այն պարագային ար-
ցաւալի գէպքին կատարուած բոլոր տեղերը, գիւղերը և

քաղաքները պաշարման չլիքի մէջ տնկելով ընդհանուր բանա՝ մը չինել պէտք պիտի ըլլայ, և վերը յիշածնունդ պէս ահաբեկիչ պատիժներու արժանի սճրագործութեանց հեղինակները երևան հանելով պատմելը առաջուան ջարդին լրացուցիչը ըլլալու պէս ամենէն քիչ հինգ վեց հարիւր հոգիներուն կախուելովը ուրիշ ջարդ մըն ալ ի գործ պիտի դրուի, և երկրագործութեան ու հայրենիքին ծառայելիք չափ մը կենդանի բաղուկները չըլծալակապ անգործութեան դատապարտել պէտք պիտի ըլլայ. որ այս ալ վարչական ոգիին (կառավարական գաղափարին) անհամաձայն է: Ուստի այս մասին ուրիշ յարմար միջոցի մը ձեռք առնուիլը ստիպւողական կը համարենք: Բայց դարձեալ նկատելով որ պաշարման դրութեան և պատերազմական տեսանի գործողութիւնը մինչև հիմա կատարուած առնուհաճ հախաղանի պատիժէն և հինգ տասը մարդոց զանազան ժամանակամիջոցներով բանտարկուելու որոշումէն բաղկացած խողով, անցեալ յոռի վարչական չըջանին պէս ամէն գործը բամբակէ թելով մը կապելու քաղաքականութեան հետեւելու գաղափարը պիտի տայ, ուրիշն այս կերպին ալ անցարմարութեան պատճառով կը վախժալենք որ՝ Առանայի մէջ բանտարկուած հայ խռովարարներէն գործոն դեր ունեցած ըլլալու ամբաստանութեան տակ եղողներուն մասին՝ օրէնքին տրամադրած պատիժները անօրինութիւն և գործողութիւն (հ. հ. ...) և տեղեկագրի մէջ յայտնուած գէտքին զրգիշ և պատճառ եղողներուն պաշարման օրէնքով և վարչականապէս պատժուելովը բաւականացուի տակէ զատ իրենց նախկին շարժումներուն վրայ զգացող երկու տարրերուն ալ անցեալը մոռցնելով մէջերէն առաջուան բարեկամութիւնը հաստատուելու ջանացուի:

ուստի պատասխանատուներուն գործը աւարտելով Յունիս 10 ին հանդիպող Օսմանեան ազգային աօնին օրը յիշեալ տարրերուն մէջ համեմատութիւն գոյացնելով, գտնուող վիճակներէն ոյժը դեռ ժամանակ մը ևս պահելու պայմանով, երկրին կիսանքին և անտեսական վիճակին վրայ խիստ չափ ազդեցութիւն ունեցող պաշարման վիճակին վերցուիլը յարմար կը գտանք:

«Աստուծոյ հորհրդէ մինչև հիմա տուանց ս և է ազդեցութեան ենթարկուելու, բնաւ և ոչ մէկ պարագային ցիգի և կրօնքի խորութիւն չընկելով, միայն մաքերնուն և խիղճերնուն ու համազումներուն վրայ հիմնուելով իրենց պարտականութիւնը կատարած և կատարելու վրայ եղող պատերազմական տեսանա կողմող մարմինը՝ զէպքին խուժեան և բնիկացիին վրայ ունեցած փառսերը և հայրենիքին փրկութեան համար գործողութեան պէտքը տեսած միջոցները յարմար պարտք սեպելով, դարձեալ նոյն արդարութեամբ և անխղճակալութեամբ այս տեղեկագիրը խմբագրելով կը մատուցանէ, զոր գնահատելով պէտք եղածը գործողքի կառավարական բարձրագոյն պաշտօնեաներուն ուղղադատ կամքէն կախում ունի:» 24 Յունիս 325

Ասանայի պատերազմ. տեսնիկն նախագահ

Միւլիկա ԵՌՆՈՒԹ ՔԵՆԱՆ

Միւլիկա ԱՊՏԻՐԲԱՆԱՆ ԶԻՅԱ ՊԻՆԻ ԿԵԶՄԻ, Միւլիկա ԵՌՄԵՐ ՆԱԼԻ ՊԻՆԻ ՍԵԶՄԵՏ, Գալիմազաւ ՕՍՄԱՆ, Գոյ ալապ ԱՆՄԵՏ ԼՈՒԹՅԻ, Գոյ ալապ ՍՈՒՍԹԱՅԱ ՏԻԲԲԻ ՊԻՆԻ ՍԵԶՄԵՏ, Եիւզ-պաշ ԱՆՄԵՏ ԶԻՅԱ ՊԻՆԻ ՕՍՄԱՆ, Եիւզ-պաշ ԻՍՄԱԻԼ ԲԵՅԻ ՊԻՆԻ ՍԵԶՄԵՏ ԲԱՇԻՏ. (*)

(*) Յայտնի նպատակով գրուած այս զրպարտիկի տեղեկագիրէն ետք, բնիկ յանձնաժողովին ազդու դիմումովը Օսմ. կառավարութիւնը պատճառով լրաւ Ասանայի պատերազմական տեսնիկ նախագահն ու ամենեւն ազդեցիկ անգամ միւլիկա Զիլա պէլը: (Ծ. Յ. Թ. Ի)

ԿԻՆԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ՊԱՏԱՍԵԱՆԱՏՈՒՆԵՐԷՆ ԱՏԱՆԱՅԻ
ՆԱԽՈՐԴ ԿՈՒՍԱԿԱՆ ԸԷՎԱՏ ՊԷՅԻ ԶՐՊԱՐՏԱԼԻ
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

«Անցած Մարտի վերջին շարժուն, Իսֆէնախար և Բաճիւմ անունով երկու երիտասարդ իսլամներ տարձանա- կով վերաւորուեցան Յովհաննէս անուն հայու մը կողմէ, վերջը հասկցուեցաւ որ Յովհաննէսի հոմանունին եզոյ կնոջ մը պատճառով մեջերին հակառակութիւն կայ ե- ղեր: Իսֆէնախար քանի մը օր-հաքը մնաւ իր առած վէրքին հետեւանքով: Հակառակ ամէն կերպ հետա- պնդումներու և հետազոտութիւններու, մարդասպանը չի ձերբակալուեցաւ և զրոյց կաւ թէ կարապետ էֆ. Կէօկաթէթիան փախուցիւր է և կամ հայերը պահեր են զայն: Աշխատեցայ տարհազել պէտք եղած անձերը թէ կառավարութիւնը ամէն ձեռնարկ կ'ընէ ոճրագործը ձերբակալելու համար և հետեւապէս հաւատ ընծայելու չէ հրապարակ հանուած զրոյցին: Յետոյ Զատիկը եկաւ: Իսլամներուն և Հայերուն յարաբերութիւնները ժամա- նակէ մը ի վեր ձգտուած ըլլալով, հակառակ եղած յոր- դորներու, Զատիկի առթիւ շատ զէնք պարպուեցաւ (սուտ է) (*) ինչ որ յուզում պատճառեց իսլամներուն: Այսու հանդերձ, Զատիկի զիշերը պահակախումբեր չըջե- ցան եկեղեցիներու չըջակայքը, որով ո՛ր և է զէպքի տեղի չի տրուեցաւ: Մարտ 31ի օրուան իրիկունը, յան- կարծ զրոյց կաւ և ամէն կողմ տարածուեցաւ թէ հա- յերը սպիաներուն մէջ քանի մը իսլամ մեռցուցիւր են, ստորեւ մանրամասնօրէն բացատրուելիք պատճառներով և ազդեցութիւններով հայոց հանդէպ արթուն գտնուող

(*) Փակագիծի մէջ ստորագծուած գիտողութիւնները մեր կողմէ աւելցուած են. (Ծ. Յ. Թ. Ի)

Հանրին «Բոթրիմ գիւղին մէջ Գաւառական
Հանրին

ՍՏՆԱԿ ԷՅՈ. ՍՕՂԱՆԱԼՅԱՆ

Կիլիկիայ տիւսէն Եսիւ «Կարմիր Խաչ»ի թնկարկան
խումբին հետ Աստու եղած եւ բազմաթիւ վիրա-
ւորներ դարձան

ՏՕՐ. ԼՅԻՈՆ ԷՅՈ. ԳԵՂԵՃՅԱՆ

խաւամ ժողովուրդը կառավարական պաշտօնատուն չըջա-
կայ որձարաններուն առջև և կարգ մը թաղերու մէջ ու-
փողոցներու գլուխը հաւաքուելով յուզման նշաններ
ցոյց կուտար : Այս լուրը աւելուելուն պէս , իսկոյն պէտք
եղած անձերը կանչուեցան , և անոնց բտուեցաւ որ ու-
սիկանական պաշտօնականներու միջոցաւ կատարուած քնն-
նութիւններէն այդ գրոյցին անհիմն ըլլալը հասկցուած է :
Գիշերուան ժամը 3 ին , հրամանատար փաշան և
նաւատու ալ քննական պատգաւ ելանք , պէտք եղած յոր-
դորները առինք և կրկին ու կրկին ազդարարեցինք որ
այսպիսի անհիմն գրոյցներու կարեւորութիւն չի տրուի :
Մէկ կողմէ այս գրոյցներուն հեղինակները երեսն հանե-
լու աշխատեցանք և միւս կողմէ զինուորական պահա-
կախու մեր կազմելով փողոցները պատցնել առինք :
Այն գիշերը ժամը 4 ի միջոցները լուր աւելուեցաւ թէ
առաջնապետը Լուսինիկ անունով հայ մը սպաննուեալ է
կառավարական պաշտօնատան չըջակայ փողոցներուն մէջ
հաւաքուած խաւաններուն կողմէ : Իսկոյն բռնկի միջո-
ցաւ քննութիւն կատարուեցաւ և ստիկանական պաշ-
տօնատան մէջ սպաննութեան պարագաներուն և հեղի-
նակներուն նկատմամբ հաջաքննութիւն եղաւ : Գիշերը
մինչև լոյս հրամանատար փաշային հետ խաւանիցու-
թիւն ըրինք և չըջուն պահակախումբերու կազմութեամբ
և արագ միջոցներու անօրինութեամբ զբաղեցանք : Առ-
տուն կանուխ , իւլեմաներն ու երեւելիները կանչուե-
ցան և պաշտօն տրուեցաւ անոնց յորդոր ու խրատ տա-
լու համար ամէն կողմ պտտիլ : Քիչ մը ետքը կառավա-
րական պաշտօնատունը գացինք : Լուր եկաւ թէ հայ
խանութեանները առտուն իրենց բացած խանութները
գոցեր են և խաւաններն ալ անոնց օրինակին հե-

տուեր են : Ասոր վրայ հայոց երեւելիները կառավարա-
կան պաշտօնատունը հրաւիրեցինք և պաշտօն առինք
որ մտքերու յուզման ակզի չի տալու համար երթան յոր-
դորեն խանութեանները որ իրենց գործերով զբաղին :
Այդ միջոցին զրգուութիւնը աւելած ըլլալով , հրամա-
նատար փաշային , քանի մը պաշտօնատարներու և երե-
ւելիներու հետ շուկայ գացինք և աշխատեցանք զբաղ-
վողոցներուն մէջ պատու բազմութիւնը : Եղանակին
բերմամբ չըջականերէն եկած 10-15,000 զանազան ցեղէ
գործաւորներ , որոնք խաներու մէջ հոս հոս կը բնակէին ,
սեղացի ժողովուրդեան միացած էին , որով բազմութիւ-
նը երթալով խառնած էր և մէկ կէտի վրայ զբաղ-
ները ուրիշ կէտի մը վրայ կը հաւաքուէին : Զինուորա-
կան պահակախումբերն ալ պտտելու վրայ էին : Երբ կա-
ռավարական պաշտօնատունը դարձանք , գէնքի առաջին
ձայները լսեցինք : Նահանգին հարցաքննիչ գաւառորը ,
ստախիւն զօրաց գանդին հրամանատարը , ստախիւնու-
թեան անօրէնը , կանանուոր զօրաց ու ստախիւն զօրաց
հազարագանները , ստախիւնական քոմարները պէտքին
ծագման նկատմամբ քննութիւն կատարելով տեղեկագիր
մը առած էին , որմէ կ'երեւար թէ զրգուութեան պա-
հուն շուկային մէկ կողմէն անցնող կառքի մը մէջ երկու
հայ անանուեր են , որոնց ձեռքերէն արցակ մը Մարքիկի
և մեծաքանակ ռազմանիւթ զրուուեր և զինուորական
իշխանութեան յանձնուեր են (սուս է) : Նոյն պահուն ,
հայկական թաղէն գէտի կամուրջ արագ արագ վազող
ձիաւոր հայ մը խաւաններու հաւաքին օրէնքին
քֆրեր և գէնքի առաջին հարուածը պարպէր է (պոչա-
ւոր սուս է) , և կուսակալութեան նախորդ թարգման
Սիպեան Աւետիսի տունէն արձակուած գէնքով Զէրքէզ

Մէհմէտ անունով մէկը սորանուեր է (այս ալ սուս է) : Ասկէ ծագում առաւ խռովութիւնը և ջարդերը սկսան քանի մը կէտերու վրայ : Այս կերպով սկսուած խռովութիւնը տարածուելով, թափառաշրջիկները և գործաւոր դասակարգը իսկոյն թալանի սկսան : Գիշերն ալ հրքձիգութիւն ևղաւ : Խռովութեան ծագումէն հաք թէ և հրամանատար վաչային հաւ խորհրդակցելով որոշեցինք պատերազմական վիճակ հրատարակել և խնդիրը Բ. Դը, րան տեղեկագրեցինք, բայց պատերազմական սահան կազմելու համար զինուորականներ չի գտնուելով և միւս կողմէ 10—15,000 օտարականներուն և 40—50000 տեղացիներուն դէմ անգործութիւնը պահպանելու համար հազիւ 400 զինուորէ բաղկացած կանոնաւոր վաչաէ մը դատ ուրիշ ո՛ր և է : ոյժ չունենալով, կարելի չեղաւ պաշարման վիճակը բոս օրինի գործադրել, և իրարու դէմ ասուելութեամբ և վրէժխնդրութեամբ լեցուած ու թալանով զբաղած ժողովուրդը զտպել : Այս պատճառաւ խռովութիւնը տեւեց երեք օր : Այս միջոցին հրամանատար վաչան ու ևս զիշեր ցորեկ ամէն կարելի միջոցներ ու կարգադրութիւններ լրինք (անհուճ խուժանք ա՛լ աւելի գրգռելով), և սակայն յիշուած պատճառներուն համար հազիւ երեք օրուան մէջ կրցանք զրգուելութիւնը հանդարտեցնել : Թէ և Գարա-խաղուի և Թարսուսի պահեստի վաչանքն քանի մը հաւը բերել տուինք ու զինեցինք, սակայն այս զինուորներն անկանոն և անդգեստ ըլլալով և միւս կողմէ տեղացի ըլլալուն համար միջոց մը իրենց գիւղերը պաշտպանելու նպատակաւ ցրուեցան, որով կարելի չեղաւ իրենց ծառայութեանն օգտուիլ : Տեղւոյն վրայ դէնքի տակ կոչուած Մխիթի պահեստի վաչան ալ ի վերջոյ Հաճըն զրկուեցաւ, որով յաջողեցանք անդուրբու-

թիւնը վերահաստատել հոն : Դէպքին տեղեակ ըլլալու համար առաջին օրուան իրիկունը Աստնա եկաւ Մէրսինի Անգլ. Հիւպատոսը և բոսա թէ քաղաքին մէջ պիտի պտտի : Իրեն ուղեկից տուինք ոստիկան զօրաց հրամանատարը և կանոնաւոր զօրաց խումբ մը : Հիւպատոսն այս կերպով կարգ մը տեղեր պտտեցաւ : Խռովութեան երկրորդ օրն ալ սրտած միջոցին՝ երբ տեւեւեցաւ որ զինուոր մը հայումը տունէն արձակուած գնտակէ մը գետին փռուած է (սուս է), ձեռքը վեր վերցուց տղաբարկու համար որ զէնք չի պարպուի, այս միջոցին գնդակ մըն ալ իր թեւին եկաւ և վիրաւորեց (բուրֆի մը կամ հայու մը կողմէ սխալմունքով վիրաւորուած ըլլալով մեկեղ, նիւաղ ձեւաք մասնաւոր նպատակով կը շեշէ այս կէտը) : Կեդրոնին մէջ տեղի ունեցած այս խռովութեանն հաք չրջակայ քաղաքներէն ոմանց մէջ ալ խռովութիւն ծագեցաւ : Այն կողմերն ալ զօրք հասցուցինք և ամէն կերպ միջոցներ անօրինեցինք : Յարձակումները արգիլելու համար չարունակ զեկոյցներ և յորդորներ ուղղեցինք : Խռովութիւն ծագած օրերուն մէջ, ինչպէս նաեւ յաջորդ օրերը զինուորական խիստ միջոցներ ձեռք առնելէ զատ, իւրեմաները և երեւելիները ամէն օր հոս հոն զրկեցինք սրպէսղի յուզումը և զրգուելութիւնը հանդարտեցնել, ասկէ զատ, յանձնաժողով մը կազմեցինք, որպէսզի հոգ տանի արկածեալները խնամելու և անուցանելու : Նաեւ գրեցինք չրջակայ գաւառներու և սահմանակից նահանգներու իշխանութեանց, որպէսզի փախցուած գոյքերն ու կենդանիները զրաւեն : Աստնա-յի փողոցներուն և չուկային, ինչպէս նաեւ գիւղերու մէջ ձեռք անցուած և պահուած գոյքերն ու կենդանի-

ներք յանձն ժողովին կողմէ տէրերուն յանձնու եղան : Այսու հանդերձ զինուորական պատրաստ ոյժը անբաւարար ըլլալով , մինչև Ապրիլ 12 ի օրը կարեկի չեղաւ քաղաքիս մէջ խուզարկութիւն կատարել և զրաւուած զոյքերը երեսն հանել : Դէպքին առաջին օրէն սկսեալ ամէն օր անընդհատ հեռագիր զարնուեցաւ և սրահանջուեցաւ որ փութով զօրք հասցուի : Հազիւ հազ Ապրիլ 11 ի իրեկանը ճ50 հոգինոց երեք կանոնաւոր վաշտ ժամանեցին : Յաջորդ օր ընդհանուր ժողով գումարեցինք և ամէն կողմ սրահանդաներ զրկելով զրաւուած ինչքերը խուզարկելու մասին խորհրդակցութիւն կատարուած առան , ժողովուրդին յուզմունքով և աճապարանքով հոս հոն վազելէն հասկցանք թէ դարձեալ խռովութիւնը ծայր առած է : Իսկոյն զինուորական խումբեր կազմեցինք և հսկողութիւնը տառակցուցինք : Այս երկրորդ դէպքը ծագում առաւ նոյն օրը ժամը 10 ին միջոցները Հայոց կողմէ երկու զինուոր սպաննուեցին (հ.հ.) : Գալէ գարուստի չըջակները նստող խումբ ժողովրդեան Հայու մը կողմէ և դարձեալ նոյն միջոցին կաթարանի զինուորական պահականոցին վրայ դարձեալ Հայու մը կողմէ զէնք սփռուելուն հետեւանքով (բացարձակ սուս եւ ծիծաղելիօրէն վրան բաց գրպարսուքիւններ եմ) : Միւս օրը անդորրութիւնը վերահաստատուեցաւ : Հայերուն այրած տուններէն ամանց մէջ ստակալի պոմպաներ և սինամիթ պարունակող ուրիշ ահաւի գործիքներ պայթեցան (ասկիւն աւելի խայտառակ գրպարսուքիւն մը կարելի չէ երեւակայել , երանի քե այլ տեսակ պայքուցիկներ ըլլային եւ ինքնապաշտպանութեան միջոցին գործածուէին) , և կարգ մը տուններու մէջ ալ գանուեցան Հայաստանի զինանշաններ , դրօշներ և մալզէրներով զինուած կարգ

Հանրեի ինքնապաշտպանութեան
միջոցին նահաւակուած
ԱՆԱՆԻԿ ԱՂԱ ԴԱԳԵՍԵԱՆ

Օսմանիէի զգակները նահա-
սակուած Էմբրեկի
ՀԱՃԻ ՆՇԱՆ ԷՅ. ՔԷԼԱՐՅԻՆԵԱՆ

մը մարդոց պատկերներ, և տակաւին չի գործածուած պօմպա սինամիր և գրումս ու մազդէր հրացաններ (խնդալիք սուսերու շարք մը)։ Հայկական գիւղի մը մէջ ալ գտնուեցաւ երկու թնդանոթ, վրան փայտով ծածկուած և երկաթեայ չրջանակներով ամրացած (ջուրի խողովակը բնականօրէն նմանցնելու համար մարդ կամ ապուռ բլլալու է, եւ կամ նպասակ մը ունենալու է ինչ որ բացայայտօրէն կը տեսնուի ձեւակերպութեամբ)։ Այս թնդանոթները չէնուած էին ջուրի խողովակներէ և խողովակեան պահուն գործածուած էին։ Թնդանոթները յանձնուեցան զինուորական իշխանութեան և ձեռքէ Պէրէքէթի մէջ տեղի ունեցած դէպքերուն մարտամանութիւնը Միւթէսարըիին կողմէ ուղղակի ներքին գործոց նախարարութեան հաղորդուած է։ Համարիչ գաւառակին խողովակին ալ Ապրիլի առաջին օրը տեղի ունեցաւ։ Նոյն օրը հոն գտնուող և դէպքին ակնհասեալ եղող րէժի քննիչ Ֆրանսայի Մ. Բոնաի յայտարարութեան համեմատ, հետեւեալ պարագայէն ծագում առեր է դէպքը։

— Հոյ քահանայ մը՝ կառավարական պաշտօնատան զինացի սրճարանին առջև նստող Բէժի դէտերուն պետ Սալան պէյի վրայ երեք անգամ դէնք պարպեր է և յիշեալն ալ փոխադարձաբար քահանային վրայ կրակ է բերել և երկուքն ալ իրենց առած վէրքերէն մեռեր են (այս ալ սուս է եւ նամարտըիւնը հասկնալու համար դիմել էջ 189), ստոր վրայ խողովակներ սկսեր է։ Սիւն մէջ ալ գրգռութիւն տիրեւ և չրջականներէն կարգ մը չէրքէզներ և չէշէներ գալով ուղեր են սպառնալիք ընել, բայց ստիպան գորքերը և րէտիֆները անմղով քանի մը հատը սպաննելով ջրուեր են։ Այս կերպով Սիւն մէջ անկարգութեան տեղի չէ տրուեր։ Այսու հանդերձ ի վերջոյ

հոն ալ երկու վաշտ կանոնաւոր զօրք զրկուեցաւ։ Հաճընի մէջ Հայերը իրենց առնները փակուելով փողոցները գնդակ արձակել և երթեակը դադարեցուցեր են (այս ալ սուս է, դիմել էջ 232)։ Ասիէ դատ, խողովակեան առաջքը առնելու համար զրկուած Ֆէրէի վաշտը ներս չեն առեր։ Երբ խմացուեցաւ որ Ազիզիէն և ուրիշ տեղերէ խումբ մը չէրքէզներ և աշխրթներ հաւաքուելով Հաճընի սպառնացեր են, կեդրոնէն խրատիչ մարմին մը զրկուեցաւ, զոր Հաճընցիները չընդունեցին, որով խրատիչները ստիպուեցան ետ դառնալ։ Սակայն այն միջոցին Միւթի 400 հոգինոց վաշտը հազարապետին ջանքերով յաջողեցաւ Հաճըն մտնել և չրջակայ ժողովուրդը ջրուելով անդորրութիւնը վերահաստատել։ Թարսուսի մէջ ծագում առած խողովակեան պահուն հրձիգութիւն կղաւ և կարգ մը սպաննութիւններ գործուեցան, բայց կարելի կղաւ խողովակեան առաջքը առնել։ Մէրսինի մէջ ալ թէև մեծ յուզում տիրեց, բայց ձեռք առնուած միջոցներուն չորհրդով դէպք չի սրտահեցաւ։ Իչէլի մէջ ալ դէպք չի սրտահեցաւ։

«Խողովակեան սկզբնապատճառն էր խալամ և քրիստոնեայ ժողովուրդներէն ստորին դասակարգերը կաղմող անձերուն միջև դուռնութիւն ունեցած և բռնակալութեան երկար չրջանին արդիւնքը եղած սպիտութիւնը և զանազան ցեղերու միջև համերայնութեան պակասը։ Ասիէ դատ սահմանադրութեան հոշակումէն ետք, ամեն տեղ եղածին պէս, Առաջնայի մէջ ալ սղաքներէն սկսեալ մինչև մեծերը մեծ փութով դէնք գնեցին և սկսան հոս ու հոն պարպել։ Ասոր առաջքը չի կրցանք առնել։ Լրագիրներուն հրատարակութիւնները և իբր թէ խալամները հայոց և հայերը խալամներուն վրայ յարձակելու մասին հազար

տեսակ ձևով ու եղանակով հրատարակ հանուած գրոյցները առնն առնն կը վրդովէին հանրութեան միտքը։ Մասնաւորապէս հայերուն ստորին դասակարգը կազմող կարգ մը անձերու կողմէ հոս հոն խղամներուն հաւաքքին, օրէնքին քֆրելը և «Սահմանադրութեան հռչակումն» ևս խղամները այլ ևս կարեւորութիւն չունին ձեր սարլնները վիզերնուդ պիտի անցնենք և պիտի քաշկըռտենք զձեզ բոկը (գրպարտւեալն այս աստիճանը կարելի չէ երեւակայել), յոսի աղաւորութիւն գործեցին խալամ ժողովուրդին վրայ։ Իրաւ է որ մէկ կողմէ այս կարգի անձերը ձերբակալուելով դատական իշխանութեան յանձնուեցան և միւս կողմէ յորդորներ կղան որ այս կարգի գրոյցներու հաւաստ չ'ընծայուի և խղամ ու քրխտանեայ համերաշխութեամբ ապրին, բայց Պարոյ լրագիրներէն սմանց և մասնաւորապէս Հայ թերթերու հրատարակութիւնները, մանաւանդ իզատ լրագրին փետրուար 28 թիւ թերթին մէջ Արեւելէն արտատպուած և Ընդհանուր Շարժում վերնագրով յօդուածը զրդուութիւն սերմանեցին խղամներու և հայերու միջև։ Հերքումները ապարդիւն մնացին և այս յօդուածին վրայ ներքին գործոց նախարարին ուղարկութիւնը հրաւիրուած էր։ Միւս կողմէ, Հայոց Առաջնորդ Մուշեղ և պիտիտոսի թեկադրութիւնները պատճառ կղան որ Հայերը զրդուութիւն խղամ ժողովուրդեան և կառավարութեան դէմ (կարգալ Տ. Մուշեղ եպիսկոպոսի պատասխանը)։ Յունւար 16 թիւ և փետրուար 3 թիւ ու 17 թիւ ներքին գործոց նախարարութեան զեկուցուած էր որ անհրաժեշտ էր փոխել այս առաջնորդը, որ Հայերը կառավարութեան և անոր օրէնքներուն դէմ կը զրդուէր ու իր ժողովուրդին միտքը աստիճանաբար կը թռնուորէր։

«Նահանգին ընդարձակութեան հետ բաղդատելով, աւելաւթիւ կողմ տալիսն զօրքերու և ստիկաններու թիւը աւելցնելու պէտքը զգացուելով, ներքին գործոց նախարարութեանն Յունւար 18 թիւ խնդրած էի վերակազմութիւնը փոխադնել։ Յունւար 31 թիւ խնդրուեցաւ ստիկաններուն թիւը 150ի բարձրացնել, օրդակի, հաւանդին անդորրութիւնը պահպանուի, փետրուար 28 թիւ գարձեալ խնդրուեցաւ որ կարգապահութեան միջոցներու քաշկըմը փոխադնուի, օրովհետեւ հակառակ պարագային կառավարութիւնը անկարող պիտի ըլլար իր պարտականութիւնը կատարել։ Մարտ 2 թիւ գարձեալ իրդի-նուեցաւ այս խնդրանքը և յայտարարուեցաւ նաեւ թէ քաղաքին մէջ զիշեր ցորեկ զէնք պարդելը սովորութիւն մը գործած է ու թէ և հոյիճակները կը ձերբակալուին և դատական իշխանութեան կը յանձնուին, բայց արուած պատիժը արդիւնք չունենար, ուստի խնդրուեցաւ որ խոստ և աղդու պատիժ մը որոշուի։ Դարձեալ Մարտ 11 թիւ խնդրուեցաւ ստիկաններուն թիւը աւելցնել, օրովհետեւ կղանակին բերմամբ սահմանակից հահանդներէն մաս առ մաս իրը 10—15000 զորձաւորներ կուղան, օրով գործերու վարչութիւնը կը զժուարանայ։ Նաեւ, ստիկանութեան և օրտերադմական զժուարանայի նախարարութիւններու դիմում եղաւ, խնդրելով որ Տէօրթ Եօլի զօրանոցէն հանուած 100 զօրքերը վերադարձուին։

«Իրոյց այս վիճակին մէջ, «Արդէնթի» լրագրին խմբագիրներէն Հասան Յիւսէփի աղանդութեան առթիւ, թէ «Արդէնթի» և թէ նոյն անխմարաւ նպատակին ծառայող կարգ մը լրագիրներու կողմէ աղդին ներկայացուցիչներուն և պետական պաշտօնատններուն հանդէպ գործածուած յարձակողական ի խոս լեզուն ժողո-

վրդային ամէն զասակարգերուն վրայ խորին տպու-
րութիւն գործեց և տէրութեան պաշտօնականներուն ազ-
դեցութիւնը կտարեց (ինչո՞ւ պիտի «խիսալ» իդ անունը
չես լիւեր; ո՞վ խուժանապետք ձեւաւ):

«Իրաւ է որ խուժութեան սկզբնապատճառները ասոնք
են, բայց հաւանական ալ է որ Պոլսոյ տպաստաբական
շարժումը պատրաստող լրագիրներու հրատարակութիւն-
ներն ալ ազդած ըլլան և կամ ուրիշ կերպով խուժու-
թիւն սերմանած ըլլան: Ամէն պարագայի մէջ ճշմար-
տութիւնը երևան պիտի հանուի կատարուած քննու-
թիւններով:»

Ա. ՏԱՆԱՅԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿՈՒՍԱԿԱՆ
ՃԷՎԱՏ

ԱՏԱՆԱՅԻ ՀԱՅՈՅ ԱՌԱՋՆՈՐԴ.

ԳԵՐ. Տ. ՄՈՒՇԵՂ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԻՆՔՆԱՐԴԱՐԱՅՈՒՄԸ

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

ԱՌ. ԱՏԱՆԱՅԻ ՆԱԽՈՐԴ ԿՈՒՍԱԿԱՆ, ՃԷՎԱՏ ՊԵՅ.

Ոճիրէն վերջ ինքնարդարացումի փորձ, աս պակաս
էր միայն: Բարենի խղճմանքով օժտուած արարածներ
կան, որոնք իրենց բազուկին վրայ վակած արիւնները
մաքրելու համար կրք ջուրի վաղք մը չի գտնեն, ուրիշին
մաքուր ճակատը իրր սրբիչ, իրր մաքրագործումի միջոց
կ'ուզեն գործածել: Այդ սփրազորք գերին մէջն էք գերա-
զանցօրէն: Նայն իսկ կրք ձեր պաշտպանողական տեղե-
կագիրը կ'ստորագրէք: Զրոյցներու վրայ հիմնուած
գրուցապատույ տողերդ, արդէն իսկ բառական բան կը
խօսին ձեր ճշմարտասիրութեան մասին, հոն ցուցադր-

ուած խուսափումներդ, զեղեկատ աստուծներդ արդէն
իսկ քու մէջդ պայծառօրէն կո մասնեն չիտթի, արիւ-
նաղանգ չլմորումի սրտիւններդ, որոնք ներման
զառանցանքի վայրկեաններուդ, բզզացող ականջներուդ
մէջ փոխադրած են երեւակայական «պօմպաներու»,
տինամիթաւոր քանդիչ հրանիւթերու» պայթումի ձայ-
ները...:

Ուշ կամ կանուխ, երբ արդարութիւնը Կիլիկիոյ
ահաւոր ազէտքին կորթեան հանգոյցը քակել սկսի,
դուք պիտի չկրնաք երբէք արդարացումի ու էջ ջանքով
սրբուիլ բիրաւոր անմեղներու արիւնէն, որուն հետքե-
րը իրեւ յաւիտենական դատաւնիք դրոշմուած պիտի
մնան ձեր ճակտին վրայ, որուն ետին կրկնուեցան Օս-
մանեան հայրենիքը արիւնոտող և արատաւորող եղևները:

Այսօր պիտի չգրադիմ իր ամբողջութեանը մէջ
հիմնովին սուտ և զրպարաիչ տեղեկագրին վերլուծումով:
Բայց առայժմ չենք կրնար ուշադրութենէ վրիպեցնել
ձեր տեղեկագրին քանի մը տողերը, որոնք իմ անձիս
չուրջ կը դառնան, և որոնց վերլուծութիւնն իսկ բաւա-
կան պիտի ըլլայ ձեր մէջ մասնանշելու անուղղամիտ զր-
պարտիչը, որ երբէք կրնայ գոյութիւն ունեցած ըլլալ
աշխարհի վրայ:

Ձեր տեղեկագրին մէջ կ'ըսէք, «միւս կողմը Մու-
շեղ Եպիսկոպոսն ալ հայերը սկստութեան և վարչութեան
օրէնքներու դէմ կը գրգռէր, և անոնց միաքերը կը
թունաւորէր: Իր փոփոխման համար գրուած էր ներքին
գործոց նախարարութեան, Յունվար 16 և Փետրվար 3
ու 17 թուով: Իր այս խօսքերը՝ խալամ ժողովուրդեան
և կառավարութեան դէմ հայոց մէջ գրգռութիւն կը
յարուցանէին»:

Ճէվատ պէ՛յ, ձեր իմ մասին զբաժնէր իր զանգա-
տադրերը (Փետրվար 3 և 17) կը գուգաղխային այն իր զա-
միթիններուն, որուն առաջինը՝ մամլոյ ազատութեան
բռնաբարութիւնն առթիւ թաղապետական պարտէզին մէջ
գումարուեցաւ Փետրվար 1 ին թուրքերու նախաձեռ-
նութեամբ, և որուն մասնաւորապէս հրաւիրուած ըլլա-
լով, ներկայ գտնուեցայ (*) և խօսեցայ հայրենիքի շա-
հուռն պաշտպանութեան համար: Դուք այդ օր ձեր
ականջով լսեցիք այն գնահատումի ծախհարութիւնը,
որով իմ խօսքերս ընդունուեցան թուրք ժողովուրդին
կողմէ:

Ի նպատակ մամլոյ ազատութեան արտասանած խօս-
քերս նոյնութեամբ հրատարակուած են «Բիւզանդիան» ի
3764 թիւին մէջ: Երկրորդ միթինը հակառակ իմ
կամքիս՝ կը գումարուէր Մայր Եկեղեցիին մէջ, Թէանի
ազարակին գրաւման խնդրոյն առթիւ և ուր խօսելու
պարտաւոր զգացի ինքզինքս, հայ եկեղեցականի հան-
գամանքով: Դուք որ միշտ ձեր հակամարդկային
ակարութիւններէն դողալով, կը վախնայիք միթինի-
ներէ, բնականաբար ինքզինքնուզ իրաւունք տուիք
անկեղծ ու աննկատ խօսողի մը դէմ յանդիմանութենէն
ազատուելու համար, զրեղ և իմ պաշտօնանկութիւնս
խնդրել ներքին գործոց նախարարութենէն, սոսկ
կարծելով թէ ձեր վարպետին՝ Համիտի օրով եղածին
համան, կուսակալի մը կամ միւթէսարրֆի մը զրպար-
տութիւնը բաւական պիտի ըլլար անմիջ մը տապալելու:
Փորձը ցոյց տուաւ թէ սխալած էիք...

(*) Սոյն միթինիցն ներկայ գտնուեցայ, մի միայն ը-
սել չի տալու համար քէ բուրժ գումարումներէ կամ հա-
մեաւխաւքեցն հեռու կը մնան:

Բայց կը յիշէք արդեօք, թէ ի՞նչ բանէ ծագում
առած էր ձեր Յունվար 16 ի իմ պաշտօնանկութիւնս
խնդրող բողոքը: Այդ բողոքը արդիւնքն է այն ընդար-
ձակ տեղեկագրին (Յունվար 10) որով ձեր աչքին առջեւ
կը պարզէի ձէպէլի սանձագին մէջ գործուած յուռ-
թիւնները, հակառահմանադրական չարմուսները, ջարդի
թիւնները, հասարակական միւթէսարրֆին աղ-
երկիւղները, Ասաֆ Էսատ անուն միւթէսարրֆին աղ-
տոտութիւնները, և ամենք ամենուն դարման կը խնդրէի-
այդ գարմանումին առաջին պայման դնելով միւթէսա-
րրֆին հրամարումը: Դուք, ճէվատ պէյ, արդարութե-
նէ ու ճշմարտութենէ խորշող, լոյսէն խիթացող ջղջիկի
մը պէս աչքերնիդ փակեցիք, ու երկար մէջ ձուլուած
անանձնատուր մեքենայի մը պէս, ձէպէլի միւթէսար-
րֆին մարակուած՝ զրպարտիչի գծուծ դերը ստանձնեցիք
ինքնի դէմ, երեսանց կեղծաւորեցիք, ու գաղանարար
զրպարտութեամբ գաւաճանեցիք: Դաւաճանեցիք ոչ թէ
իմ անձիս, այլ արդարաւրեան դէմ, հեմարսութեան դէմ,
Օսմ. հայրենիքին, անոր գաւառներուն և սահմանադ-
րութեան դէմ: Դուք ձեր այդ ամբաստադրին մէջ՝ ճշ-
մարտութիւնը թիւրեւթով, զրպարտութիւններ ըրիք, գեղ-
մանող պաշտօնական օրէնքին հետ նոյնացուցիք, վատ և
սինդրոր պաշտօնակալի մը դէմ եղած մեր բողոքը, կա-
ռավարութեան վարչական ձեւին դէմ եղածի պէս ներ-
կայացուցիք չարամտաբար, և ըսիք թէ. —

1. — Կուսակալութեան ինչ ինչ կողմերը չըջելով,
կառավարական գործառնութիւններուն կը միջամտէ:

2. — Քրիստոնեայ ժողովուրդը կը յորդորէ, որ
զինուորական և թաղապետական տուրք չի վճարէ կա-
ռավարութեան:

3. — Իր կրօնական պաշտօնին հետ վերաբերութիւն

չունեցող քաղաքային զործերու վերաբերմամբ թաղրիր մը առած է :

4. — Իր առաջնորդական պաշտօնն ու պարտականութիւնը գնահատելու կարողութիւնէն զուրկ կը գրանուի : (*)

Ժամանակին սրղէն ընդարձակօրէն պատասխանեցինք , ձէվատս պէ՛յ , և ցույց տուինք այն խախուտ հիմերը , որոնց վրայ ուղած էիք հիմնել ձեր անպատկառ ստախոսութիւններուն , ձեր չարամիտ զրպարտութիւններուն ամբարտակը : Կը յեշէ՞ք Իհսան Ֆիքրիի ձեր մասին զրաժները , զուք ուղեցիք որ ևս ալ ձեզի պէս « ունչութեան արձան մը » (հիջլիֆ քիմսալը) , « պառաւ ջատուկ մը յիշեցնող » (պիւր գօնա գարբլը անսըրան) առաջնորդ մը լլալի ձեզ հանդէպ , և ձեր օրով , թողով որ ձեր չարամիտ ակարութիւններէն օգտուելու արամադիր և բռնապետութեան բեկորներէն մնացորդ վատեր վամբիրներու պէս ծծէին հայ ժողովուրդին նիհար արիւնը : Բողոքեցինք վատ պաշտօնեաներու դէմ , սահմանադրական օրէնքին գործադրութիւնը խնդրելով , զուք ձեր ստորագաս , բայց գործնապէս ձեզի գերադաս աւազակներու ազդեցութեան տակ կըքած , մի միայն ժողովուրդէն շահերը և սահմանադրութիւնը դաւաճանելու համար խարդախեցիք ձեր գրչին տակ իմ խնդրանքիս իսկութիւնը , և ըսիք թէ « կառավարական » գործառնու-

(*) Սոյն ամփոփումը կը բաղեմք Արդարութեան գործոց նախարարութեան 2 Փետրուար 324 բուսկան եւ 964 համար պաշտօնագրէն , որուն պատճենը ինձ յղեալ էր Կիլիկիոյ Շնորհազարդ կաթողիկոսը եւ որուն պատասխանը տուած էմ Նուրի Ս. Օծուքեան միջոցաւ :

Մարմինն բազմաթիւ տեղերէն այրած եւ կիսամեռ վիճակի մէջ հիւանդանոց փոխադրուած Ասանաղի Հայունի մը

թիւներու կը միջամտէ և այդ պարբերութեան վրայ չու-
ղեցիք աւելցնել ՚ր նպատակ Օսմանեան հայրենիքի շահուն
բառերը :

Դուք սուտ խօսեցաք, ճշմտապէս, ինծի համար
գրեցով թէ « ժողովուրդը կը յորդորէ գլխաւորական և
թաղապետական սուրբ չի վճարել »: Մենք չնչ հակառա-
կը, պատրաստ ենք ապացուցանել, պաշտօնական յարա-
բերութեանց բնօրինակութեան տամարնելով՝ թէ՛ յոր-
դորած էինք մեր վիճակին ժողովուրդը, որպէսզի մինչեւ
324 տարւոյ վերջ ունեցած իրենց գլխաւորական սուր-
բերք վճարեն, սաւանդաւորութեան և առանց յապա-
ղումի: Դուք այս ճշմարտութեան գիտակից էիք, ճէ-
շմտապէս, բայց դուք ձեր անորակիլ բարոյքին հետե-
ւանքով, ուղեցիք ճշմարտութիւնը ծածկել: Գալով պէ-
լէտիէի սուրբին, կ'ակնարկէք անշուշտ, ու դուք ինձմէ
շատ բաւ գիտէիք թէ 15 տարիներէ իվիւր սրբան անի-
րաւած էր Չոք Մարգուտան այդ սպորէն, անիրաւ և բռ-
նապետական չրջանի արդիւնքը քմահաճ սուրբին երե-
սէն: Ու այս ամէնը գիտնալով հանդերձ գրել թէ « պէ-
լէտիէի սուրբ չի տալ կը յորդորէ », կը նշանակէ զըր-
պարտութեանց մեծագոյնը ի դործ դնել, միմիայն չա-
րունակել տալու համար ժողովուրդավնաս ապօրինու-
թիւններու շարքերը:

Դուք սուտ խօսեցաք և զրպարանցիք զիս, ճէ-
շմտապէս, երբ բռնիք թէ իմ պաշտօնիս հետ վերաբերու-
թիւն չունեցող « քաղաքային դործերու վերաբերմամբ
թաղը՝ ՚ր մը » սուտ և՛: Եթէ դուք ուղղամիտ պաշտօնեայ
մը ըլլայիք, Օսմ. հայրենիքին շահերը գնահատող ու
պաշտպանելի ուղղով, եթէ դուք ձեր կուսակալի հանգա-
մանքով դնէք տարրական ծանօթութիւն մը ունենայիք սահ-

մանադրական սկզբունքներու, դուք չի պիտի համար-
ձակէիք երբէք ինծի զլանալ իրաւունք մը, զոր Օսմ.
սահմանադրութիւնը, իր 4րդ յօդուածին տրամադրու-
թեամբ ամէն Օսմանցիի կը հարձէր: Եւ Օսմանցի մըն
և՛, և միևնոյն ժամանակ պաշտօնապէս հաստատուած
Առաջնորդ մը, և իմ այս կրկնակ հանգամանքովս իրա-
ւունք ունէի և նիւստ ալ ունիմ, հետաքրքրուիլ հայրենի-
քիս ու ժողովուրդին շահերով, և ըստ օրինի պարտա-
ւոր և՛ հնարաւոր միջոցները ի դործ դնել օրինապէս,
արդիւրեւ համար այն ապօրինութիւնները, որոնք վնա-
սակար էին հայրենիքիս ու ազգիս, չեմ զարմանար եթէ
դուք հայրենասիրութենէ և սահմանադրական սկզբունք-
ներու ծանօթութենէ զուրկ կը գտնուիք: Ոճիրներու և
բռնապետութեան մեծ վարպետին պատիկ աշակերտի ձեր
հանգամանքը, արդէն իսկ զօրաւոր պատճառ մըն էր
ձեր առաքինական ամբարշտութեան, բայց չենք կրնար չի
զարմանալ անանկով որ դուք մարդկային ամենատարա-
կան պօսնամուտն անգամ զուրկ ապրած էք ձեր կեանքի
օրերուն մէջ:

Դուք սուտ խօսեցաք, ու զրպարանցիք զիս, ճէ-
շմտապէս, երբ զիս ուղեցիք ներկայացնել իբրեւ մէկը,
որ իւր առաջնորդական պաշտօնը գնահատելու կարու-
ղութենէն զուրկ կը գտնուէի: Եթէ դուք չի կրցիք ձեր
մարդու և կուսակալի պաշտօնը գնահատել, յանցաւորը
ես չեմ բնաւ: Դուք սակցիք ու զրպարանցիք զիս ձեր
տողերով, անխղճօրէն, որ դուք իմ արժանիքիս իմ
գործունէութեան ներքին ըրած էք, իմ բացակայութեանս
ձեր բարեկամներու ներկայութեան, իմ բարեկամներու
ներկայութեան: Բայց ես ձեր ներքոյններուն պէտք չու-
նէի ինքզինքս ծանօթացնելու, կամ իմ պաշտօնս և պար-
տականութիւնս գնահատելու համար: Եթէ այսօր ձեր
այս տողերուն առթիւ, ձեր ստախօսութիւնը, ձեր զըր-

պարտութիւնը երեսնուդ կը դարնեմ, պատճառը այն է որ դուք աստի՛նքում մըն ալ երեւան կուգաք, ձեր երբեմնի սխերիմ իհասն Ծիգրիի հետ ձեռք ձեռքի արեւած արիւններու ծովեր ստեղծելէ ետք, դո՛ւք ձէվատ պէյ, սուտ կը խօսիք ու կը զրպարաէք զիս, զրկով թէ «իբ խօսքերը խլամ ժողովուրդեան ու կառավարութեան դէմ հայոց մէջ զրգուութիւն կը յարուցանէին»:

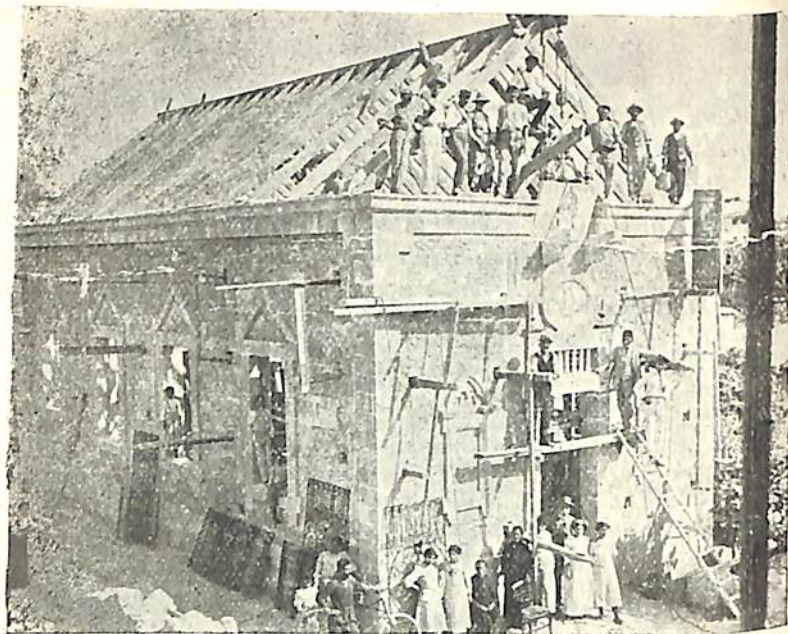
Եթէ դուք փոխանակ ստելու, փոխանակ զրպարտելու, դոնէ ինծի չտի բարեացակամութիւնը ունենալիք ստեղծելու այն համերաշխութիւնը, որ պէտք է գոյութիւն ունենար հայ եւ թուրք տարրերուն մէջ, եւ որմէ պէտք ունէր հայրենիքը, եթէ դուք փոխանակ փտախտաւոր բռնապետութեան մէկ վիժածը ըլլալու, իրրեւ սահմանադրատէր կուտակալ գործէիք երկրին մէջ, եւ ջանայիք հայ ժողովուրդին մօռցնել տալ երկկի տառապանքը, որ աւա՛ղ այս օրերն ալ եղաւ այնքան արիւնոտ կերպով, չնորհիւ ձեր ստոյիկեան բարբարոսութեան, է՛հ. կ'զգամ թէ աստի՛ իսկ ձեր լիապէս վճարուած պաշտօնէի պարտականութիւնը կատարած պիտի ըլլայիք: Բայց դուք ձեր վճարուած պարտականութիւնն ալ չարաչար գործածեցիք. սահմանադրութիւնը դաւեցիք. ձեր արիւնարբու բարեբարին — Համիտին հաւատարմարար ծառայելու համար: Արապ խօճաներու սմբոխավար քաբոններուն, եւ ասոնց հանդէպ եղած բողոքներուն ներդ-

Պեկեիկի սուրբի խնդիրը երկարօրէն բացատրուած է մեր 10 Յունիւար բուսկիւր բուրժեւէն բնդարձակ տեղեկագրին մէջ, որուն օրինակները ժամանակին դրկուած են բոլոր պաշտօնեւորեանց ու հայ եւ բուրժ բերքերու:

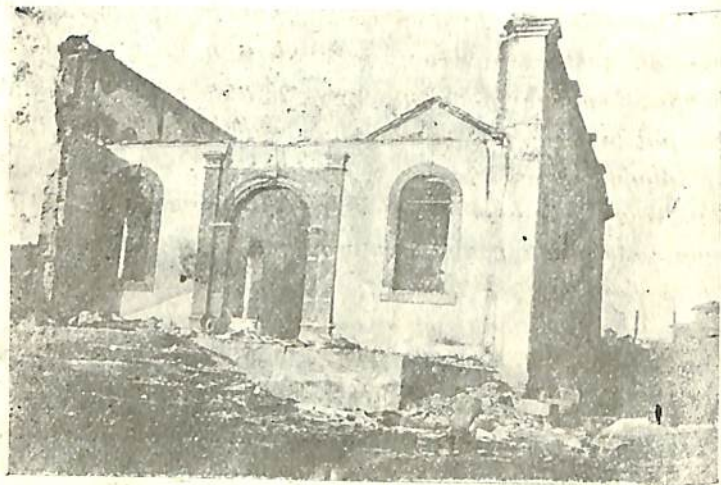
դամիս աչքով նայեցաք, հայութիւնը լնաջնջելու համար Մուսթաֆա Բէմզլիներու, Ալիուլլահ Քեաղիմներու, Ապալու Գաթիբներու, Իհասն Ծիգրիներու, Կէրէկըլինեւրու հետ ծունկ ծունկի նստաք, «Կեցցէ՛ Սուլթան, Համիտ» աղաղակներով երկիրը արիւնի եւ կրակի մէջ թաղեցիք, ու այս ամենէն վերջ անպատկառօրէն ելաք յայտարարելու համար ինձ թէ «իբ խօսքերը խլամ ժողովուրդին եւ կառավարութեան դէմ հայոց մէջ զրգուութիւն կը յարուցանէին»: Որպէսզի անդամ մ'ալ զրապէս հաստատուի այս խնդրոյն վերաբերմամբ եւ «թուրք ժողովուրդին ու կառավարութեան» հանդէպ մեր ուղղամիտ բարեացակամութիւնը, եւ ձեր իսկ զրպարաիչի եւ տառապան հանգամանքը, հոս քանի մը տող կը դնենք մեր թիւմական ժողովուրդին ուղղած կոնգակէն, որը իր մէջ կը ցոյցնէ մեր վերաբերումը դէպի՛ թուրք ժողովուրդն ու կառավարութիւնը, մեր եւ մեր ժողովուրդին խաղաղասէր նպատակը: Մեր այդ Հոկտ. 25 դասէր ու երկրասէր նպատակը: Մեր այդ Հոկտ. 25 թուակիր կոնգակով ի միջի ալոց կրսէինք մեր ժողովուրդին. «Ասէն պարագայի մէջ օժանդակեցիք տեղական կառավարութեան, երկրին անդորուրեւը պահպանելու համար: Եւ գործնականապէս ցոյց տուէք, քէ Օսմանեան ազա՛տ Հայրենիքին հանդէպ մեր ցոյց տուած յարգանքը, եւ բուրժ հայրենակիցներու հանդէպ մեր բարեացակամութիւնները, անկեղծ են եւ տեւական»:

Կր կարծեմ թէ սա մէջբերումները յատկապէս ցոյց կուտան մեր անվերապահ ուղղամտութիւնը, եւ միեւնոյն ժամանակ ձեր խարդախուած, ստոյգէ զրպարտութիւնները:

Ձէվա՛տ պէյ, ձեր տեղեկագրին ինծի պատկանող տողերը՝ իրենց ստույթեամբ, իրենց զրպարաիչ հանգա-

Կիլիկեան անհատներու լիբանակին ձօնուած Կիպրոսի Հայոց եկեղեցին

Ասանայի Ասորիներուն այրած եկեղեցին

մանքով իբրեւ ստուգանիշ կրնան ծառայել ամբողջ տեղեկագրին զրոյարտիչ ու շինծու բովանդակութեանը :

Գոնէ հաճատակուածներու գերեզմաններէն խղճահարկու զգացումը ունենայիք այս անգամ :

14 Մայիս 1909

Աղեմաանդրիա

ՄՈՒՇԵՂ ԵՄԻՍԿՈՊՈՍ

ՀԱՅՈՅ ԱՆՄԵՂՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՍՏԱՏՈՒ ԴԱՆԱԲԱՐԱՐԱԿԱՆ
ՇՐՋԱՐԵՐԱԿԱՆ

(հրատարակուեցաւ եւ ուղղուեցաւ զաւառային իշխանութեանց, 31 Յուլիս 1909 րուականին)

ՄԷՃԼԻՍԻ ՎԻԻՔԷԼԱ ՊԷՅԱՆՆԱՄԷՍԻՆԻՆ ՍՈՒՐԷԹԻ

«Առանա հատիսէի մուէսսէֆէսինին սուրէթը վուգուր վէ զուհուրը պաղը մէրթէպէ զրդ ու գալ թէքէվ վիւնինէ պալա օլմագտա պուլսնորը մասնու օլուպ, պու իսէ սնասրըր Օսմանիյէնին սաֆվէթ վէ մուխալէսէթ տարիւթինաւ հիւանը մուաշ' րէթինէ սուր թէ' էսիրտէն խալի գարմադաճաղը մէշուգ վէ պիր վաթման էվլատը օլան իփի ունորը արասընտա ուխուվէթը սահիհէի Օսմանիյէնին թէէսիսի հէր ախրլիւ էվհամ վէ գուհաւուռն րէֆինէ վէ պուտա հագաւիզը վէգասիլին պիլինմէսինէ միւթէվազըֆ պուլուհմըշ օլմաղլէ պէշանաթըր աթիլյէյէ լիւղիւմ կէօրիւմիշ տիր շէօլէփի . —

«Խտարէի սասըրգանըն սիյաթըր իսթիպատարը հարի օլտուղը զէմանկարտա էրմէնի ճէմատթընա մէհսուպ պա-

զը ֆիրդաւար ճանխոյնաւն մէջտաստը սկստայէւէ տէլա-
լէթ խաւը մէստի սարֆ էալիտիկի մալլամ օրմաղլա պէ-
րապէր, պու մէստի հէր նէ չէքլ վէ սուրէթտէ թէզա-
հէր իթմիշ օրսա օրսուն պիր իտարէի միւսթէպիտէնի
նազապլլը թէհամմիւ ճէվը ու զուրմընտան միւնապալա
օրաղը կիւպի, սոն զէմանլարտա միլլէթին իսթիհաղը մէշ-
րուսթիլէթ էմրինաէքի մէսալաինէ միւզառնէրէթ վէ մու-
ալէնէթլէրի կէօրիւմէքլէ, վաթմանը օսմանիլէ ըրապաթի
սոմիմիլէրիաւ պիլֆիլի սուպուսթ պուրմըշ վէ հէլէ ի-
աարէի մէշրուսթինն թէէսթիմաւն սոնրա սաատէթ վէ
սէլամէթը զաթմիլէրիինն հիւքիւմէթը մէշրուսթէի Օս-
մանիլէ սաատապաթ վէ մէրաղլաթլէթտէ պուլունաղըլը
թէպլա՝ օլընմագ ճիհէթլէ սաա՝աթլէթ ումուսթիլէի միւշ-
թէրէքէնին իսթիհաղընա հասըր էմէլ էալիմիշ օրսու-
զունտան, ճէմա՝աթլը մէզքիւրէնին էլէլէվմ պիր ֆիքրի
մուզմիրը սկստի բէրվէրաէ վէ թա՝աղիւ իթմէքաւ օլ-
սուզընա տալը հաղիգաթլը հալէ խապէր վէ ալիւա՝ օլ-
մալանլար ինտինաւ հուսուլի միւլաճաղա իալիէն սուի
զաննըն պիլքիւլլիլէ էսաստան արի օրսուզու չիւպհէսիգ
տիր: Ատանա վազա՝աթի ֆաճիտաղընն սուրէթի զուհու-
րէնէ կէլինճէ օլ պապաէ հէյնաթլը մախսուսէ մարիֆէթի
իլէ իճրա էթաթիլէն թահզըգաթ մէճուլընն նէթաի-
ճինաւն վէ հատիսէնին ճէրիանը թապիթինաւն իսթիա-
լալ օրսունան աճիպէ կէօրէ ուխուվլէթը վաթմանիլէ հըս-
սընըն իմա էաթլմէք իսթէնիլտիկի ալվըր սասըղը իա-
թիպաատըն աոսըր պաղըլէյի մէշուսթինաւն օրարադ
հիւրրիլէթ վէ մէշրուսթիլէթին էրմէնի ճէմա՝աթլը նէզ-
աինաւ թէվլիտ իթաթիկի չէթարէթ վէ հըսըյաթլըն պաղը
սաատէթլանճա սուի թէվիթիլէ ուզըամաօր վէ ալամը է-
հալիննն համ վէ իւնիւսն վէ իսթթըր հարաքէթլինաւն

խապէրաար օրմաարըր Գաշնալլըթիւն վէ Հնչալիան
կիպի ֆիրդաւար էֆրաարընն պլէնիլէթլէ չըգմալարըն-
աւն պաղը էսասըրը թէվլէհիւմէր հասըր օրմաար պլէնիլ
էհալի քիֆթ ու կիւլի մուճիպ օրարադ, պունըն աքսը
թէէսթիլ իսէ ալըն սուրէթտէ էրմէնի ճէմաաթլը նէզ-
աինաւ իսթիֆ վէ չիւփհէ թէվլիտ էաթլէք, օրաճա իքի
ալինաւ իսթիֆ վէ չիւփհէ թէվլիտ էաթլէք, օրաճա իքի
թարաֆ պլէնինաւ սուի թէվլէհիւմ իլէ հէքաթիկէրէ գար-
չու աաթմը էմնիլէթ հասըր օրմաարնտան վէ պու սուի
թէվլէհիւմէրին տէրհալ մէնապլինի քէշֆ վէ թահզիգ
վէ ճէմաաթլը միւսթէլիֆէի հէքաթիկէրինն թաղրիւլ իլէ
աաթմը էմնիլէթի միւսթէպալիլէյի իլալէ վէ Գանունը
էսաթինին սա՝աաթլը ումուսթիլէյի քիսթիլ օրան աճքեա-
մընա վէ մէշրուսթիլէթը ազվամը վէ ուխուվլէթը վաթա-
նիլէյի թէ՛էսիս վէ թէ՛էմն էլէմէք վէ հիւքիւմէթը մա-
հալիլէնին վէզաթիլը էսասթիլէսի իճապաթլընտան իքէն,
վիլալէթին էն պէօլիւք մէ՛էմուրարընճա պիլաքիս չա-
հանը էսէֆ պիր աճղ ու զա՝աթ իլէ իսթիյար օրսունան
սուրէթլը իտարէ վէ սիւքիւթ վէ միւսթէմիլէթը վաղիֆէ
հաշինասանէ պիր թարաֆտան պու սուի թէվլէհիւմ իլէ
աաթմը էմնիլէթին թէշէաթիւալինէ վէ ալիլէր թարաֆ-
տան խաղըրն գուարէթը հիւքիւմէթէ գարչու փէրվա-
սըլճա հարէքէթլէրէ ճիւրթլէրինն թէզալիւալինէ մէյ-
տան վէրմիշ վէ տահա հատիսէնին մէպասաթիսինաւ զիւմ-
աթլը հաթիլէթ վէ մէմուրիլէթլէ թէրէթթիւլ իտէն վա-
գիֆէնին պի հազըլն ֆէտաքեարանէ իֆա էաթլէմէմիշ
օրմաարնտան նէշէթ էլէյուլ հօգսա նեմա՝ապը մեզֆիւրէ-
նին հիւքիւմէթը մուազգամէի Օսմանիլէյի գասիւմէն սէր-
էնար օլան սասազաթլարը մուսթիլ օլմասընսան ինպիսս
իլմէմիլ օլսուլը աշիֆէար սըր:

«Շու հալէ հազարէն հատիւէի մուէլլիմէի մէզքիւ-

րէնին միւսէսպիսալը հաղիգիլէրի իլի իֆաի վաղիֆէտէ
թէքհասիւլ վէ րէխալէթ - իտէնլէրին միւսաղաթը դա-
նունիլէյէ տիւշար օլաճաղարը սի իշթիսպահ իտէտէ պա-
ղը թարափարատ հուսուլը քէմալը թէէսիւֆիէ մահսուս
օլան զունունը պաթըլէնին տէվամը տմալ վէ մէհաֆիի
միւթահալէ իլէ հէքաիկէրինէ թապիաթըն մէրսուլթ ա-
նասրը միւթթէլիֆէ պէյնինտէ ճայկիլը իսթիքրար օլմա-
սը լաղըմէտէն պուլունան հըսսիյաթը խալիսէի ուխուվ-
վէթքհարիլէ մէհաֆի օլաճաղընտան րիվալար վէ րազ-
սիւս րալը սանիհէսէն օրաղարճատա հապ օլմուշ օլ-
մաոր միւսթէմէլ օլան զունուն վէ էվհամըն իղալէսինէ
վէ վաթմանը աղիգիլիլին սէլամէթ վէ սա'ատէթի ու-
մում էվլատը վաթմանըն հանի Օսմանը միլլէթը մուսղ-
ղամասընը թէրքիպ իտէն միւսղիմ վէ դալըր միւսղիմ
էհալինին քէմալը վէֆաղ վէ իթթիհատ իլէ հարէքէթ
վէ հիւսնը մուսալէրէթ իթմէլէրինէ մէնուլթ օլմաղլա սը-
նուֆը թէպաա պէյնինտէ րէվալէթ վէ ուխուսվվէթը
վաթմանիլէնին թէպիսինէ տէրէճէի նիհայէտէ սարֆ վէ
մէսալի օլունմասը վէ հիւքիւմէթը Օսմանիլէմիլին էսա-
սը վէ մէթինի օլան ուսուլ վէ մէշրուսի մէշրուլթիլթի
վէ անայիլը մէմէքէթի իիլալ իտէճէք հէր տիւրլիւ հա-
րաքհաթ վէ իսթիշաշաթըն միւրէթթիլ վէ միւթէճա-
սըրլարը պէյնինէ թէրէթթիւլ իտէճէք միւսաղաթը չէ-
չէտիտէի զանունիլէնին սիլա իհմալ իճրասը իլէ իսրէթը
մուէսսէրէ իսրաղը մուգարրէր օլուսղունըն տաթիլի վի-
լայէթտէ պէ թէքրար իլան իսիլմէսի թալիսիլէ օլունուր»

ՀԱՅՈՅ ԱՆՄԵՂՈՒԹԻՒՆՐ ՀԱՍՍՍՈՂ,
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՐԵՐԱԿԱՆԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՐ

«Նկատելով որ Աստանայի ցաւալի գէպը կարգ մը
ենթադրութիւններու տեղի տուած է և այս պարագան
Օսմանեան տարրերուն համարաշխարհինը խանգարելու
պատճառ կը դառնայ, և նկատելով որ մէկ հայրենիքի
զաւակ՝ այս երկու տարրերուն միջև Օսմանեան անկեղծ
կըրպալակցութեան մը հատաատումը անհրաժեշտ է, և
որով հարկ է ամէն տեսակ կռակածներն ու ենթադրու-
թիւնները հեռացնել ու այս պարագան միայն ճշմարտու-
թեամբ երեւան դադար կարելի պիտի ըլլայ իրականանալ,
հարկ տեսանք հետեւեալ յայտարարութիւնը ընել»

«Կատարարական վարչութեան մէջ հարստահարութիւն
և կեղեքում գործադրուած ստեղծները, հայ ժողովուր-
դին սրտականալ կարգ մը կուտակցութիւններ յեղաթու-
խութեան և անկախութեան նպատակ ու ջանքեր կ'ընէ-
ին: Ինչ ձեւով ու կղանակով ալ երեւան եկած ըլլան
այս ջանքերը, քանի որ կեղիքիլ կատարարութեան մը
անտանկի չարիքներն ու բռնութիւններն աղաակու-
նապատակով միայն տեղի կունենային, հետեւաբար էսպէս
քննադատելի չեն, ալ ընդհակառակը վերջին ստեղծները
Աստանադրութիւն տառապաւ համար Ազգին կողմէ և
զամ ջանքերուն աջակցելով և օժանդակելով նախապէս
գործնական աղայցոյցներ տուին թէ՛ Օսմ. հայրենիքին
ճշմարտապէս կապուած են: Մահաւանդ Սահմանադրա-
կան վարչութիւն ձեռք բերուելէ յետոյ մեր Հայ հայրե-
նակիցներն ամէն տեսակ քաղաքական նպատակներէ հը-
րաժարելով, իրենց բովանդակ ջանքերը յատկացուցին

հասարակաց բարիքներն ընկերովի ձեռք բերելու, ընդունելով որ իրենց վախաքամ մօտաւոր վերելքի բնն ու երջանկութիւնը, այն աստի միայն կրնան իրականութիւն դանել, երբ յարին ու հաւատարիմ մնան Օսմ. Սահմանադրական կառավարութեան, որով անտարակուսելի կը նկատուի թէ՛ անհիմն է ճշմարտութեան անդգտակ և անանգեակ եղողներու այն սխալ կարծիքը որ հայ ժողովուրդը բաղաձայն վնասակար գաղափար մը կը սնուցանէ եւ կը հետապնդէ:

«Գալով Աստանայի աղետալի դէպքին ծագման պարզաներուն, այս մասին յատուկ մարմիններու միջոցառման թեմանց արդիւնքէն և աղէտին բնական ընթացքէն յառաջ եկած վիճակէն կը հասկցուի թէ՛ հայ ժողովուրդն Աղատութեան և Սահմանադրութեան հաստատութեան յետոյ, նախկին բռնապետութեան չրջանին յատուկ հայրենիքի և եղբայրութեան զգացումները ջնջելու եպրելի տրարքներ ստանելով, երբ դանդաղաներ յայտնեց, կարգ մը միամիտներ յուսի մեկնութիւն տուին այս գանգաններուն: Եւ սամիկ ժողովուրդը որ ոչ անունը և ոչ ալ գործակերպը յսած էր Դաշնակցութիւն ու Հնչակեան կուսակցութեանց, անոնց անդամներուն յանկարծ երեւան ելլելովը ինչ ինչ անհիմն կատկածներ ունեցաւ և այս սրտազան զխտուրթիւններու տեղի տուաւ: Ասոր հակադդեցութիւնն ալ միեւնոյն կերպով վախի և կատկածի ծնունդ տուաւ հայ ժողովուրդին մէջ, որով այն տեղն երկու կողմին միջև փոխադարձաբար թիւրիմացութիւն և անվստահութիւն յառաջ եկաւ:

«Այս սրտազային երբ տեղական կառավարութեան հիմնական պարտականութիւնն էր անմիջապէս այս թիւրիմացութեանց ազդրերը գտնել, և զանազան ժողովուրդ-

ներն իրարու մօտեցնելով ջանք բնկ որ փոխադարձ անվստահութիւնը ջնջուի և ցեղերու համերաշխութիւնն ու հայրենիքի եղբայրակցութիւնը հաստատուի ու ապահովուի: Ընդհակառակը կառավարական ամենամեծ պաշտօնեաները ցաւալի ապիկարութեամբ ու անկարողութեամբ մը լուսթիւն պահեցին, որով պատճառ եղան որ մէկ կողմէ այս թիւրիմացութիւնն ու անվստահութիւնը սասականայ և միւս կողմէ խուժանն աւելցնէ կառավարութեան զօրութեանը հանդէպ իր ցոյց տուած անպատկառութիւնը:

«Դէպքին ծագման աստեղծ իսկ պաշտօնեաներն իրենց հայրենասիրական պարտականութիւնը պէտք եղածին պէս և անձնութեան չի կատարելուն հետեւանքով այս աղէտն հետզհետէ մեծցաւ: Բացալայս կեպով ապացուցուեցաւ թէ հայ ժողովուրդը Օսմ. մեծագործ կառավարութեան հանդէպ իր ունեցած հաւատարմութենէն երբեք չէ շեղած:

«Իրերու այս վիճակէն դատելով, այս ողբալի աղէտին ճշմարտ գրգիռներն ու պատճառները և իրենց պաշտօնին մէջ թերացողները բնականաբար և ըստ օրինի պիտի պատժուին Այսու հանդերձ, ցաւօք կ'զգացուի թէ տեղ տեղ կը գոյանան այս կարգի անհիմն ու երեւակայական ենթադրութիւններ, որոնք հակառակ են յարատեւ գործակցութեան և եղբայրական անկեղծ զգացումներու, որոնց հաստատումը անհրաժեշտ է բնական շահերով իրարու կապուած զանազան տարրերու միջև: Այս տեսակ ենթադրութիւններ ու կատկածներ ջնջելու մասին պէտք է գործադրէք առանց խտրութեան բոլոր Օսմ. հպատակներու բարօրութեան ու համերաշխութեան համար հարկ ու անհրաժեշտ եղած միջոցները, և պէտք

Կիլիկիոյ աղետէն ետքը Ասանայի կուսակալութեան կոչում
ՃԷՄԱՆ ՊԷՅ
 որուն ամենամեծ սխալն եղաւ Հասան-պէյլի հայոց նորաշէն
 եկեղեցին քանդել չալը

է ջանաք հաստատելու և ամբողջողիւ հայրենասիրա-
 կան անկեղծութիւնը որ Սահմանադրական վարչութեան
 մէկ պէտքն ու պահանջն է, և այս պարագան հասան-
 քիդ ժողովուրդին անգամ մ'ալ ծանուցանելիոյ կը
 յանձնարարուի : »

ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՍԵՂԱՆ(՝) ԻՆ ՎՐԱՅ ԽՕՍՈՒԱԾ ՃԱՌԸ

ԱՏԱՆԱ ՎԱԼԻՍԻ ՃԷՄԱՆ ՊԷՅ ԹԱՐԱՅՐՆՏԱՆ ՎԵՐԻԼԷՆ
 ԶԻՅԱՅԷԹՏԷ ԱՏԱՆԱ ԽՐԻՍԹԻԱՆ ԲԷԻՍԻ ԲՈՒՀԱՆԻ-
 ԼԷՐԻ ԹԱՐԱՅՐՆՏԱՆ ՊԵՏ. ՀԱՄ. ԱՇՃԵԱՆ ԷՖ.ՅԻՆ
 ԻՐԱՏ ԻԹՏԻԿԻ ՆՈՒԹԳՐՆ ՍՈՒՐԷԹԻ ՏԻՐ

Վա՛րի պէյ էֆենտի, պէյլեր վէ էֆենտի՛լեր, soupou՛r
 վէ վարանսաշա՛ւր

Պա՛կըն միւղիւմ վէ զայրի միւղիւմ եւրլի վէ
 էճնէպի զէվաթտան խաթըթ օրան միւշթէրէմ պիր հի-
 յէթ խոսուսի պիր մազսաա իշիւն պուրայա թէճէմմիւ
 էղէմիշաիր իշպու մազսաա սալթ կիօրիւշիւպ գօնուշ-

(*) Կիլիկիոյ աղետէն ետքը Ասանայի կուսակալու-
 րեան կոչում «իքքինասական» ձեւալ պէյ՝ Ասանայի
 մէջ աշխատեցաւ աղետին բացած ահաւոր վերերը դար-
 մանել, եւ մանաւանդ հայ եւ քուրճ համերաշխութիւն մը
 գոյացնել : Ահա այս նպատակով 1910 Յունվար 23
 քուսականին խնդր մը տուաւ Ասանայի հայ եւ քուրճ
 երեսիկներուն եւ կրօնական պետերուն, որոնց ներկայու-
 րեան խօսուեցաւ այս հարց : (Ծ. Յ. Թ. Ի)

տէն քիւլլէլէթ խոթինթաճ օլունմազ վէ օլունմամալլարը, պու թարիզ տախմա հանըշ նէթիճէլէրի պտաի օլուք:

Ասանիւն. — Իօլամ վաթմանտաշարտան րէճամբզ չուարը քի մէնֆա՛տթարընը ախէրին զարարընտա տրամա-սընդար, պու վէք հանըշ պիր մէպէքտիր, պաշգատընա զարար վէրմէք խոթէլէն քիմսէ, Էվվէլա քէնտի քէնտի-նէ զարար վէրիր: Ատանա հատիտէսի միւնտաթիլէթի իլէ պիզ խրիաթիյանդար վէք չօգ աշաղը տիւշտիք: Սէր-վէթ վէ տաւա ճիհէթիլլէ տուն պիր մէվզլէլէ կէրթիք: Պազաթի նէ՝ զանն խտրաթիլլ, պու վազաա խաթմ վա-թմանտաշարըմբզը հիւքսէլթաթիմի, հիշ զանն իթմէմ: անդէրտէ տիւշտիլէր, սիլտէթ վէ ախազ ճիհէթիլլէ տիւշ-տիւլէր: պանա սիւալ օլունուր խէ՝ սօնրա քի տիւշիւշ Էվվէլէրինա՛ն պէօյիւք վէ աղիմ տիր, պիղիմ սէրվէթի-միզ հէրինէ կէլէպիլիր, կէլմէսէտէ չօգ պիր զարարը հօգ:

Աստէտիմիզ պիւթիւն վիթալէթաւ 60,000 օրմազաա անտէն էքսիք օլուն, պիր պէլիա հօգտորը, լւքիւն սիլ-րէթ վէ ախազ ճիհէթիլլէ տիւշմէք տահա աղիմ պիր տիւշիւշ տիր: Ինկիլիզ իւտէպաթի մէշահլիլնտէն պիրի հանի Շէյքսպիր պույուրուպ տէմիշտիր քի «Էյէր պիր քիմսէ քէսէմի չալար խէ չօգ պիր չէյ չալմըշ օլմազ, օ պաշգատընըն խաթ չիմաթի պէնիմ օլմուշ տոր, վէ պա-տէհու ախէրին օլաճազտորը, ֆազաթ Էյէր պիր քիմսէ սիլրէթիմի չալար խէ պէնի հազիզաթմէն ֆազլիր էտէր լաքին քէնտի ապա զէնկին օլմազ»:

Սալիտէն. — Խրիաթիյան վաթմանտաշարտան րէճա-մբզ չուարը քի, անդէրտէ պու վազըսը միւմքիւնի մէրթէպէ ֆիքիւրտէն չըգարմազա սալ էլէսինլէր, մէյ-աանտաա պիր վազըա վար, անըն հանըշ օլաուզուհու-ճիւմէլմիլտէ պիլիրիզ, պու վազաա օլմազաա խաթ տա-

հա էյի օլուր խաթ, անտէն հէվիմիլտէ միւթէզարըր օլ-տուզ, խրիաթիյանդար մատաթի զարար կէօրաթիլէր, խա-լաթար մանէվի զիյանա տիւշար օլաուլար, վէ հիւքիւ-մէթիմիզ տախի խալի զէմանտան պէրու քէնտի գլ-մէթիլի վազթընը վէ հազտընը պու ուզուրա սարֆ էթ-մէքտէ տիր վէ էտէճէք ալր: Իմաթի միւմքին օլաուզը տէրէճէտէ պու վազաալը ֆիքիւրտէն չըգարմազա սալ խաթիմ: Էվիմիլտէ պիր ճէնազէ վազուրնտա նէ՝ հա-փարըզ, Անըն իշիւն պիր մըգտար կէօզ հաշը տէօքէ-րիզ, քէտէր խտրիզ, սօնրատա տէրին պիր չուզուր զաղըպ անը օրալա տէֆն էտէրիզ, պուրատա տալի էօլէ խաթիմ, Ատանա վազաաալընը տէֆն էտէլիմ. անը տէրինճէ տէֆն էտէլիմ քի թէաֆիլին Էթմէսին վէ մու-զիրի միքրօպարը մէշուրթիլէթ հէվաալընը իֆտաա էլէ-մէսին:

Իմաթի հալ պէօլէ օլաուզը թազաթիւտէ հիւքիւմէթի-միլտէն մաթլուպըմբզ առալէթ վէ հազգանիլլէթ տիր: Զիրա հիւքիւմէթ իլահի պիր թէշթիլաթ օլուպ առալէթ վէ հազգանիլլէթ իլէ գաթիմ վէ տաթիմ տիր, օ առալէթէ մուզալլէթ օլմազ վէ հազգանիլլէթի իճրա Էթմէք կէրէք տիր, Իսրայէլին չիրինդէպան չալիրի հազրէթի Տաթուա պույուրըր քի «Ատէմէրէ սալթանաթ խաթն տաթիլ օլուն զէ Ալլահ գօրչուսը իլէ սալթանաթ էթմին»:

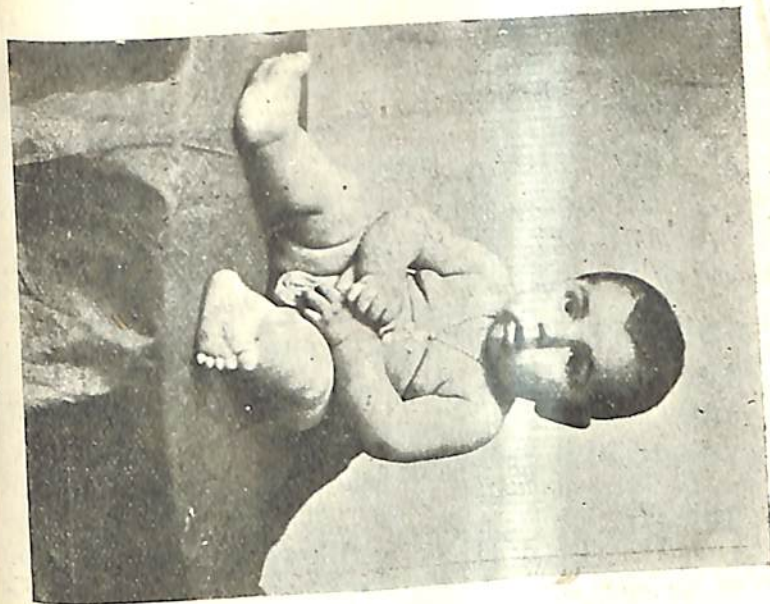
Իօլամ վաթմանտաշարըմբզտան մաթլուպումբզ հա-զիզաթ վէ սօղրուլըգ տոր, էյրի մատթարտան սօղրու-խաթթ չըգմազ: Պիր թազըմ զարազքաբարանըն իզֆա-լաթ վէ իզաաթըլա էօթէ պէրի սիւրիւքլէնմէլիպ, հա-զիզաթաա սաաթգ օլմազ կէրէք տիր, պիր միլլէթին ա-զամէթ վէ նէճապէթի, անըն հազիզաթա օլան սաաա-զաթ վէ իթաաթըլա թալին օլունուր, պինտէն ալէյ

հէր հագիլի Օսմանլընըն արդուսը «հագիլի խիթիլ» նիստարնտան իպարէթ օլմագ կէրէքտիր :

Որիսթիյան վաթմանտաշարանն տախի մաթլուսու-մըզ պատիրէթ վէ ինթիյաթ արը , քէնտի մէվզը վէ մու-հիթլէրինի թանըյարագ անա կէօրէ մուսամէլէ իթմէքտիր հիչ պիր խուսուստա աճէլէ էթմէյիպ , քէնտի պէօյիւք պիրասէրլէրի օլան միւսլում էհալինին սուլզու վէ հիս-սիյաթընը հիստապա պարագ ինթիյաթ իլէ հաշամագ արը : Ձիւնքի իսլէմաի քիւրէմանըն պէյանպիլընա կէօրէ «պիր տիրէմ ինթիյաթ պիր պաթման իլաճտան էվլա արը» :

Պիր սէօզ տահա , իպամ վաթմանտաշար պիլզէ իթի-մաս էալնիլ , պիլ սիլի վէ պու միլքի ճիտաէն սէվէրիլ , պիլ պու վաթմանը մուզապստէսին հագիլի էվլապալը վէ խատիմարըրը , անըն մուսաֆիպալիլէթ վէ մամուրի-յէթինէ գալպէն արդու խտէրիլ , Ալլահ պիլիւքի պէօլէ-յիլ , պիլգաէ ախէր պիր էմէլ վէ արդու հօգ արը , պուհա էմին օլունուլ , վէ Ալլահտան պաշգա սահիպի օլմայան պու միլլէթի պու գատար թաղիլի վէ մաղտուր էթմէ-յիլիլ : Օլուրքի Իլահի սապը հիհալէթ պուլուր վէ գա-ղապը Իլահի պու ախար իւղէրինէ թէգարիւր էաէր , օլ զէման սիլ վէ պիլ , վէ ճիւմէմիլ պիլիլիքաէ մահֆ վէ իլէլէֆ օլուրուլ :

Էյէր վաթմանընըր սէվէր խտէրիլ , հիւքի մէթինիլի սէվէր խտէրիլ , Ալլահընըր սէվէր խտէրիլ , արթըզ պու հէվ մուսամէլաթտ խիթամ վէրիպ , միւսլում վէ գալը միւսլում վաթմանտաշար պիր իթիթիպագ վէ իթիթիհատ իլէ հաշամարագ , պու միլք ու միլլէթին գա'աֆիլէթինի պատի օլաճագ հիչ պիր համագաթտա պուլունայալըր , էյէր էճտապըրը պիր օլմաղսա արդուսուլ պիր օլսուն , պէ պիր ալնիմիլ պիր օլմաղսա մաղսէտիմիլ պիր օլսուն , վէ պիր

Կամուրի ար. մի

Երեսուցիկ եւ տղայացիքն ինչոյս
Պոսթալի օրը մի սուրանիկ

արդու պէր մագսէտ վէ պիր գալստ իլէ սրու միլքի մու-
գաստէսի վէ միլլէթի մուսալլամաթի Օսմանիյէի թահքիմ
վէ թասալիմ խալիմ. զերա «միւթթէհիաէն սուրուրլը
վէ միւ ֆիթէրիզէն տիւշէրիզ» :

2) Բնանուր սանի 325. Ատանա

ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՍԵՂԱՆԻՆ ՎՐԱՅ ԽՕՍՈՒԱԾ ԶԱՌԲ

(Ասանայի կուսակալ ձեմալ պէյի կողմէ տրուած խնդրի
մէջ Կոստանպոլիսի պէտերու կողմէ հալ-բուրնականերու
նպետք պէտիմ խօսած նախնի քաղաքացիներ)

Տէր կուսակալ, պէյիւր և էֆէնդիսէր, բարեկամներ
և հայրենակիցներ

Այսօր, նպատակի մը համար, իսլամ և ոչ-իսլամ,
սեղացի և օտար անձնաւորութիւններէ կազմուած յար-
գելի մասնաւոր մարմին մը հոս հաւաքուած է : Ասոր
նպատակը սակ տեսնել, խօսակցիլ, ուսել և խմել չէ :
այլ Ատանայի ժողովուրդին մէջ ծագած ցաւայի անհա-
կացողութիւնները փարատել, ուղիղ իրարահասակացողու-
թիւն մը կազմել և զանազան տարերուն համաձայնու-
թեամբ և միութեամբ սպրիլը սպառնալի է :

Ամենքդ ալ գիտէք որ անցեալ Ապրիլ ամսուն սկիզբ-
ները մի քանի թշնամիներու խարկոտութեան և թի-
ւազրոյթի ներքին հետեւանքն ըլլալով Ատանայի և
չըմականերուն մէջ զարհուրելի եղելութիւններ տեղի ու-
նեցան : Միեւնոյն երկրին մէջ ապրող, միեւնոյն օդէն շն-
չող, միեւնոյն երկրին քաղաքացիներն ըլլալնուն համար
հպարտացող ժողովուրդին մէկ մասը, առանց պատճառի

միւս մասին վրայ յարձակելով անոր վերջին աստիճան
նկատներ ըրաւ : Ահա այս պատճառով Ատանայի իսլամ
և ոչ-իսլամ ժողովուրդին մէջ ցրտութիւն և հակառակու-
թիւն առաջ եկաւ : Ասիկա բացարձակ իրականութիւն մ'է,
և կարելի չէ՝ ուրանալ : Բայց ինչպէս գիշերին ցերեկը կը
յաջորդէ, ձմեռին ալ գարունը, այնպէս ալ բնական է որ
այս ցրտութեան սկիսի յաջորդէ տաք վերաբերում մը և
հակառակութեան ալ՝ իրերահասակացողութիւն մը :

Թէև իսլամ և ոչ-իսլամ ժողովուրդին մէջ այս մօ-
տաւորութիւնը սակեցեւաւ համար եռասուֆ Գէմալ պէյը
բաւական աշխատեցաւ, սակայն իր այդ ձեռնարկին մէջ
ֆի կըցաւ յաջողիլ, որովհետեւ տակաւին ժամանակը եկած
էր : Յետոյ Մուսթաֆա Զիւնի փաշա ալ թէև այդ ուղ-
ղութեամբ տեսական աշխատեցաւ՝ բայց ոչինչ կըցաւ
ընել : Երկու ժողովուրդին մէջ այս մօտաւորութիւ-
նը յառաջ բերելով անդորրութիւնը վերահաստատու-
եալ փառքն ու պատիւը կը վերաբերի մեր կուսակալ ձէմալ
պէյի էֆէնդիսին : Որովհետեւ այլ ևս մեր ժամանակը
եկած է և քիչ մ'ալ արդարութիւնը ի գործ դրուելով
ձէմարտութիւնը որոշ չափով մէջտեղ եկած է : Թէև մեր
հայրենիքին ձէմարտ չափը կը սղաննջէր որ այդ արդա-
ւորութիւնը աւելի լայն չափով ի գործ դրուէր և վատանա-
ծէվաւն ու Մուսթաֆա Բէմալին և արքանակները
կախուէին, բայց սա այժմ այսքանով գոհանալ կը
յանձնարարուի : Քանի որ այս յանձնարարութիւնը մեզի
կ'ընեն մենէ աւելի լաւ խորհող և երկրին վիճակին աւելի
լաւ տեղեակ անձնաւորութիւններ, մենք ալ այդ յար-
գելի անձնաւորութիւններուն այս յանձնարարութիւնները
կը գնահատենք և երկրին օրէ օր խաղաղութիւն ստա-
նալը մեր բոլոր հայրենակիցներուն և օտարներուն կը

յայտնենք : Սակա՞յն , վաստակով ձեր ներողութեան , կ'ազնաւորեմ քանի մի քանի խնդիրներ և պահանջումներ բնիկ :

Առաջին .— Կր խնդրենք կառավարութենէն որ մի քանի տղաներու համար ամբողջ ազգ մը պատրաստանաւու բռնելու սկզբունքէն հրամարիւ Ամէն ժողովուրդի և ամէն ազգի մէջ ազնաւ և յանդուար մարդիք կրնան գտնուիլ , բայց այս չի նշանակիր որ ամբողջ ազգ մը ազնաւ և յանդուար է : Հակառակը պէտք է սխալ և վաստակաւոր կերպով արտաբանել : Որովհետեւ ատ կը նշանակէ թէ .— Անմէտ ազնաւ է , Անմէտ թուրք է , ուրեմն բոլոր թուրքերը ազնաւ են , և կամ Յակոբ յանդուար է , Յակոբ հայ է , ուրեմն բոլոր հայերն ալ յանդուար են , ծիծաղելի արտաբանութիւն : Մասնաւոր երեսոյթներն ամբողջական երեսոյթներ չեն կրնար եզրակացուիլ և պէտք է որ եզրակացուին :

Երկրորդ .— Կր խնդրենք մեր խլամ հայրենակիցներէն որ իրենց շահը չի վնասեն ուրիշին վնասին մէջ : Աս ալ խիստ սխալ սկզբունք մ'է , Ուրիշին վնաս հասցնել ուղղը մարդը նախապէս իրեն է որ վնաս կը հասցնէ : Աստանայի ծանօթ ղէպերէն վերջ մենք , քրիստոնեաներու , շատ տուեցինք : Մեր հարստութիւնն ու երջանկութիւնը կորսնցուցինք , բայց ի՞նչ կը կարծէք , դուք աւելի բարձրացա՞ք , օգտուեցա՞ք , չեմ կարծիր : Դուք ալ վնասուեցաք բարոյականութիւնով , և նկարագիրով ինկաք : Ըստ իս այս վերջին անկումը առաջինէն շատ աւելի ցաւալի է : Մեր հարստութիւնները մենք նորէն կրնանք շահիլ , չի շահինք իսկ՝ կ'երեւորութիւն չունին : Ամբողջ կուսակալութեան մէջ մեր ամբողջութիւնը փոխանակ 60,000 ի՞ քիչ մը պակաս կ'ըլլայ , և այս մեծ

բան մը չէ , բայց բարոյականութիւնով և նկարագիրով անկումը աւելի մեծ անկում մ'է : Անգլիացի նշանաւոր բանաստեղծ Շէքսպիրը ըսած է . «Եթէ մէկը դրամապահաւոր գողնայ՝ մեծ բան մը գողցած չ'ըլլար , այդ նախապէս ուրիշին էր , յետոյ իմն եղած էր , ի վերջոյ ալ նորէն ուրիշին պիտի երթար : Բայց երբ մէկը իմ նկարագիրս գողնայ՝ ես ճշմարտապէս ազբաւ կ'ըլլամ , բայց ինքն ալ չի հարստանար» :

Երրորդ .— Մեր քրիստոնեայ հայրենակիցներէն ալ կր խնդրենք որ , այդ ղէպերը կարելի եղածին չափ իրենց մտքէն վանեն : Մէջտեղը խնդիր մը կայ , այդ խնդրին սխալ ըլլալուն ամենքս ալ հաւատացած ենք , աւելի լաւ էր որ այդ ղէպը չի պատահէր , առկէ ամենաւելի լաւ էր որ այդ ղէպը չի պատահէր , առկէ ամենաւելի լաւ էր որ այդ ղէպը չի պատահէր , քրիստոնեաները նիւթապէս , խաւով փնտռուեցանք , քրիստոնեաները , և մեր կառավարութիւնն ալ երկար ատեն իւր թանկագին ժամանակը և դրամը այս խնդիրներուն համար վնասեց և պիտի վնասէ առկաւին : Ուրեմն կարելի եղածին չափ մոռնանք այս ղէպը : Մեր ասան մէջ երբ մէկը մեռնի , ի՞նչ կ'ընենք անոր համար քիչ մը կուլանք , կը արտմենք , յետոյ խոր փոս մը փորելով զայն անոր մէջ կը թաղենք : Հոս ալ այսպէս պէտք է ընել , թաղենք Աստանայի ղէպը , այնքան խորունկ թաղենք որ՝ չի հոտի և խոր մանքը , այնքան խորունկ թաղենք որ՝ չի հոտի և խոր մանքը : Եւ որովհետեւ Սահմանադրութեան մարդու օգը :

Այս պարագային կառավարութենէն մեր միակ պահանջը սրգարութիւն է : Որովհետեւ կառավարութիւնը Աստուածակալական կազմակերպութիւն մ'ըլլալով իր գոյութիւնը կրնայ պահպանել լոկ արդարութեամբ և արդարադատութեամբ , պէտք է ուրեմն որ նա արդարութիւնն ու իրաւունքը լիովին գործադրէ : Իսրայէլի

գեղեցկախօս բանաստեղծը Դաւիթ Կ'ըս՝ «Իշխողները թող արդար ըլլան և Աստուծոյ վախովը իշխեն» :

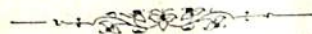
Մեր իսրամ հայրենակիցներէն կը սգահանջենք, ճշմարտութիւն և ուղղութիւն, կոր քանակէն ուղիղ գիծ չ'կըլլը : Կարգ մը վրէժխնդիր մարդոց թիւս դրութիւններուն և խարերացութիւններուն հետեւելով փոխանակ անպատշաճ ընթացքներու մէջ ինտու, պէտք է որ արդարութեան կասրուած մնան : Ազգ մը անքան աւելի գերազօր և մարտի կրկնայ՝ որքան որ արդարութեան և ճշմարտութեան հաւատարիմ ըլլայ : Ուրիմն ամէն ճշմարիտ Օսմանցիի միակ փափաքը «ճշմարտութիւն կ'ուզենք» ազազակն ըլլալու է :

Մեր քրիստոնեայ հայրենակիցները պէտք է որ քիչ մ'աւելի կանխամտած ու չրջահայեաց ըլլան : Պէտք է անոնք իրենց չրջապաան ու միջավայրը նկատի ունենալով շարժին : Բնու պէտք է աճազարեն, ալ միշտ իրենց երէց եղբայր իսլամներուն հակումն ու մտահոսութիւնը հաշուելով պէտք է գործեն : Որովհետեւ չին առածի մը համաձայն «մէկ արամ զգուշութիւնը մէկ լիար գեղէն աւելի կ'արժէ» :

Միքանի խօսք ալ — իսլամ հայրենակիցներ, մեզի հանդէպ վստահութիւն ունեցէք, մենք զձեզ և այս երկիրը մեր բոլոր սրտով կը սիրենք : Մենք այս սրբազան հայրենիքին ճշմարիտ զաւակներն ու ծառայողներն ենք : մենք սրտանց կը բաղձանք անոր յաջողութիւններն ու երջանկութիւնները : Մենք ուրիշ նպատակ և բաղձանք չ'ունինք, ասոր կրնաք կատարելագէտ վստահ ըլլալ : Մի' նեղէք դժբախտ ազգ մը՝ որ Աստուծոյ զատ ս'չ ոք ունի : Աստուծոյ բարկութիւնը մի' հրաւիրէք այս երկրին և այս ժողովուրդին վրայ :

Եթէ կը սիրենք մեր հայրենիքը, մեր պետութիւնը, մեր Աստուծոյ, պէտք է որ ալեւ մէկ կողմ ձգենք այս տեսակ գործեր, թէ՛ իսլամ և թէ՛ քրիստոնեայ պէտք է միանանք և միասնաբար աշխատինք ալս երկրին անդորրութեան և յառաջդիմութեան համար : Եթէ մեր հայրերը մէկ եղած չեն, զոնէ մեր փափաքները մէկ թող ըլլան, թէ և կրօնքով կը տարբերինք, զոնէ միանանք միեւնոյն նպատակին վրայ, և թէ մեր գիրքերը մէկ չեն իսկ զոնէ մեր սրտերը մէկ ըլլան և մէկ փափաքով, մէկ նպատակով ու մէկ սրտով աշխատինք փառասանմ գարձնել այս պաշտօնի հայրենիքը և միծաղօր Օսմ. Ազգը, որովհետեւ «միասն կը կենանք և առանձն կը բաժնուինք» :

23 Յունիս 1910 Աստնու

ԳԱՂՏՆԻ ԴԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՆԼԵՊԻ ՆԱՀԱՆԳԻՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐԷՆ ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ

Անբախտ ջարդին շուրջը կարեւոր յայտնութիւններ

«1909 Ապրիլ 6 ի Բշ. օրը Անթուրիս էլ Քեաղիմի Խիւլէֆա զատէ՛վա՛ն ազայի ազաբանքին մէջ, բոլոր ազաները, և կառավարական պաշտօնեաներէն ուսանք, Հիւանի ազա, Քեաղիմ ազա, Նազիմ, Մէսրուր, Ասալը Մուհամմէա, Նիհատ, միաթանթըդ Բաթի ազաները, պէլետի, բէխի Զէյլէա փաշա, թահրիրաթ քեաթիպի Սախա էֆ. էվգաֆի պաշտօնեայ Հասպի էֆ. և գիւղացիներուն

[Կիւիւիւմ ՍԱԼՏԸ, Յ. Յ. Թ.]

հրաւերողիւր դրկող Հաքիմ Էֆէնաին և ուրիշներ հրաւերելով, վերջին անգամ ըլլալով այսպէս կ'ըսէ «աղևս կենալու ատեն չի մնաց, հայերուն մեր վրայ յարձակելու ժամանակը մօտեցաւ, մենք երենցմէ առաջ յարձակելու ենք, այսօր հայերը լմնալու են, եթէ ոչ իրենք զմեզ պիտի վերջացնեն»։ այն ատեն աղանկին ևս «մեզի համար ալ սպասելու ժամանակ չի մնաց» ընելով, քանի մը կ'ընեն, քանի մը այրեր կը պատրաստեն և ճամբաները, շուկաները կը զրկեն և «հայերը թուրքերուն վրայ յարձակեցան, կ'սպաննեն, խլամ ժողովուրդ հասէ՛ք» բսկով պօռալ կ'ուսան։

«Ներկայ գտնուող երիտասարդ Էֆէնաիներէն Խէլէֆ աղա զատէ Մուսթաֆա աղա, 25 տարեկան երիտասարդ մը, փողոց իջնելով երբ խլամ ժողովուրդը «հասէ՛ք, կը կանչէ», կը պոռայ և հաւաքուող ժողովուրդը մէկտեղ առնելով գրչլան կը տանի, «մարթին և ռազմամթերք կ'ուզենք» ըսելով Մուսթաֆան բռնութեամբ զէնք և ռազմամթերք կ'առնէ, և այդ ամբօխին մէջէն Պէրէքէթ զատէ Սամի՛ն աղան ալ գրչլան մը առնելով և զէնքեր ու ռազմամթերք առնելով խուժանը հայոց թաղերը կ'առաջնորդէ, և Ափուլլահ էլ Քեապիմի, կառավարական պաշտօնեաներէն և քաղքին երեւելիներէն ոմանց հրամանով ջարդը կ'սկսի։

«Այս միջոցին ստաիկան գլնուորներու հարիւրապետ Սիւլէյման պէյ, Խէլէֆ աղազատէ Վահիա աղայի տունը վաղելով, հոն յիշեալ անձերը ամբողջութեամբ ներկայ կը գտնէ, և «աման, Էֆէնաիներ օգնութիւն, քաղաքը կը կործանի, ինչ ընեմ» կ'ըսէ, ասոր ի պատասխան «Կառավարական շէնքը և օտարահպատակները պաշտպանէ և ուրիշ բանի մի խառնուէր» կ'ըսեն, հարիւրա-

պեան ալ հնազանդելով կ'երթայ և ըսածնուն պէս կ'ընէ։

«Աոյն դէպքը ամբողջութեամբ պատմողը Մասարէճի զատէ Մուսա աղան է, 75 տարեկան լուրջ մարդ մը, որ պատահմամբ ներկայ գտնուած է Ափուլլահի ժողովին մէջ, զինք կարեւորութեան չառնելով վերայիշեալ խօսակցութիւնը կ'ընեն, արուող անգութ որոշումներէն և դէպքերէն վերջին ծայր յաւ զգալով՝ իր բարեկամներէն Պէրէքէթ զատէ Րէշիա աղայի տունը կուգայ և կը պատմէ հոն Հարիրիզատէ, Հաճի Սատրդ Էֆ., Իսպիր օղլու հաճի Հիւսէյին անձերն ևս գտնուելով լսած են սոյն պատմութիւնը։ Սատրդ Էֆ. ալ եղելութիւնը՝ բարեկամներէն Գալիբէք զատէ Րէշիա և Ապաիւլլահի Էֆ. ներուն կ'ըսէ, Մուսա աղանրն օղլու Էտհէմ Էֆ. եր դէպքի ատեն չուկան ըլլալով, «Մուհամմէտի ժողովուրդ, վառօթ, կապար չունեցողը թող գայ, հօս Խէլ աղա զատէ՝ ներուն առնէն ուղածնուն չափ թող տունէ «ընելով կը պոռայ, այս Էտհէմ Էֆ. ի խօսքերը թէ և չատեր լսած են, սակայն հիմակուհիմայ Զիարէթ գիւղէն Ալի աղան միայն կը պատմէ։

«Բարեկամներս Րէշիա և Ապաիւլլ Դանի Էֆ. ները կ'ըսեն, «Եթէ գիտնանք որ այս դէպքերը ամբողջութեամբ ճշմարիտ կերպով պիտի քննուին, չատերը ճշմարտութեան վերայիւր պատրաստ են»։

«Սա ալ կ'աւելցնենք, Խէլէֆ աղա զատէի ապաւանքին մէջ հաւաքուող խառնակիչ ժողովին մէկ ուրիշ ճիւղն ալ Պէրէքէթ զատէ հաճի Րիֆաթ աղայի տունը Խարբերթի Միւֆտիա Մուսթաֆա անուն մէկուն ձեռնարկութեամբ կազմակերպուած է, այս Մուսթաֆան, փօլիա Ապաիւլլ Գատիր Էֆ. ի կողմէ թէ և բանտարկուած է, սակայն Րիֆաթ աղայի աղան, Կիրիալի Մու-

հարէմ. փաշա, մեր տեղակալին երթալով «Այս մեր հաւատարիմ հիւրն է, իմ երաշխաւորութեամբս քրձակեցէք» ըսելով ազատել կ'ուտայ և երաշխաւորութիւնը առնելէ ետք անմիջապէս ջարդը կ'սկսի:

«Քէօմիւր-չուգուրցի Ալի էֆ., Անթաքիոյ միմիւրէման, հայոց ջարդին սկիզբը «Ձեր այս բրած ձեռնարկը ճիշտ է, խղամութեան չի վաղեր, հարամ է, այս բանը եթէ ընէք, ոճրագործ էք» ըսելով փորձաւոր է:

«Ալեհէն ետքը — Հալէպցի՝ թէքքէի Շէյխ Շահ էֆ. ինտունը, աղաները գաղանի կերպով հաւաքուելով Շէյխ էֆ. միջոցաւ Պատ. Ատեանին 1000 ոսկիի չափ դումար մը իբր կաշառք կը պատրաստեն, աղաներուն ոճիրը թեթեւցնելու պայմանաւ: Այսպէսով Պատ. Ատեանի անդամներուն կաշառակեր և անոնց կողմնակից բլլալը՝ և աղաներուն արիւնարբու, ոճրագործ բլլալին Մուսթէֆի գատէ Մուսա աղա՝ մօտէն թէեւ դիտէ, սակայն կատարեալ արդարութիւն չ'ըլլալով վատանուն վատակելովսովը, այսպիսի ամենակարեւոր խնդիր մը դուրս հանելէ կը քաշուի ինք, ինչպէս նաև ընկերները Պէրէքէթ գատէ Րէշիտ աղա, Իսիիր օղլու Հաճի Հիւսէյն և Հատիտի գատէ Հաճի Սաարգ էֆ. ները:

«Յիշեալ էֆ. ները թէ՛ Քենիչ Յանձնաժողովի, և թէ՛ աւելի բարձր յանձնաժողովի մը առջև կանչուելով, սպառնալիքի, յանդիմանութեան և բանտի միջոցաւ եթէ ստիպել տրուի թողոր դիպցածնին պիտի յայտնեն: Եթէ ոչ Անթաքիոյ ջարդի բուն գաղանիքը թաղնուած պիտի մնայ:

«Ամիւր-լլահ էլ Դեհադիմի և աղաներուն դատադրութիւնը, Մուսա աղան՝ Պէրէքէթ գատէ Րէշիտ աղայի սենեակը, Հատիտի գատէ Սաարգ էֆ. ին և Իսիիր օղ-

լու Հաճի Հիւսէյին աղային կը պատմէ, Սաարգ էֆ. ալ այս բոլոր խածները Գալիքճը գատէ Րէշիտ և եղբայրը Ապախլզանի աղաներուն կը պատմէ: Րէշիտ աղան ալ ինծի գաղանի կերպով ըսելով, յիշեալ իրակահունթեան իմացուելուն միջոցը գանկու փափաքովը՝ իմ ուղած հաւատարիմ անձերէս մէկուն պատմելս թող տուաւ, ես ալ գալով Տ. Սահակ հօր պատմեցի:»

Հալէպի «էլքեզասիւս» Արաբ. քերթին 16/29 Յունիս եւ 12 քիւ օրինակէն բարգմանուած

«Լիսան իւլ Հալ գրած է «Անթաքիոյ աղաները յայտնած են թէ՛ իրենք ջարդի պատասխանատուութենէ չեն վախնար հանդէպ կոտաւարութեան, բոս որում վաղին և գայմադամը կամակից եղած են իրենց, հետեւարար Պատ. Ատեանէն կը վախնան միայն: Մենք վրասանելի աղբիւրներէ իմացանք և լրագիրներէ տեղեկացանք որ՝ այս սոսկալի կոտորածին գլխաւոր թեղադրիչները և ահուկի ոճիրներու և թաղանի ծրագիրը պատրաստողներն եղած են յիշեալ քաղաքին աղաները: Քուտայոյս ենք որ Պատ. Ատեանը կարեւորութիւն չալաի ընծայէ այդ կեղեքիչ անարկտաններուն խօսքերուն և միջամտութեանց և յառաջ պիտի տանի քննութիւնները՝ օրինաւորապէս պատմելու համար յանցապարանները:

«Մենք եւս իրաւունք ունինք յայտնելու մեր դարմանքը՝ թէ Անտիոքի ծանօթ դէպքը՝ որ բնացայտ իրակահունթեան մ'է, ինչո՞ւ արդեօք ցարդ չեն ձերբակալուած աղաները, որոնք սրտաճառ եղան աչքան վայրագութեանց և խողխողումներու, և առանց անոնց թեղադրութիւններուն ոչինչ կարելի է տեղի ունենալ Անթաքիոյ մէջ:»

ԿԻԼԻԿԻԱՅ ԱՂԷՏԻՆ ԱՌԹՒԻ ԳԱՂՏՆԻ ԳՐՈՒԱԾ
ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

(Կիլիկոյ շարդերուն խաժանապետներուն կողմէ տրուած բազմաթիւ հրամանագիրներէն եւ հրաւիրագիրներէն ձեռք անցուած մի քանին կը հրատարակենք իբր նմոյշ)

Պաղչէի խաժանապետ միւֆթիին եղբօր նշանաւոր հետագիրը

Պաղչէի միւֆթիի կղբայրս խմարի էֆ. ին

«Ատանայի եւ Համիտիէի մէջ կեանքները բնորոշին — ջարդեցին — դուք ալ հոս պէտք կ'զածը դործադրեցէք :» 2 Ապրիլ 325 Էրզլին գանուսղ կղբայրդ
ԵՄԻՍՈՒՅ

Այս հեռագրին վրայ Պաղչէի ճիւղաղ միւֆթին՝ ամբողջ խալամ ժողովուրդը գլուխը ժողկիւղ, կառավարական պաշտօնատուները գացած է, եւ տեղւոյն գալիմա-գամին բնոյդիմութեան վրայ դէնք քաշած է գալիմա-գամը սղաննելու սղառնայիքով, ասոր վրայ գալիմա-գամը լսած է եւ միւֆթին կատարեալ վայրենութեամբ մի քանի ժամուան մէջ ջարդ ու փշոր բնել տուած է Պաղչէ գաւառակի ամբողջ քրիստոնեաներն ու բնակա-րանները : Ասոր ի պատիժ յիշեալ միւֆթին իր կղբօր հետ կախաղան բարձրացաւ Պապիկեան եւ Մոտալիեան էֆէն-տիներու ի դործ դրած ջանքերուն շնորհիւ :

Օնագլլի ուսուցիչ Մուսրաֆա Րեմզի էֆ. ի
կարեւոր մէկ նամակը

Էրզլինի Միւթէսարրֆ Ասաֆ պէյին

«Օնագլլի միւֆթին՝ իր ազգականներէն յիտունէ ա-

ւելի անձկութիւն, ճամբան մի քանի դէպքեր բրին : Հիմա ալ ցորեկ ասին Օնագլլի մէջ՝ փեսան կողմ գոյճը պաշրին տունը մասն, գիւղին վոլովուրդին վրայ յարձակելնին անխուսափելի է եւ տուններն ալ անկասկած պիտի հր-կիւղեն, այսչափը Ձեզի կ'իմացնեմ, խոստցէք :»

Օնագլլի ուսուցիչ ՄՈՒՍԹԱՖԱ ՐԷՄԶԻ

Ասանայի Կուսակալ ձեւապալի խորհրդաւոր
հետագիրներէն մի քանին

Ասանա 3 Ապրիլ 1325

Օսմանիէի Գալիմադամութեան

«Ամերիկեան միափոխարները Ատանա գալու համար այդ տեղէն պիտի մեկնին, օտարահալատակ բլլանուն պատճառաւ ուշադրութիւն բնելու էք որ բնաւ չի վնասուին : Եթէ մեկնիլ կ'ուզեն գլխաւորներու պաշտպանու-թեամբ զրկեցէք, իսկ եթէ հոս պիտի մնան, գանուած տուններնին վերջին ատարձան ուշադրութեամբ պաշտպա-նեցէք :»

Ատանայի Կուսակալ
ՃԷՎԱՏ

Ասանա 4 Ապրիլ 1325

Համիտիէի Գալիմադամութեան

«Հոս Ֆրանտական հալատակներ կան, ի՞նչ վիճակի մէջ են, եւ պատահած խռովութիւնը ի՞նչպէս վերջացաւ : Յիշեալ օտարահալատակները ամենամեծ զոռւութեամբ պաշտպանեցէք, հակառակ պարագային դուք պատա-նաւոր խանաութ էք :»

Ատանայի Կուսակալ
ՃԷՎԱՏ

ԿԻԼԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ՊԱՏԱՍԻԱՆԱՏՈՒՆԵՐՈՒՆ ԱՄԲՈՂԶԱԿԱՆ ՑԱՆԿԸ

ԱՏԱՆԱՅԻ ՆԱՀԱՆԳ

Ատանայի կուսակալ ձեռնադրուի. — Ատանայի նահանգին մէջ կատարուած ջարդին ամենամեծ պատասխանատունն այս մարդն է, բազմաթիւ սպայոցնէրով:

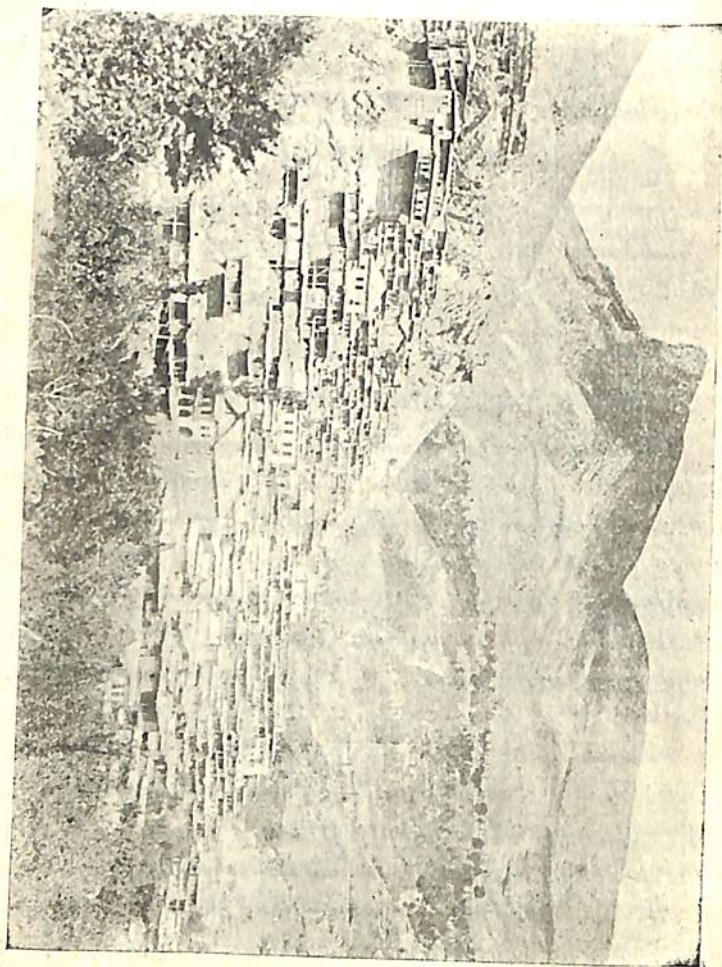
Ատանայի Զինուորական Հրամանատար Մուսրաֆա Ռեմկի փառաւ. — Այս ծերուկ զինուորականը որ 1895-ի Մարաշի Հայոց ջարդին պատասխանատունն էր, ամենամեծ բաժին ունեցաւ Ատանայի ջարդին մէջ:

Ատանայի Թուրք Երեւելիներէն Պաղտասի զաւե Ապսիլ Գաւար Էմ. — Որ իր վայելած ազդեցութեամբը հրամայած է Ատանայի տեղացիներուն և զիւրերը լուր զրկած է Հաճի Րէսուլ էֆ. անունով իր չիֆթճիին հետ, զրգուելով խղամները Հայոց դէմ:

Գարա Մեհմէտ. — Զարդի միջոցին տասը զինուորներով չրջագայած է քաղաքին մէջ:

Աւեր Միսքիլի. — Զարդի միջոցին վեց զինուորներով պատած և խղամները զրգուած է:

ձեպէլի Պերեքեք կամ Էրզինկի Միսքիսարֆ Ասաֆ Կիլ. — Օսմանիէ, Համիդիէ, Տէօրթ Կոյ, Հասանպէշի պաղչէ և ասոնց չրջակաները գտնուող զիւրերուն մէջ կատարուած վայրագութեանց միակ պատճառը եղած է այս անխիղճ մարդը, որուն մասին հետաքրքրութեամբ տաղանք հետեւեալ տեղեկութիւնները. — Այս անխիղճ Ասաֆը իր հայրը մտանած է բռնապետութեան չրջանին, և աքսորելու արժանացած է Զիլզան, և այս ծառայութեան

ժվարձատրութիւնն հօրը աքսորումէն անմիջապէս ետքը 1313ին էրդրումի նահանգի Թէրճան գաւառակին գաւառական եղած է Բիւթսէի Սպիտէի աստիճանին արժանանալով, ապրի մը ետքը Սուրիոյ նահանգին Համիտիէ և Վատի Իւլ Սամիմ և Սէլիմէյէ գաւառակներուն զայլմագամ եղած է, և յետոյ Պէյրութի նահանգին Պէշի Սուապ գաւառակի գաւառականութեան կոչուած է, և վերջը Երուսաղէմի չրջականերէն Պէյթ Իւլ Պիզ և Նաֆա գաւառակներուն գաւառականութիւնները վարած է, և ամենէն վերջը կոչուած է ճէպէլի Պէրէքէթի սանձագի միւթէսարքութեան պաշտօնին, որուն միջոցին զանիճն եղաւ հաղարաւոր անմեղ հայերու:

Ինսան Ֆիքի.— Իրիսալ խուժանաթերթի խմբագրական:

Իսմաիլ Սաֆա.— Իրիսալ խուժանաթերթի խմբագիր:

Պիւրհան Նուրի.— Իրիսալ խուժանաթերթի յօդուածագիր:

Ասանայի Միւթրին.— Որ ջարդի ֆէրվա մը տուած է:

Ասանայի նահանգին պատասխանատուներուն ցանկը գրուած է արդէն 676—683 էջերուն մէջ, որոնցմէ ամենակարեւորներուն անունները և մեր գիտցած տեղեկութիւնները հարկ տեսանք աւելցնել հոս:

ՀԱԼԷՊԻ ՆԱՀԱՆԳ

Քեսապի և Անտիոքի ջարդերուն հետիւնակները

Ճէսըր Շուուր Գալմագամի փոխանորդ Նաիպ էֆ., Օրաուէն միւտիր Հիւսնի էֆ. և որդին: Աղաաէրէն

Ճէլալ աղա, Արիֆ աղա զատէ, հաճի Սուսամ աղա, Սիրուր աղա, Քեսապի աղա, Հալիմ էֆ., Գօճա աղա, Արապ օղլու Իպրահիմ աղա, պարագլուխներ և խուժանոր տաջնորդներն են: Իսկ ջարդին մասնակցողներն են գիւղաքաղաքին (Օրաու) ամբողջ բնակչութիւնը (չափահաս բոլորները):

Շէխ քօրցի Շէխ Գեաթի, սոսկալի արարած մը (բանապարկուած), Ապտի Սէլիմ և Ապտ-իւլ Սիմաթ (կը վրնապրկուին իրր թէ), Պիզիէյի Հալիմ օղլու և Քէօսէ Ալի (բանապարկուած են), Մօլլա Սապիթ (աղա է), Գըրպէյաղ Խոճանըն օղլու Նօճ էֆ. ջարդի ֆէթիան Պարաթէյն Քէսաա աղա (բանապարկուած), Պալիր Նէճիպ Պարաթէյն Քէսաա աղա (բանապարկուած), Պալիր Նէճիպ Սօֆիթ (բանապարկուած), Օրաուէն ժանտարմա (հեծկալ) Արնալուտ Ալի և ժանտարմա (հեծկալ) Մուսթաֆա (արձակ համարձակ):

Այս վերջիններէն զատ ճէսըր Շուուր գաղաին 5—6 ժամ հեռաւորութեան մէջ գտնուող գիւղերու Ժողովուրդն գրեթէ ամբողջովին և Անտիոքի, Հարէմի, Հալէպի գաղաներուն ու Անթարիոքի Պալիր Պուճագ գիւղախումբերու բնակչութեան մեծ մասը, իրենց գիւղապետներուն և աղաներուն տաջնորդութեամբ մասնակցած են ջարդի, թալանի և հրճիգութեան, մեծ դեր ունեցած են նաև Անտիոքի կոտորածին զլխաւոր մեղաւորից բէտիֆները:

Աւելի բնդարձակ մանրամասնութիւններ պարունակող յուշակ մը յանձնուած է Քէսապի ջարդին Կառալ. քննիչ յանձնաժողովին:

Գրքըգ-խամի հայոց վրայ զինեալ լարձակողներուն
անունները

ԳԱՐԱՏՈՒՐ ՄՈՒՇԼՈՒԷՆ. — Քիւրթիւնիւ որդին հաճի
Շէրիֆ, Գօլ օղլու Մըսարգ, Գարա էմին, Պաղճը Հիւ-
սէին, Էքսէրի որդին Մըսարգ, Հիւսէին հօճա, Թօղ-
լուճու օղլու Մուհամմէտ և եղբայրները ընկերներով:

ԱՃԷՄԼԷՐԷՆ — Աճէմ Մահմուտի որդին Պէտէսթան,
Ապիճի Մըսարգ, Ուզուն Ալի, Արապ Ալիի եղբայրը
Գուլպէ Մուհամմէտ, Կէօրէն Մուհամմէտ և Աճէմ Մու-
սայի որդին Պայաղիա ու ընկերները:

ՍՕՈՒԳԼՈՒԷՆ. — Քէօչէք Պօսթան, Սաարգ օղլու
Զալուչ, Քէրիմ օղլու Օաման, Աճէմ օղլու Օաման, Ա-
մօնուն օղլու Խալիլ, եղբայրը Մըսարգ, Քիւրա Աօ,
Պայրըյիններ, Էօմէր Զալուչի որդին և այլն:

ԹՕՓ-ՊՕԴԱԶԼԷՆ. — Զարաուֆ օղլու Հաճի և Եու-
սուֆ, Սուլթան օղլու Սնար, Սարը Մըսարգ, Գրը Ալի
և փեսան քիւրա Ալի, Զամ օղլու, եղբայրը Գասըմ,
Իլիպիլի Մուրաա, Հաքօնուն օղլու Հասան և Տուրան
ու ընկերները:

ԳՈՒՐԹԼՈՒԷՆ. — Քէօր օղլու Գօճա, և Զիր-
քին, Իմամ մրխատը Ֆախրի որդին Մուհամմէտ (Սարը
մաղըյէէն), Քէլ Էօմէր, Պօղճա օղլու Օաման, Իսլիլի ր-
դին:

ԳԸՃԸԷՆ. — Հասան և ընկերները, Քիւրա Համաի և
ընկերները, Քիրմանըր օղլու Օաման, և Խալիլ Զալուչ,
եղբայրը Գրը Իպիշ և ընկերները:

ՏԷԼԻ ՊԷՔԻՐԼԷՆ. — Քիւրա Ալի, Գարաաուլ օղլու
Գրը Իպիշ, Արապ Մուսա օղլու քէօր Ահմէտ և եղբայրը
Հասան, Ենուզ, չօլազ Մուսթաֆա, Ապէճի Եուսուֆ

ՀԱՍԱՆ-ՊԷՐԼԷ

Աստուայի կուսակալ ձեմալ պէյի քանդել տուած Հասան-Պէլլիի նորաւէն
եկեղեցիին անեալները

չափուշ, հղբայրը Օսման, և Մուհամմէտ, Մահմուտուն օղլու Մամբդ, տէլի Օսման օղլու Ալի և Կրկու զաւակները, տէլի Անմէտ, Տուրաուն, Համիտ Հասան, Սիւլիւկ օղլու Ալի, Շէյխ Ալի, Շէյխ օղլու Սիւլէյման, Պալլընըն օղլու Անմէտ, Չալլը Մուհամմէտ, Խըրրը օղլու Մուհամալին, պէտէլ էօմէր և որդին Սիւլէյման ու ընկերները:

ՃԼԼԳԱՆԼԻԷՆ. — Հասրըճը Ալի, Թէյնէք Մուհամմէտ, Քէլ Հասան, Լօփ օղլու Մուհամմէտ Ալի, Էլճի օղլու Իամալի, հղբայրը Մուհամմէտ, Գարա Մուհամմէտ օղլու չիլ օղլան, հղբայրը Եանճը, չօլագ Մուսթաֆա օղլու հաճի Խալիլ, ձիւլհա օղլու Քէօշէկ, Քէրին Օսման օղլու Հիւսէին, Անթաքիալը օղլու Գարա Մուհամմէտ և ընկերները:

ԱԼԱՅ ՊԵՅԼԻԷՆ. — Հաճի աղա, Քէլ Մըսաբդ, Նաճար Մուհամմէտ, Զիյարէթի Շէյխ Խէնկէլ, Տուրաուն օղլու Անմէտ և ընկերները:

ԳԼԲԳԻ-ԽԱՆԷՆ Թահսիտար Ալի էֆէնտի, հղբայրը Խըրրը Բէչիտ, Չալլուչար և Զապթիէ Հիւսէին էֆէնտի, Անթաքիալը Նաճար Ֆըստրդ, հղբայրը Ապաօ և միւս Կրկու հղբայրները քէօր Մուհիտաին, ալիքիանճը ձէմօ և Արապ Ալի, պալթար Մուհամմէտ, և հղբայրը Պօսթան, Խարրուլը Իպրահիմ, Զըպլագ օղլու Պալաղիս և որդին Մուհամմէտ, Տօղուզ զատէ հաճի Հիւսէին էֆ., օղլու Իպրահիմ, Խանուլթպան Պէքիւր, տէլի Բէչիտ և որդին Հիւսէին, Շէյխ Մահմուտ օղլու Սալիհ և Խանուլթպան Իպրահիմի ուսուցիչը Եագուզ էֆէնտի:

ԳԼԲԳԻ ԽԱՆԷՆ ԿՐԵՏՍՅԻ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ. — Գահապ Ալի, Իպրահիմ Գօղօլաքի, Նաճար Հիւսէին, և Բուսիլիի գաղթականներուն ամենը:

ԻԶ-ԱՏԱՆ. — Չալլը օղլու Մուսա, և Հիւսէին:

Չօլագ ձիւմայի որդին Եուսուֆ աղա, Մուլթան օղլու Խըրրը, և Ալի և Մուսա, Պաաուլլըն օղլու Աքիֆ, հղբայրը Պօսթան:

ՄՍՀՄՈՒՏԼՈՒԷՆ. — Հասան աղա օղլու Մուսա և էօմէր, Համիդը Քիւչիւք Մահմուտ, և բոլոր ժողովուրդը:

ԱԽՐԱԶԷՆ. — Ախրազ օղլու Մուսթաֆա, չօրեղբօր որդին Պօսթան, որսորդ Հէյլէին հղբայրը քէլ Մուսա և ընկերները:

ԳԼՃԼԲԼԸ ԱՃԷՐ ԱՂԱԷՆ. — Պապա Քիւրա, Մուսա չափուշ, Շէյխ Մուհամմէտ աղա, և Աճէր աղա:

ԼԱԼԻՔ ՈՒՇԱԳԼԷՆ. — Գուրանըն օղլու Տէրվիշ և Իպրահիմ, Լալիք պօսթան օղլու Չօլան և բոլոր ժողովուրդը:

ՀՍՄՍՄ ԳՍՐՊԻԷՆ. — Տուրաուն աղա, Եէնճէլի Օսման և Մուհամմէտ Ալի, աուրաու աղբային որդի Մուլլա Հասան, Տէլի Հիւսէին էֆ. Պէնէնէլի Մուհամմէտ, Հաճի և ընկերները:

ԱՐՓԱԼԷՆ. — Մէմիլի աղա և բոլոր ժողովուրդը:

ՉՕՇԼՈՒԷՆ. — Գուր օղլու Բալօ, Քէօշէկը Ալի, Գապուջ օղլու Հալթաճէնլի, Սուլթան օղլու Մուսա, Աղճա օղլու Ալի պէյ, Շէյխլի աղայի որդին, քիւչիւք Քէօսէ աղաի աղան Հիւսէին և Աճէր Սիւլէյման և ընկերները:

ՉՍՄՍԱՐԷՆ. — Միւսիւր օղլու Սարը պէյ և ընկերները:

ԱՀՄԷՏ ՊԵՅԼԷՆ. — Հալթա աղա, Քէլլօ, Գօճա Օղլան և ընկերները:

ԳԱՐԱ ՉԱՂԼԷՆ. — Պէքմէղճինլին օղլու Քիլլի, Տալլը օղլու Ալի:

ԿԻԻՆՏԻԻՉԼԷՆ. — Թօփուզ օղլու էօմէր, Ապալիւլ

Բահման օղլու Հայթա, Արապօղլու Էօմէր Ապախ Բահման օղլու Օսման և բնկերները :

ՏԱՆԱ ԱՀՄԷՏԷՆ .— Գրդըն օղլու Մուսթաֆա և Կըրայըր Մուհամմէտ ու բնկերները :

ԵԱԼԱՆԳԻԱՅԷՆ .— Շէյխ Էօմէր աղա , գրագիրը Պիրիմ էֆ . 500 հոգիի հետ :

ՄՈՒՐԱՏ-ՓԱՇԱԷՆ .— Շէյխ Ախլէյման աղա և բնկերները :

ԳԼԶԼԻ ԳԱՅԱ ԱՀՄԷՏ ՊԷՅԷՆ .— Իպօ և բնկերները :

ՆԷՖԱ ԳԼԶԼԻ ԳԱՅԱԷՆ .— Պէքթաշ աղա և օրդին Խալիլ տէրօղլու և բնկերները :

ԱԳ-ՓՈՒՆԱՐԷՆ .— Մէմօ աղայի որդի Խալիլ և Հաճի և բնկերները :

ԱԳ-ԳԱՓՈՒԷՆ .— Ալի աղայի որդի Փաշօ , Բիրաւ Իպօ , և Շէյխ թէքքէ և համայն ժողովուրդը :

ՊԱՅԹԱՐԼԷՆ .— Շէյխ Հասան աղա և բոլոր ժողովուրդը :

ԹՈՒՐԱՆԷՆ .— Հիւֆան զատէ Հիւսէին աղա և Կըրապօրները , Տուրաուի որդի , Հաճօի որդի Եուսուֆ , թէճիլլի օղլու Մուհամմէտ և բնկերները :

ՊԷՅԼԱՆԷՆ .— Պայթար Տուրաու :

ԱՆՏԻՈՒԷՆ .— Չօլաք օղլու Պայաղխ , բնկերը Տուրաուշ , Մուսթաֆա փաշա , մարդը Սալման էֆէնտի :

ՉԱԳԱԼԼԷՆ .— Երիկա Գարա քէհեայի Կըրայըր Պօթման , Համիք օղլու աղա , Կըրայըր , Համօի զաւակները և բոլոր ժողովուրդը :

ԲԱՐԵԳՈՐԾՆԵՐՈՒ ՅԱՆԿԸ

Ասանայի Յիսուսեան Հայրերուն չուպած բարիքները Կըրէք չենք կրնար մօտնալ :

Նահարլլի մեջ .— Քէօր Ահմէտ 32 Հաճնցի հայեր աղատած է :

Համիսիլի մեջ .— Գործարանատէր Մատամ Սապաթիէ և աղան Մ . Շարըր 300 հայեր աղատած են :

Հալեպի Ֆրանսական Հիւպատար Մ . Ֆէրնանա Ֆէրրիէ անմիջական օգնութեան փութաց և աղէտէն 3 ամիս հոքր յուզումէն մեռա :

Տարսուի մեջ .— Տօքթ . Բրիսթի (Ամերիկեան Վարժի Տնօրէնը) և Տիկինը 5000 հայեր աղատեցին :

Գարախալուի գալմաղամը 140 հայեր աղատեց : Ասանայի մեջ .— Խալիլ աղա և զաւակները Օսման Մուսթաֆա , Ալի և Շիւքրի էֆէները 45 հայեր աղատեցին :

Ֆեհի գալմաղամ Նուրի օղլու աղատեց ամբողջ Ֆէքէն :

Թարսուի մեջ .— Էսաա աղա՝ աղատեց լաւական հայեր և Ապէտին զատէ Շէվքը էֆ . 200 հայեր :

Պաղչի մեջ .— Փօյրազ օղլու քէօտէ Մէմէտ էֆ . 168 հայեր աղատեց :

Գարա-Փաղարի մօտերը Նիւրիէտի մէջ՝ հօճա Մահմուտ էֆ . աղատեց 200 հայեր :

Հեփի խանի Միւսիւր Դարիպ աղա զատէն 62 հայ բնաւաններ աղատեց :

Էյրի պուհագէն .— Հօճա մուսթաֆա էֆ . Շրդ մէճիտիէ Նշանով վարձատրուեցա :

Օսմանիէ .— Մողա Ահմէտ էֆ . իֆթիսարի Նշանով : [Կիլիկիոյ ԱՂԷՏԸ Յ . Յ . Թ .]

Այնքապի գալիմագամ.— Բէմալ պէյ ստոյգ ջարդէ՞
մը առաջքը առաւ :

Միս Ռօզ Լեմպեր.— Ամբողջ Հաճընը ազատեց :

Թաւրուսի մէջ.— Բիրպիթի զատէ Էոսա՝ 30 հայեր :

Ասանա.— մուխթար Կիւլէն զատէ 23 հայեր :

Ասանա.— Մէմօճան 50 հայեր :

Ասանայի Հաքիմը ազատեց երկրորդ ջարդին մի-
ջոցին կառավարութեան դուռը ապաստանած հազարա-
ւոր հայերը :

Ասանայի Էսկի Համամ թաղի բնակիչներէն Գատեմ
զատէ Հաճի Օսման Էֆ. ազատեց իր տունին մէջ 70 ի
չափ հայեր, որոնց մէջ էր Սարգիս Էֆ. Տ. Թորոսեան :
Նոյնպէս երկրորդ ջարդէն 100 հոգի չափ ազատեց :

Պատուելի Սարգիս Տ. Թորոսեան ևս՝ Ս. Ստեփաննոս
Եկեղեցիին մէջ աշխատեցաւ ազատելու բաւական թիւով
հայեր :

Քեսապի կոստրածին առքիւ աղէտնոց հանդեպ իրենց
մարդասէր վերաբերումներով ծանօթ անձինք

Մուհամմէ Ալի պէյ.— Լաթաքիոյ կառավարիչը՝ իբր
փութացուցած պահեստի զինուորներուն ներկայութեամբ
կը փրկէ, դէպի Լաթաքիոյ խուժող հազարաւոր փախըս-
տական հայերու կիանքերը, առանց այս միջամտութեան,
ընդհանուր կոտորածը անխուսափելի էր : Յամաքի ճամ-
բով Լաթաքիա ղիմող հայերու ժամանումին լուրը առ-
նելուն պէս կանք նստելով ընդառաջ կը փութայ : Պար-
զուած սրտածմիկ տեսարանին խորապէս զգացուած
յարտօտը կը փղձկի և ուժասպառ մանուկներ զրկացը
մէջ բարձրացուցած կը չոյէ ու կը զգուէ : Ծայրայեղ

հոգածութեամբ խնամք կը տանի ապաստանականերուն
տեղաւորման համար, ինչպէս նաև անոնց Լաթաքիոյ
բնակած ժամանակամիջոցի ամբողջ տեւողութեան : Վե-
րադարձի պարագաներուն՝ ինք անձամբ կը հսկէ և ինք
անձամբ կ'ուղեկցի անոնց մինչև Պասիթի նաւահանգիս-
տը, իսկ վերջին ճամբորդութեան մինչև Քէսապ : Մաս-
նաւոր յիշատակութեան արժանի է բուռն լեզուով խմ-
բագրած յանդիմանական հեռագիրները, զորս կ'ուղղէ
Հալէպի կուսակալ Րէշիտ պէյի, ինչպէս նաև աղբու մի-
ջոցները որ կը գործադրէ կողոպտուած ապրանքներու
վերադրումին առթիւ, ամէն գնահատութեանէ բարձր է
նմանապէս Մուհամմէ Ալի պէյի կատարած աշխատու-
թիւնները, ուշաքսիծնի նպատակով կազմակերպուած սո-
վորական բմրոստացումի մը զսպումին առթիւ :

Հանի Ահմէտ.— Քէսապէն 3 ժամ հեռաւորութեամբ
Լաթաքիոյ Փաքի Հասան գիւղէն, հազարաւոր փախըս-
տականներ կը պատուարէ իր տան մէջ և կը պաշտպա-
նի զանոնք աղնուարար, եղբարցը հետ լիւնները ինկած
և պահուրտած հայերը կը հաւաքէ և զանոնք անվտանգ
կը տանի ու կը յանձնէ ազատարար չողենաւներու :

Սուլայի պէյ.— Երիտասարդ հարկաւարակար իբր
պիւսին (վերջիչեալ կառավարիչին) վայել անձնուիրու-
թեամբ, կը մասնակցի անոր տարած աշխատութեանց,
կատարելով անթերի իրեն ինկած բաժինն ու պարտակա-
նութիւնը :

Սասրգ խօնա.— (Օրտու) Ինչ որ հնար է, մարդկո-
րէն կը գործադրէ, Օրտուի մէջ համախմբուած խուժանը
Քէսապի վրայ յարձակելու երկրաւեր նպատակէն ևս
կեցնելու համար, և երբ կը տեսնէ վիժումը իր ձեռնոր-
կին, կ'ուղղէ անոնց հետեւեալ վարդապետական խօսքե-

բը «Եօլիւրսէնիզ Բեաֆիւր օլուրսընըզ, Եօլիւրսէնիզ գա-
րիլ օլուրսընըզ, Եալմա Էրսէնիզ խըրսըզ օլուրսընըզ» :

Լարիֆ աղա.— Օրսուի աղաներէն և միւտիւրի
արդի փոխանորդը, ամէն ճիւղ կը թափէ չարիքը արգի-
լելու, և իր աղգական աղաները համոզելու համար, բայց
ճարահատ կ'ստիպուի տեղի տալ եղած մահուան սպառ-
նալիքներուն ներքե, այս աղան իբր սրաշտօնական անձ-
նութիւններէն ալ շատ մարդասէր վերաբերում ունեցած է
դէպի Բէյսապի հայութիւնը :

Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են նմանապէս
Լաթաքիոյ յոյն հասարակութիւնը, Ֆրանս. և Իտալ.
Հիւպատոսներն ու Ամերկ. հիւանդանոցի անօրէն Տ. քր.
Պիլի, որոնք ամէն կարելի օժանդակութիւնները չ'են
ղլացած տառապեալ հայերուն :

ՄՈՌՅՈՒԱԾ ԱՆԿԻՒՆՆԵՐ

Աղէտին միջոցին Կիլիկիոյ ամէն կողմերը պատա-
հած ջարդերուն ու յարձակումներուն նկատագրութիւն-
ները մի առ մի ներկայացնել անկարելի էր, մինք ամ-
փոփեցինք միայն կարեւոր քաղաքներուն և գիւղա-
քաղաքներուն մէջ պատահած դէպքերը և մնացեալ գիւ-
ղերուն վնասները միայն յիշելով բաւականացանք : Սա-
կայն գիւղերուն մէջ ալ գտնուեցան այնպիսի տեղեր, ո-
րոնք մեծ քաջութեամբ և հերոսութեամբ՝ օրերով դի-
մադրեցին իրենցմէ հաղարաստիկ աւելի թիւով եղող
խուժաններու : Ահա այս կարգէն է Հաճընի մօտակայ
120 տունուոր հայաբնակ Շարսէրէ գիւղը, որ տասն և
երեք օր անընդհատ գիշեր ցորեկ, 6000է աւելի խուժա-

նի մը վայրագ յարձակումներուն դիմադրեց և այս պա-
տուարիւր ինքնապաշտպանութեան վարիչն էր Շար-տէ-
րէի հոյն ատենուան ուսուցիչ Պ. Յակոբ Չայճեան :
Պատմական Շար-տէրէի բնակիչները արդէն բնականէն քաջ
և արթուն հայորդիներ են և հակառակ իրենց փոքրա-
թիւութեան, սարսափ կ'ազդեն չրջակայ թուրք, չէքքէզ
թիւութեան, սարսափ կ'ազդեն չրջակայ թուրք, չէքքէզ
և քիւրտ զիւղերուն : Կիլիկիոյ զարհուրելի ջարդին մէջ,
Շար-տէրէի պէս բազմաթիւ գիւղեր շատ սուղի ծախս-
ցին իրենց կեանքերը, և չատերն ալ հոյնիսկ դիմադրու-
թեամբ անվնաս ազատեցան :

ԿԱՐԵՒՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ԿԻՒԿԻՈՅ ԶԱՐԴԸ «ԻԹԹԻՀԱՏ ՎԷ ԹԵՐԱԳԳԸ»
ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵՅ, ԿԸՍԷ ԹՈՒՐԻ ԵՐԵ-
ԼԵԼԻ ՊԱՏՄԱԳԻՐ -ԳՐԱԳԷՏ ՄՈՒՐԱՏ ՊԷՅ

«Ատանայի աղէտները Ապրիլի առաջին օրը՝ այսինքն
Մարտ Յի Պալական գէպքին հետեւեալ օրը սկսան,
ուրիշ պահ մը այնպէս կարծուեցաւ թէ այս եր-
կու դէպքերուն գործադիրներն ու հեղինակները միեւնոյն
անձերն են :

«Այս խնդիրը խիստ կարեւոր է ու կը կարօտի մաս-
նաւոր լուսարանութեան մը :

«Ատանայի աղէտները Սուլթան Համիտի և ընդ-
հանրապէս ենթադրական և կամ իրական ուշաքսիօնէր,
յետաշրջականներուն գործին, կրնային գալ. այս պարա-
գան ճինք կրնար չ'տիկ չ'տակ ըսել, մինակ կը դատենք
գործին բնդհանուր երեւոյթէն ու չրջապատէն :

«Նախապէս Հայերուն նկատմամբ կազմակերպուած

Ջարդերը՝ բոլոր քաղաքակիրթ աշխարհը Սուլթան Համիտի դէմ դարձուցած էին այն աստիճան սաստիկութեամբ որ պաշտօնապէս ազդարարուեցաւ Սուլթան Համիտի որ, եթէ անգամ մըն ալ ամենաթեթեւ եղանակով փորձ մը ըլլայ Հայերը Ջարդելու, Սուլթանը՝ ինք իսկոյն զանկէց պիտի ըլլայ ասանց այլեայլի։ Իրողութիւնը երբ այսպէս է, արդարութիւն է արդեօք Աստանայի Ջարդը իրեն զէնք դորձածիլ Ապրիլ-Համիտի ու անոր արքանեակներուն դէմ, որոնց դորձին բնաւ չէր դար ալք եղեալը։ Հետեւաբար քանի որ այն օրերը Ապրիլ Համիտի վրայ յարձակող և կամ յարձակելու պատրաստ մարդիկ կային՝ օրինական տրամաբանութեամբ Աստանայի եղեւնին կապին ծայրը դէպի այդ մարդոց ձեռքը պէտք է փնտռել։

«Ենթադրենք թէ Մարր Յէյդը՝ Կ. Պոլսը զինու զօրութեամբ զրաւելու համար պատրաստուած խռովութիւն մը եղած ըլլայ և Աստանայի եղեւնին կարեւորութիւնն ալ, եթէ նոյն համեմատութեամբ կշռենք, խիստ նշանակալից հետեւանքի մը կը յանգնէք, այսինքն Կ. Պոլսոյ մէջ խիստ կարեւոր ու մեծ խռովութիւն մը հանել, որպէսզի Եւրոպայի ալ ուշադրութիւնը դէպի այս կողմը դառնայ, և զազաւարները հակին Ապրիլ Համիտի գահընկեցութեան, զոր պիտի փութացնէր Աստանայի Հայոց անուորմ Ջարդը. այս ծրագրին դորձադրութենէն ետք, ա՛լ Պոլսոյ մէջ Համիտի հանդէպ ո՛րչափ ալ խիստ հետադնդում որ կատարուէր, ոչ ոք չատ պիտի տեսնար, ու ոչ ոք բարակը պիտի նայէր։

«Մեր այս տեսութիւնները չոր չոր դատողութիւններ են, ինքնին կարեւորութիւն չունին, և սակայն Աստանայի եղեւնին մէջ՝ եթէ սոյն նպատակին վերադրուելիք դրուադներ զանուին, այն ատեն մեր այս տեսութիւն-

ները խիստ մեծ կարեւորութիւններ կ'ստանան։ Մեր թուելիք ապացոյցները խիստ ծանրակշիռ են. որոնց ամենքն ալ վերի տեսակէտին վերադրել խիստ արդարացի է. այս առթիւ Հայոց Պատրիարքարանին մէջ ալ խոշոր թղթածրարներ գտնուած ըլլալը հաստատապէս պնդողներ կան. մեր վարը ապիւք տեղեկութիւնները Աստանայի եղեւնին առթիւ, Հայոց Պատրիարքարանին մէջ պահուած այդ թղթածրարները տեսող և գտնոք զննող անձնաւորութիւնն ալ՝ սոնկ նանկ մէկը չէ. այս պատճառով համառօտակի և քիչ մը վրան գոյ կերպով պիտի երթանք։

«Ա. Իթթիհատի քլիւսիւրուն հաւաքութիւններէն ետք է որ ցոյցներէն ու կառավարութեան զխմուսներէն ետք է որ սկսած են Աստանայի Ջարդերը։

«Բ. Իթթիհատի օսկանը եզոզ (իքիսալ) թերթը՝ քաջարձակ կերպով զրգում է յոգովուրդը։

«Գ. Աստանայի տեղական կառավարութիւնը՝ եղեւնին ատեն բոլորովին անհոգ գտնուած է, և ամբողջութեամբ զրգուիչներուն ու Ջարդարարներուն նպատաւոր գետին մը պատրաստած։

«Դ. Իթթիհատի քլիւսին կողմէ 18 քաղաքներ հետեւեալ խիստ կարեւոր հեռագիրը ուղղուած է։

«Կեօկստէրէեանք երեք հարիւր զինուած հայ Ֆեսայիներով ձեր գիւղը պիտի կոխէ, եւ տեղ գտնուող Հայերուն հետ միացած ընդհանուր ջարդ մը պիտի կատարէ, ուսի անոնք չեկած դուք պէտք եղածը ի գործ դրէք։»

«Իթթիհատի քլիւսին արուած այս ազդարարութեան վրայ ամէն տեղ ի գործ դրուած միջոցներուն վրայ, անոնք միօրինակ են ամէն տեղ, այսինքն Կեօկսիւսի, անոնք միօրինակ են ամէն տեղ, այսինքն Կեօկսիւսի Հայկական Ֆէտայիներու խումբին յարձակումէն ետք տեղացի Հայերը Ջարդել, անոնց զոյքերը և հա-

«որապէս չստ մը ըսի ըսաւներու տեղի տուած է. Պապիկեանի տեղեկագիրը Պատրիարքարանի մէջ պահուած է, կ'ըսուի:

«Ատանայի Հայոց թաղը փոս տեղ մըն է. իսկ իսլամներուն թաղը՝ բարձր լլուրի մը վրայ: Հայոց թաղին հակառակ կողմը, այսինքն իսլամներու թաղին չըլձակայքը՝ վրաններու տակ բնակող զինուորներուն վրայ գիշերը հրացան պարզուեր է, զինուորները զրգուեր և հայոց թաղին վրայ յարձակեր են: Նկատելով որ հայոց թաղէն անկարելի է գնդակ արձակել զինուորներուն վրայ, հարկ չէ անստուած քննութիւն կատարել այս մասին: Թուրքերը քրիստոնեաներուն դէմ զրգուելու համար, Ատանայի մէկ մզկիթին դուռը աղտնջութիւն քսուած էր. այդ ամբարշտութեան հեղինակը՝ երբ կարելի էր վկանելով հաստատել թէ իսլամ գիշերապահ մըն է, ատոր ալ ինքնութիւնը դանց տուած է:

«Պաշտօնական տեղեկագիրներէ քաղուած ըլլալը սպացուցուած այս դէպքերը՝ կրնան հանրային գաղափարը պղտորել անհրաժեշտ է լուսարանել այս գաղափարը և պատասխանատուները ճշդելով խտորէն պատմել զանոնք, որովհետեւ Ատանայի դատապարտեալները՝ իրրեւմարդատան պատուոյ բռնաբարիչ և հրդեհող ծանր և զեւեալործութեամբ դատապարտուած են: Այս կարգի ոճրագործներ ընդհանուր ներումներու առթիւ երբ պարզ յօդուած գրող խմբագիր մը և կամ անպատշաճ խօսքեր արտասանողի մը նման անկարելի խնդիրներու համար՝ դատապարտուածներէ աւելի չուսով ներման կ'արժանանան, իհարկէ կ'ստիպուի մարդ մտածել թէ Ատանայի այս գործին մէջ արդարեւ մեծ գաղտնիք մը կայ:»

«Միզան»ի Խմբագրապետ

ՍՈՒՐԱՏ

ՕԳՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ ԵՂԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

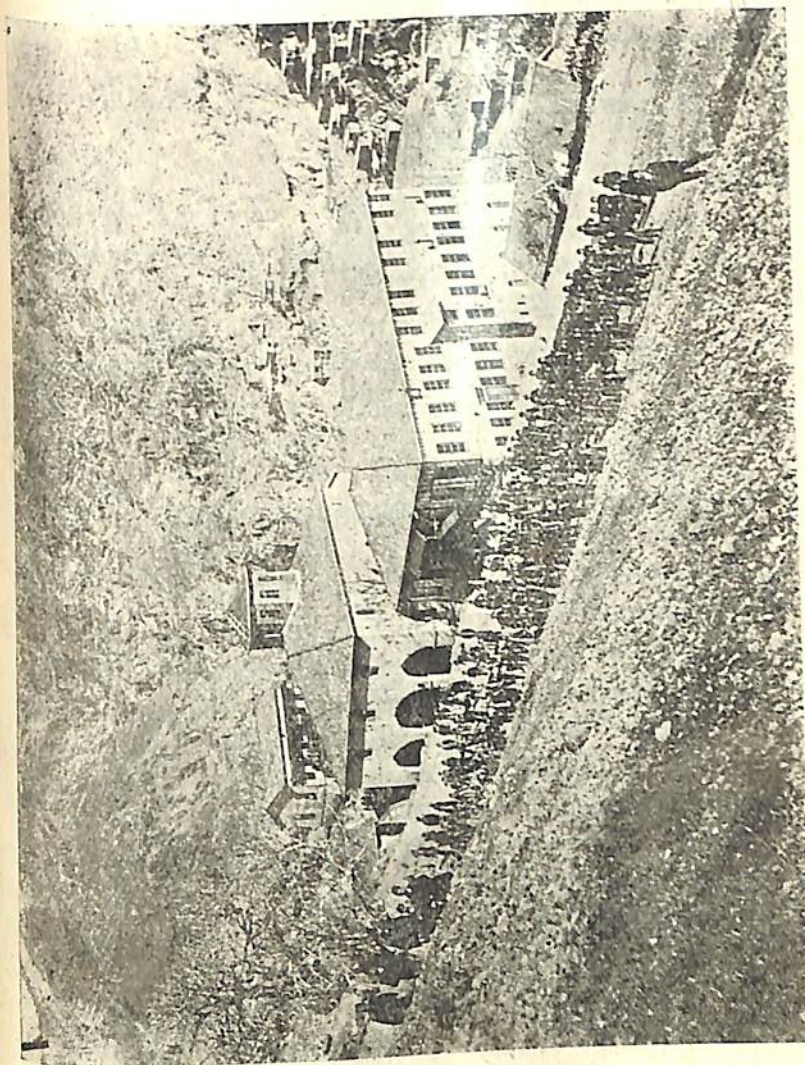
Կղիկիոյ աղէաին մէջ եղած միլիոնաւոր ոսկի վնասներուն փոխարէն Օսմ. Երեսի. Ժողովը հաճեցաւ միայն 100,000 Օսմ. ոսկի ծախսելու որոշում մը քուէարկել: Բազմաամսեւ ահազին վնասին չստ չնչին եղող այս գումարը յատկացուեցաւ անմիջական պէտքերու, կարգ մը մրայարկ անակներու շինութեան և մի քանի աղօթատեղի ու վարժարաններու նորոգութեան: Միւս կողմէ Երկրագործական զրամատունն ալ աղէտեալներէն միայն հաստատուն երաշխաւոր ունեցող երկրագործ և վաճառականներու համար արամադրեց 50,000 Օսմ. ոսկի, զոր հինգ տարիէն մաս առ մաս վերագարձնելու կը, զոր հինգ տարիէն մաս առ մաս վերագարձնելու պայմանաւ փոխ տուաւ: Իսկ ասոնցմէ զատ որբերու և այրիներու համար Օսմ. կառավարութիւնը որոշեց՝ հինգ տարուան համար տարեկան նախ 25,000 ոսկի յանձնել Ազգ. Պատրիարքարանի, և քիչ ետքը այս գումարին չափը դժբախտաբար 10,000 ի լծեցուց: Այս գումարը Ազգ. Պատրիարքարանի կողմէ կը յատկացուի ուղղակի նպատակին, մասնաւորապէս կազմուած վստահելի որբախնամ տեղի, մասնաւորապէս կազմուած վստահելի որբախնամ և այրիախնամ Յանձնաժողովներու միջոցաւ: Միայն թէ մարդու կորուստէ զատ նիւթական մեծամեծ վնասներու կորուստը աղէտեալները բնաւ փոխարինութիւն մը չը ստացան և որով վաճառականներէն շատեր փճացան և ստիպուեցան հոս հոն գաղթել կամ ատոր անոր քով ծառայութեան մտնել, չստ քիչեր միայն յաջողեցան զարձակալ նախկին դիրքին տիրանալ ու և է կերպով:

ՀԱՐԻԻՐ ՀԱԶԱՐ ՈՍԿԻԻ ՀԱՇԻԻՐ

(Ասանայի նահանգի Շինութեանց Յանձնաժողովներու
Տեղեկագիրէն բաղուած)

Ասանայի նահանգին մէջ տատանած աղէտին մէջ
յուր ի սիրա պրած աղօթատեղի, վարժարան և տուն-
րուն վերաշինութեանը և բացը մնացած աղէտահաներուն
ու կարօտահաներուն պաշտպանութեանը համար Օսմ.
կառավարութեան կողմէ պէտք տեսնուած ու յատկաց-
ուած և երեսփոխան ժողովի առաջարկուելով ընդուն-
ուած և կայս. հրամանով արտօնուած և ելեւմտից նա-
խարարութեան 14 Օգոս. 325 հեռագիրովը Ասանայի
Օսմ. դրամատան մասնաճիւղը փոխադրուած հարիւր
հազար ոսկին յատկացուեցաւ հետեւեալ պէտքերուն. —

	Օսմ. ոսկի
Պաղէ, Խասէ և Իսլահիէ գաւառակներու շինութեանց	11000
Տէօրթ-Եօլի (Իւմրանիէ) շինութեանց	9500
Սիւս և Գարս-Փաղարի »	1570
Հաճընի շինութեանց	1065
Թարսուսի »	7340 ¹ / ₂
Օսմանիէի »	676 ¹ / ₄
Ասանա—Համիտիէ (Ճէյհան) և Գարախա- լուի շինութեանց	5388
Ասանա քաղաքի շինութեանց	20020
Ատաղձ կարել տալու (քէրէսիլ, գալթըաթընա)	3006 ¹ / ₂
Որբերու պաշտպանութեան համար ուղղակի որդախնամներու վճարուած	1205

Հանրի վերաշինուած վանքն ու արքայոցը

Օմֆ. որբանոցին չէնքի չինութեան	5000
Եգիպտոս փախած կարօտեալներու Ատանա վերադարձուն համար	500
Այրի կիներուն համար բացուած աշխատա- նոցին դրամազլուխ	4000
Աղօթատուններու չինութեան	4425
Կարօտեալներու սրտապանութեան համար նպաստից և աշխատանոցի ժողովներուն	24877
Երևմուտքի ծախքեր	257 $\frac{1}{2}$
գումար Օ . Ո .	99830 $\frac{1}{2}$

ԱԶԳ. ՊԱՏՐԻԱՐԲԱՐԱՆԻ ՆՊԱՍՏԻՅ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ.

1908 Նոյեմբ. 1-ի սկիզբը Պոլսոյ մէջ կազմուած էր Նպաստամատոց Յանձնաժողով մը, որուն նպատակն էր Հայաստանի և Կիլիկիոյ կարօտ գաւառներուն օգնել: Նպաստից Յանձնաժողովը՝ չորհիւ իր յարգելի և գործունեայ անդամներուն, յաջողեցաւ մեծամեծ նպաստներ ձեռք ձգել և հասցնել իր նպատակին: Սոյն Նպաստ. Յանձնաժողովին կազմութենէն հինգ ամիս ետքը դժբախտաբար պատահեցաւ Կիլիկիոյ ահաւոր աղէտը, որուն հանդէպ Յանձնաժողովն ալ շուարհեցաւ իր բռնելիք դիրքը, և առաջին առթիւ Աղգ. Վարչութեան առաջարկով Ատանա հասցուց 1000 ոսկիի գումար մը ուստիսի համար: Նպաստից Յանձնաժողովը տեսնելով որ իր ըստացած սահմանափակ նպաստներով անկարելի պիտի ըլլայ Կիլիկիոյ մէջ բացուած ահաւոր վէրքին դարման տանիլ, Աղգ. Վարչութեան առաջարկեց անմիջապէս

կազմել միջազգային օգնութեան Յանձնաժողով մը Հայ, Յոյն, Թուրք և օտարազգի վաճառականներէն ու ահա-նաւոր անձնաւորութիւններէն, ինչ որ կազմուեցաւ և մեծամեծ ծառայութիւններ մատուց: Աղգ. Նպաստ. Յանձնաժողովը հոգաց Ատանա զրկած թէ առաջին պատ-ուիրակներու, թէ բժիշկներու, թէ դեղագործներու, վի-րաբուժական գործիքներու, հիւանդապահներու, դե-ղերու և ապահովագրական գործոց քննիչի ուղեկան և այլ ծախքերը, նոյնպէս փութաց անմիջական նպաստներ ընձեռել, ալիւր, ձերմակեղէն, վերմակ, հանդերձեղէն, քարօթ, չինկոյ, ամաններ հասցնել աղէտին վայրը, ինչ-պէս նաեւ Եգիպտոս և այլուր հետազրից որպէս զի օգ-նութիւն փութացնեն Ատանայի տարաբախտ կարօտեա-լներուն: Աղգ. Նպաստից Յանձնաժողովը որոշեց նաեւ Կիլիկիոյ աղէտին վերաբերեալ նպաստները դնել միջազ-գային Նպաստից Յանձնաժողովին, արամադրութեան տակ, և այսպէս Ատանայի անունով իրեն հասած 255,528 զրդ ի գումարը յանձնեց նոյն Յանձնաժողովին, բայց ի վերջոյ զանազան տեսակէտներով, լաւագոյն սե-պեց ուղղակի Պատրիարքարանի վստահուած գումարները իր միջոցով սահմանել նպատակին:

Աղգ. Նպաստից Յանձնաժողովը Կիլիկիա զրկած է հետեւալ գումարները

	Դրուշ
Ատանա	1355088 $\frac{1}{4}$
Զէյթուն	344894 $\frac{3}{4}$
Մարաշ	135540
Տէօրթ-հօլ	10800
Սիւս	34560
Անտիօք	17360
Իսկէնուէրուն	44920

Յանձնաժողովն Երկու խումբեր կազմեց, որոնցմէ մին նպատակ պիտի ունենայ արտասահմանէ նպատակներ հաւաքել և այս Մասնախումբին նախագահ որոշուեցաւ Մ. Հիւկինէն: Բ. Յանձնախումբին հաւաքուած նպատակներուն բաշխումը պիտի կատարէ և այս Յանձնախումբին նախագահ կարգուեցաւ Մր. Փիլի:

Յանձնաժողովն այս առթիւ բնդունեց աստջին նրպասաւր Գարրիէլ Էֆ. Նորասանկեանէ 100 Օամ. ոսկի:

Միջազգային հալասից լանձնաժողովին կողմէ աղետավայրերը վերուած գումարները

	Օամ. ոսկի
Ատանա (Ֆէքէ 100, Շարակէ 100, Համախէ 100 միասին)	4667
Բակէնալուին, Տէօրթ Եօլ	1350
Խարրերդ (Բօլ. Ֆուլրի կողմանէ)	100
Էաթաքիա	380.51
Հաճին	987
«Կարմիր մահիկ»ի	63.62
Մարաշ, Զէյթուն	1423.69
Անթաքիա	350
Կիպրոս	250
Որբերու (Պատրիարքարանի միջոցաւ)	50
» (Կեղբոնական որբախնամի)	400
Հայրենիք վերադարձող ազգատ ընտանիքի մը	4
Սիւս	250
Պաղէ	2800
Մէրսին	300

Այնթապ	500
Քէտապ	1901
Քարաուղար, հեռագիր, փօսթ և այլ ծախքեր	64
Գումար Օ. Ո.	15841.94

ԿԻԼԿԻՈՅ ՈՐԲԱՆԵԱՄ ԿԵՐ. ՅԱՆԶՆԱԺՈՂՈՎ,

Կիլիկիոյ աննախընթաց աղէտին հետեւանքով անխնամ մնացած բազմաթիւ որբերու պաշտպանութեան համար Ազգ. Կեդր. վարչութեան քաղաքական ժողովը 1909 Օգոստոսին կազմեց Կիլիկիան Որբախնամ Յանձնաժողով մը, որուն 1909 Օգոստոս 7 — 1910 Դեկտ. 31 տեղեկագիրէն կը քաղենք հետեւեալ տեղեկութիւնները:—

Որբանոցներուն եւ Որբերուն թիւը

Նախապէս վեց որբանոց բացուեցաւ հետեւեալ տեղերուն մէջ:

	մանչ	աղջիկ	գումար	որբեր
1. Ատանա հաստատուած 1 Օգոս. 1909	146	87	233	»
2. Այնթապ հաստատուած 1 Հոկտ. 1909	102	83	185	»
3. Մարաշ հաստատուած 1 Սեպտ. 1909	105	73	178	»
4. Հաճին հաստատուած 15 Սեպտ. 1909	192	158	350	»
5. Հատան-պէյլի հաստատուած 10 Հոկտ. 1909	120	87	207	»
6. Տէօրթ-Եօլ հաստատուած 10 Հոկտ. 1909	152	121	273	»
	817	609	1426	

Վերջերս սրբանոցներուն թիւը վերածուած է չորսի, Աստանայի սրբանոցը՝ տեղւոյն հաւատարմին կարգադրութեամբ խառն յանձնաժողովի մը խնամքին յանձնուած է և Այնթապի սրբանոցին որդիքն ալ Մարաշի փոխադրուած են : Այսօրուան սրբանոցներն ու որդիքը . —

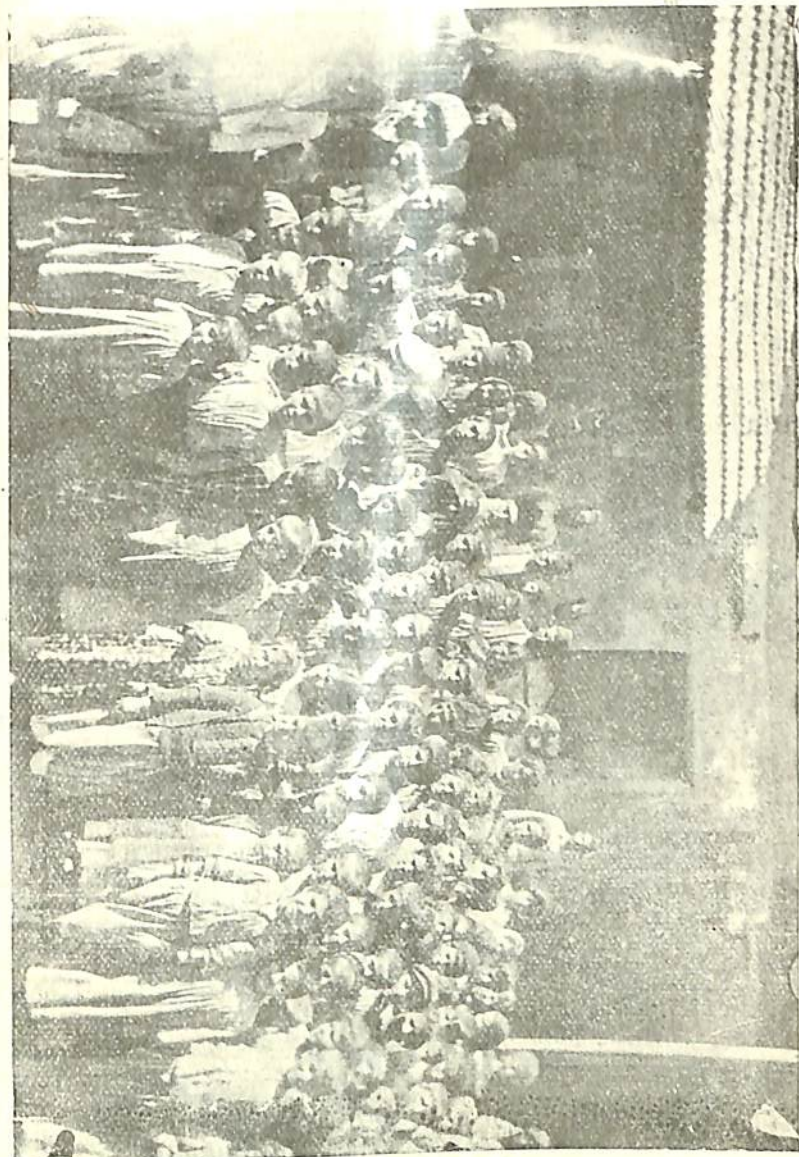
1. Հաճընի սրբանոց	318	որդ
2. Մարաշի »	274	»
3. Տէօրթեօլի »	273	»
4. Հասան պէյլի »	251	»
Համագումար	1116	

Հաճընի սրբանոցէն 66 և Մարաշի սրբանոցէն 52 տղաքներ կը հետեւին արհեստի, և որբուհիներն ալ կը հետեւին զորդագործութեան և ձեռական աշխատութեան :

Տէօրթեօլի և Հասան պէյլի սրբանոցներն ալ միացան վաճառականական տնտեսութեան 1000 ոսկիովը :

Օսմ. և օսար որբանոցներու մեջ գտնուող որբերը

Հաճընի պետական սրբանոց	մանչ	աղջիկ	գումար
» Ամիրիկեան »	75	40	115
Տէօրթեօլի պետական »	140	210	350
Այնթապի Սնգլիական »	75	26	101
» Ֆրիքսըն »	100	—	100
» Ֆրիքսըն »	28	117	145
Մարաշի Գերմանական »	400	327	727
» Անգլիական »	80	120	200
Համագումար			1738

Աստանայի սրբանոցի մէջ որբերը

Մօրեհնումն Բով զհնուով ուրբեր

	մանչ	սղիկ	գումար
Ստանայի նաշանդ	2052	1925	3977
Հալէպի »	44	313	762
Ազգային սրբանայներուն մէջ զանուսդ			1116
Օտար » » »			1738
Համադումար			7593

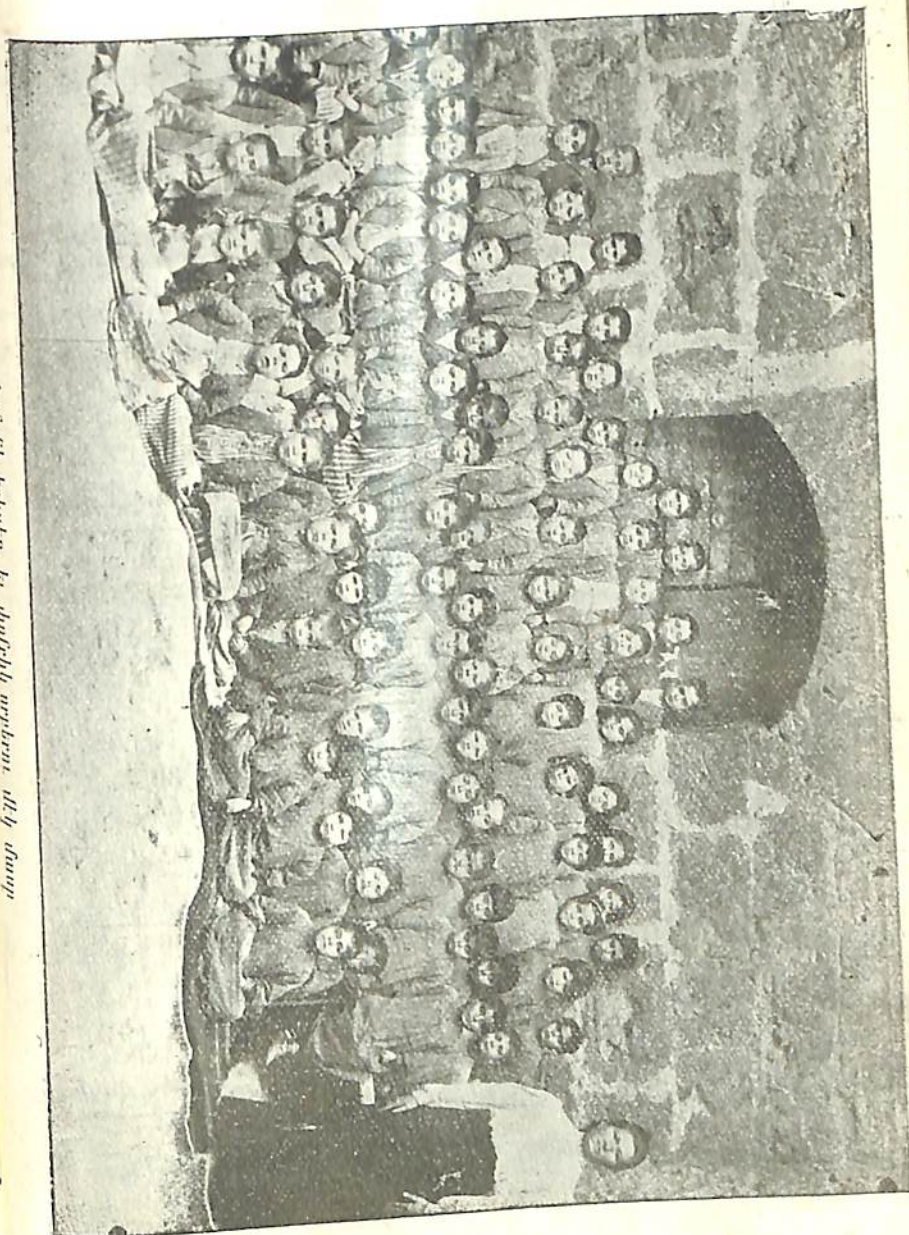
Որբախնամին հասարկներ

	Օմբ. սկի
Նուիրաւորներու սպասում մէջ	939.11
Նուիրաւորութիւններէ	2811.90 ³ / ₄
Որբերու պաշտպաններէ	1705.08 ¹ / ₂
Բաժանորդներէ	72.22 ¹ / ₄
Նպաստից Յանձնաժողովէ	2062
Միջազգային »	449.52 ¹ / ₂
Վաճառականաց տկումրէ	300
Կառավարական նպաստներէ	1092.65
Ազգային Պատրիարքարանէ	659.81
Պետական նպաստէ	4872.50
Համադումար Օ. Ո.	14964.71

Որբախնամին քամ ծախներ մինչեւ 31 Դեկտ. 1910

	Օմբ. սկի
Հաճրնի սրբանայի	3370
Մէրսինի սրբանայի (զոյում)	1631.96 ³ / ₄

Հաճրնի երկուս եւ քաղաքի ուրբեր միջ մաս

Անթաղի սրահայի (զոյուած)	1802.43 $\frac{1}{2}$
Մարաշի »	1402.13 $\frac{1}{4}$
Ասահայի »	693
Տէօրթիօյի և Հասան պէղիի սրահայներ	3882.70 $\frac{1}{4}$
Թղթատարի և Նապարի	29.14 $\frac{1}{2}$
Ճանապարհամասի	93.71 $\frac{1}{2}$
Տպապրաթիւն	69.03
Պաշտօնէից թոշակներու	427.50
Պաշտօնում արշերու	55.41 $\frac{1}{2}$
Ս . Կաթնագիրսի	3.49 $\frac{1}{4}$
Դրամական ասորիքի թիւն	26.16 $\frac{1}{4}$
Դիւանական ծախսի	13.15 $\frac{1}{2}$
Պատուիրակութեան ծախսի	108.75
Զանազան ծախս	42.18 $\frac{3}{4}$

Ըմբ. Ոսկի 17650.88

Եւանթ . — Կիլիկիայ սրահներում կեդրոնական Յանձնաժողովը կը շարունակէ պահել Կիլիկիան սրահայները : սրահայ յարաւերաթիւն Նամըս ամէն կողմ, օգնութեան փութապարտ մեր յարեղարմերուն մատուցած ծառայութիւնները : նմանապէս ևն : Ապրին Կիլիկիան սրահայաշտապան անհատներն ու կողմում սրահները :

Կիլիկիան Կեդր. Սրահներում Յանձնաժողովը կը կազմեն Նախկին անձնաւարտութիւնները . Սահապետ — Արշակ Էֆ . Շմաւոնեան , փոխ - Սահապետ — Յովհաննէս Էֆ . Խորասանեան , Ասահպարտ — Սարգիս Էֆ . Սուլին , փոխ - սահապարտ — Ներսէս Էֆ . Օհանեան , Գանձապետ — Ալիքսան Էֆ . Թօփաղեան , և անդամներն ևն — Աղեքսանդր Էֆ . Բարսեղեան Գէորգ Էֆ . Շարճեան , Հիլմալ Էֆ . Սեթեան , Յակոբոս Էֆ . Ճէճիլեան , Յակոբ Էֆ . Գալաֆեան , Յարութիւն Էֆ . Ներկապարեան և Նշան Էֆ . Գալապեան :

Տէօրթիօյի սրահայ պաշտօնէի մէջ կուտած անկէկի

Կիլիկի. Որբայինամ Յանձնաժողովը յաջողեցաւ Պոլսոյ զիւղերու Ըն և գաւառներու Եջ իրեն օժանդակ երկուսն մարմիններ կազմել, ոյոնք շատ օգտակար եղան իրենց գործունէութեամբը. բաւական զիւրացնելով իրեն յանձնուած գործը: Մասնաւորապէս յիշատակութեան արժանի է Մաքրի-զիւղի մէջ կազմուած Կիլիկիան Որբայինամ Տիկնանց ընկերութեան ջանքերը:

Կարծես միայն որբեր և աղքատներ պահելու ու պաշտպանելու համար աշխարհ եկած Հայ-ազգի հակառակ իր փոքրամիտ անհոաներուն հարկերաւոր տարիներէ ի վեր յաջողած է պահել մեծամեծ ծախքերով որբանոցներ, և հետեւաբար փաստէնք թէ մեծ հողամասերով պիտի պահէ նաև դժբախտ Կիլիկիոյ անչափաճառ և անպաշտպան որբերը, մինչև որ մեծան ու ասպարէզ իջնեն, ապիւրելու համար իբրև հարապատ Հայ, և պանծացնելու համար Հայութեան փառքը:

ԿԻԼԻԿ. ԿԵԳՐ. ԱՅՐԻԱՆՆԱՄ ՅԱՆԶՆԱԺՈՂՈՎ

Կիլիկիոյ զարհուրելի աղէտին հետեւանքով անպաշտպան մնացած բազմաթիւ որբերու հետ, կային նաև հազարաւոր աղքատ կիներ, մեծագոյն մասով երիտասարդ, որոնց պաշտպանութիւնն եւս անհրաժեշտ էր: Ազգ. Կեդր. Վարչութեան Քաղ. Ժողովը որոշեց աղքատներու հոգաւորութեան խնդիրը անջատել որբերու խնամարկութեան գործէն և Այրիայինամ Յանձնաժողով մը կազմել, ասոր անգամակցութեան հրաւիրելով նաև Հայ-Հռովմէական և Հայ-Բողոքական հասարակութիւններէն անհատներ: Ազգ. Վարչութիւնը որոշեց նաև որ Պետութենէն գանձուած տարեկան 1,000,000 զրշ. չ'նպաստը Այրիա-

բէն դեռատի և ուսեալ սյրի կիներ բերել աալով մանկադարձութեան և հիւանդաստանութեան ճիւղերուն կը հետեւցնէ, որոնք չբջատարաւթեանէ հաք իրենց տեղերը պիտի դառնան առաջնադաստան տեսակետով օգտակար ըլլալու համար իրենց պատկանած չբջատակ- ներուն:

Կիլիկ. Այրիախնամ Յանձնաժողովին միակ եկա- մուտն է Օսմ. Կառավարութեան կողմանէ վճարած տա- րեկան 10,000 ոսկի գումարին կէսը 5000 ոսկի, զոր աշխատանքի դրութեամբ կը ծախէ Կիլիկիոյ աւետա- վայրերը:

Կիլիկ. Այրիախնամ Յանձնաժողովը կը կազմեն հե- տեւեալ անձնաւորութիւնները. — Ատենապետ — Եդ- ուարդ Էֆ. Շիրինեան, Ատենադպիր Վարդ-Պատրիկ Էֆ. Կիւլպէնկեան, Գանձապետ — Լեւոն Էֆ. Տնտեսեան և անդամներ — Գրիգոր Էֆ. Ոսկեան, Դաւիթ Էֆ. Տէր- մովսէսեան, Տօքթ. Սահլիան Էֆ. Թէրզեան, Յարու- թիւն Էֆ. Պօղէզէնեան, Համբարձում Էֆ. Պոյաճեան, Ժագ Էֆ. Սալսպալեան, Ոթոն Էֆ. Նիլաճեան, Տիրան Էֆ. Կիւմիւշճեան:

Կիլիկ. Այրիախնամ Յանձնաժողովը գործառնու- թիւն ունեցած գաւառներուն մէջ եւս կազմեց տեղացի վստանիլի անձերէ օժանդակ մարմիններ, որոնք ես օգ- տակար եղան իրենց կարողութեան չափով:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՅՐԻ ԿԻՆԵՐՈՒՆ ԹԻԻԸ

Ազգ. Կեդր. Վարչութեան Քննիչ Յանձնաժողովին Պատշտական տեղեկագիրներէն բաղւած

Անանայի նամանկ	Հայ Լուս.	Հայ Նոսիլ.	Հայ Բոզու.	Ասորի	Քաղղ.	Գումր.
Ատանա	859	60	184	105	39	1247
Հաճրն	711	33	41			785
Հայ-գիւղ	29					29
Խնճիրլիք	14					14
Միսիա	67					67
Համիտիէ (Ճիհանիէ)	19					19
Ապագլու	48					48
Շէյխ-Մարատ	24					24
Կէմի սիւրէն	5					5
Թարսուս	56					56
Քէօմիւք	8					8
Դօղզուդ	20	6				26
Զօդ-Մարզուան	75					75
Էօղէրլի	8					8
Սճազլը	42					42
Ֆիքէ	8					8
Եէրէ-պազան	4					4
Ղարա-Փազար	11					11
Ռուսլու (Հաճրն)	3					3
Շար-տէրէ (Հաճրն)	12					12
Պաղչէ	80					80
Ղըզլաճ	6					6
Ապախն Փաշա	4					4

Աստուծոյի նահանգ	Հայ Լուսն.	Հայ Հոռվի.	Հայ Բոսնի.	Ասորի	Քաղղ.	Գումր.
Դուհնու	6					6
Քէլէր	7					7
Քիւրա Պաղչէ	2					2594
Էյինթիլի	19					2
Քիւնէլ	21					19
Արփալը	1					21
Քիւնէսլը	13					1
Սաֆրանլը	2					13
Հասան Պէլի	184		21			2
Գուրաղար	10					205
Խանի	98	1	34			10
Խոյուկ	12					133
Կէօլ-Հայիր	15					12
Լափաճլը	99		1			15
Ճանըղ տէյիրմէն	19					00
Ֆառլը	17					19
Օսմանիէ	63		1			47
Սիւ	55					64
Աճէմի	55					55
Դաբասու	5					5
Զօղաղ	3					3
						3255

Հալէպի նահանգ	Հայ Լուսն.	Հայ Հոռվի.	Հայ Բոսնի.	Գումր.
Անտիօք	103		9	122
Սուէյափա	45	6	15	66
Իսկէնտէրուն	17			17
Գըրըղ-Խան	26	4	3	33
Պէլլան	10	1	2	13
Այնթապ	9			9
Մարաշ	142	51	237	430
Տէօնկէլ	4			4
Շիւլիլիլի	2			2
Տըղապը	2			2
Աճէմի	5			5
Անաճըղ-քէօյ	7			7
Տափուալու	1			1
Տէյիրմէն տէրէ	2			2
Տաշ օրուղ	13			13
Կէօլ փուհար	3			3
Քիւրէճ քէօյ	7			7
Կապան	20			20
Պաւնաուղ	11			11
Սարըլար	9			9
Քիլիֆիլի	2			2
Ֆիւնարճաղ	7			7
Տէրէ քէօյ	2			2
				787
Ատանայի նահանգ				3285
Հալէպի »				787
				4072

ՀԱՅՈՅ ԵՒ ԲԱՐԵՆՊԱՏԱԿ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆՅ
ՕԳՆՈՒԹԻԻՆՆԵՐԸ

Կլիկիկոյ աղէտով կիլիկիեաց սրախն մէջ բացուած
ահաւոր վէշքին դարմանումին համար պէտք եղած նիւ-
թական ու բարոյական օգնութիւնները չի խնայուեցան
համայն հայութեան կողմէ : Ամէն հայ՝ իր կարողութեան
չափով մասնակցեցաւ թէ առանձնաբար և թէ հաւա-
քաբար , իր լուծայէն մինչև հաղարաւոր ոսկիներն տը-
րամադրելով Կիլիկեան աղէտեալ ազգակիցներուն : Թէ Պոլ-
սոյ , թէ զաւառներու և թէ արտասահմանի հայերն՝ կը
կարծենք թէ նոյնիսկ առանց բացառութեան , քիչ չափ
իրենց կարողութեան չափով օգնութեան հասան իրենց
արեւակիցներուն : Այս ճշմարտութիւնը անկարելի է մոռ-
նալ և բոլոր աղէտեալներս պարծանքով ինքլինքնիս ե-
րախտապարտ կղզանք մեր ազգասէր եղբայրներուն
հանդէպ : Իսկ զալով բարենպաստակ հայ հաստատու-
թեանց , Պոլսոյ , Գաւառի և Արասահմանի մեծ ու
պզտիկ բոլոր բարենպաստակ Հայ Կուսակցութիւններն ու
Բնկերութիւնները իրենց նիւթական ու բարոյական օգ-
նութիւնները շուայլեցին կատարեալ անձնութիւնութեամբ :
Ատանայի ջարդերէն անմիջապէս ետք Հայ Բարեգոր-
ծական Բնկերութեան հեռագիրով զրկուեցաւ 500 ոսկիի
գումար մը , որ միլիոնաւոր ոսկիներ արժեց՝ անօթութե-
նէ կմախացած աղէտեալներու : Հազիւ թէ մի քանի օր
անցաւ և ահա Հ. Յ. Դ. Կարմի Խաչի առողջապահական
խումբը հասաւ : Դեռ կրակը չի մարած աղէտաւայրերուն
կեդրոնը՝ Ատանա : Խումբ մը բժիշկ , դեղագործ , հիւան-
դապահ հայ երիտասարդներու Եւրոպական արդուգար-
դերով յանկարծ Ատանա թափուելը ամենամեծ մխիթա-

բութիւն պարգեւեց աղէտաւայնորուս և որոնց մատուցած ծառայութիւնները անմուանալի են: Նոյնպէս չենք կրնար մոռնալ Աստանայի և Մէրոփի Անգլիական, Ամերիկեան, Ֆրանսական և Գերմանական հաստատութեանց կողմէ՝ աղէտաւայնորուս հանգստութեան համա շնայութեամբ խնամքներն ու հոգածութիւնները:

Աճխատանքի տուն.— Կրկրկիոյ աղէտէն ետք, մէջ-
տեղը անպաշտպան մնացած այրինքուռն ու որբերուն
օգնելու և իրենց աշխատութիւններովը ապրեցնելու
նպատակով, Պոլսոյ մէջ կազմուած աշխատանքի տան
վարչութիւնը մասնաձիւղ չը բացաւ Հաճընի մէջ և 100
ոսկի դրամագլուխով մը բաւական օգտակար հանդիսացաւ։

Ազգամուտէր Հայունեաց ՂԱԿԵՐՈՒՄԻՆ. — Գրիգոր
Որբանոցները հաստատուելէ ետք, աղջկանց կրթու-
թեան հոգը ստանձնեց այս բարենպատակ ընկերութիւնը,
օգնելու նպատակով կեդր. Որբանոցում Յանձնաժողովին,
որ իր բոլոր ուժը կ'սպասէր հէք անտէրունջ տղոց նիւ-
թական պիտոյքը հալթայթիւղու համար: Այսօր այս բազմ-
գուտ ընկերութիւնը ունի կիլիկիոյ յջմանակին մէջ 17
վարժարաններ, որոնք փայլուն վիճակով մը կը կառա-
վարուին, շնորհիւ կեդրոնի աջալըջութեանը: Յիշատակու-
թեան արժանի է նաեւ Մաքրիդիւղի կիլիկ. Որբանոց
Տրկնանց և Օրիորդաց ընկերութիւնները որոնք իրենց ջան-
քերով աջակցեցան Ազգանուէր Հայունեաց Ընկերութեան:

Միացեալ Ռկկերուքիւն.—Այս բաղմբարխտ Բնկերու-
թիւնն ալ Կրկիկիոյ շրջանակին մէջ ունեցած վարժարան-
ներուն թիւը աւելցուց և այսպէսով մեծ շնորհ մը ընծայեց
Կրկիկեան Ուսումնասանք և սակայն թշուառ սերունդին ։

Դպրոցատեղի Տիկնաց Բնկերութիւն. — Տեղի Բնկերութիւնն եւս բաւական ծառայութիւններ մատոյց կը լիկեան Որբունիներ առնելով իր Պոլսոյ մէջ հաստատած գիշերօթիկ վարժարանին մէջ: Ասոնցմէ զատ Գալֆայեանն.

Աղգային Որբանոցներն եւս իրենց մէջ առին Կիլիկեան դժբախտ Որբեր ու Որբուհիներ, որոնք յաւէտ երախտապարտ պիտի մնան այդ յարկերուն:

«Վաճառականաց ակումբ» ի ու Պալատաւի երկաթուղիի Հայ պաշտօնականներու միութիւնն և վերջապէս բոլոր Յառաջդիմասէր, Բարեսէր ու Կրթասէր և այլ բարի նպատակներով կազմուած Ընկերութիւններն ու կուսակցութիւնները իրենց նիւթական ու բարոյական օգնութիւններովը բնաւ ջանք չի խնայեցին օգնելու համար իրենց եղբայրներուն:

Այս կարգին մէջ կարծէ յիշատակել Թրքահայ և արտասահմանի բոլոր Հայ օրաթերթերն ու պարբերականներն, որոնք Կիլիկ. աղէտին առթիւ պէտք եղած ամէն ջանքերն ի դուրս դրին, նոյնիսկ շատեր իրենց գոյութիւնն իսկ վտանգի տակ դնելով և պատիժներու, տուգանքներու ենթարկուելով:

Առջափ զոհողութիւններու փոխարէն Կիլիկեցի բոլոր աղէտեալներս մեր երախտագիտութիւնը կ'արձանագրենք պատմութեան մէջ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐՈՒՄ

Կիլիկիոյ ջարդին մասնակցող տասնեակ հազարաւոր կատաղի ոճրագործներէն միայն երկու հարիւր մարդուկերս ճիւղանք՝ կարծես ձեւակերպութեան համար այլ և այլ աստիճաններով դատապարտուեցան և բանտարկուեցան: Հազիւ թէ մի քանի ամիս անցաւ և ահա մեծ մասին ներում չ'նորոգեցաւ, որով իբր թէ բանտը կը մնային ութսուն և վեց հոգի: Ասոնք ևս 1912 Դեկտ. 20 ին ընդհանուր ներման արժանանալով ամբողջովին արձակուեցան, և հետեւաբար առայժմ Կիլիկիոյ երեսուն հազար անմեղ հայ նահատակներու հաշիւը գոցուած կը համարուի. . .

ԱՏԱՆԱՅԻ ՅԵՇԱՍԱԿՆԵՐԷՆ
Տ. Մարեկ Արեւիկապատի՝ Կիլիկիոյ Դժբախտեղէ Եկեղ. Սիսեցի վերադարձը, Միսիսի մէջ:

Կիլիկիոյ Կահաւակներէն
1. Հանքեցի Յակոբ էփ. Թուրքաղիսեան (որ մեծ Բազմաթիւն ցոյց տուաւ Ասանոյի ինքնապաշտպանութեան միջոցին և վերջերս մեռաւ)
2. Օսմանիէի մէջ Կահաւակուած Սամուէլ էփ. Քոքքոնեան
3. Սիգրան էփ. Քէլէնեան

ԳՐԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ԱՌԹԻԻ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԵՐՈՒ
ԳՐԱԾ ԲԱԶՄԱԹԻԻ ՈՂԲԵՐԳՆԵՐԷՆ ՄԻ ՔԱՆԻՆ

Պ Ա Ր Ը

Եւ արցունքներն իրեն կապոյտ աչքերուն մէջը խեղդելով,
Մոխրադաշտի մը վրայ ուր հայ կեանքը դեռ կը մեռնէր,
Այսպէս պատմեց մեր սարսափին ականատես Գերմանուէին:

— Այս անպատմելի պատմութիւնը որ ձեզ կընեմ
Ես իմ անգութ աչքերովս այս մարդկային,
Իմ անվտանգ անակիա գէշենադիր լուսամուտէն,
Ականներս կրճտելով ու զայրոյթէս զարհուրելի...
Այս աչքերովս անդթօրէն մարդկային, ես տեսայ:
Մոխրակոյտի վերածուած Պաղչէ քաղաքին մէջն էր,
Դիակները դիպուած էին մինչեւ կատարը ծառերուն,
Եւ ջուրերէն, աղբիւրներէն, առուններէն և ճամբէն,
Զեր արիւնին կարկաչունն ըմբոստաձայն...
Դեռ ականջիս իր վրէժն ահաւասկ ուր կը խօսի...

Օհ չի սոսկաք, երբ անպատմելի պատմութիւնս ձեզի
պատմեմ...

Թո՛ղ մարդերը հասկնան, մարդուն ո՞՞րը մարդուն դէմ,
Երկու օրուան արիւնին տակ, գերեզմանին ճամբուն վրայ
Մարդուն չարիքը մարդուն դէմ,

Թո՛ղ աշխարհիս բոլոր սրտերն իմանան...

Այդ մահաշուք սուսօտը կիրակի էր,

Դիակներուն վրայ ծաղոյ դեռ առաջին և անգութ կի-
րակին,

Երբ սենեակիս մէջը, իրիկունէն մինչ արշալոյս,

Դաշունահար աղջկան մը հոգեկարքին վրայ ծռած...

Արցունքներովս անոր մահը կը թրջէի...

Յանկարծ հեռուէն սե խուժան մը անասնական,

Քսան հերոսներ իրենց հետ՝ մոլեղնօրէն մտրակելով,

Շուայտութեան երգերով, այգիի մը մէջ կանգնեցան:

Ես կիսամեռ խեղճ աղջկին իր խշտեակին վրայ լքած,
Դժողհայեաց պատուհանիս պատշգամբին մօտեցայ...

Այգիին մէջ սե խուժանն անտառուեցաւ:

Վայրենի մը՝ հարսներուն — պէտք է պարէք որոտաց,

Պէտք է պարէք — երբ մեր թմրուկը հնչէ:

Եւ մտրակներն սկսան մահակարօտ հայ կիներուն՝

Մարմիններուն վրայ կատաղութեամբ մը շառաչել...

Քսան հարսներն ձեռք ձեռքի, իրենց շուրջ պարն սկսան...

Աչուներն իրենց արցունքը վերքերու պէս կը հոսէր,

Ահ, ես որչափ նախանձեցայ իմ դրացի վիրաւորիս,

Որովհետեւ լսեցի որ հռչակելով մը հանդարտ,

Տիեզերքն անիծելէն, խեղճ հայուէին դեղադէմ,

Իր աստղակի շուշան հոգին դէպի աստղերը թե տուաւ...

Ունայնօրէն կռուիներս ամբոխին դէմ շարժեցի...

«Պէտք է պարէք, կոռնար խուժանը մոլեղին,

Մինչեւ ձեր մահը պէտք է պարէք, դո՛ւք անհաւատ

գեղեցիկներ,

Կուրձերնիդ լաց՝ պէտք է պարէք, մեղ ժպտելով և

անտրտունջ

Յոգնութիւնը ձեզ համար չէ, ո՛չ ալ ամօթը ձեզ համար,

Սարուկներ էք, պէտք է պարէք և մերկ անդամ և
նոյանի

Մինչև ձեր մահը՝ պէտք է պարէ՛ք պազչոտորէն և ցո-
փութեամբ,

Մեր աչքերը ծառաւի են ձեր ձեւերուն և ձեր մահուան...»

Բսան հարսներն գեղադէմ, գեղին ինկան պարտաւած...
«Ուրի՛նք էլէք»՝ զուտային մերկ սուրերնին օծերու պէս
շարժելով,

Յետոյ մէկը ստփորով մը քարիւղ բերաւ խուժանին...
Ո՛վ մարդկային արգարութիւն, թող ես թքնեմ քու
ձակատիդ —

Բսան հարսներն շտապով այդ հեղուկովն օծեցին...
«Պէ՛տք է պարէ՛ք», որոտաց, « ահաւասիկ ձեզի բուր-
մունք մը որ Առաքիւն իսկ ունի... »

Յետոյ ջանով մը բռնկեցուցին մերկ մարմինները հարս-
ներուն.

Եւ ամխացած գիւկներ, պարին մէջէն, դէպի մահը
գլորեցան...

Զարնուրանքէս՝ պատուհանիս փեղկերը՝ փոխորկի մը
պէս փակելով՝

Իմ մենաւոր մեռեալիս մօտենալով հարցուցի.
Ի՞նչպէս փորել այս աչքերս, ի՞նչպէս փորել, ըսէ՛ ինձ...:
.....

ՍԻԱՄԱՆԹ
(ԱՏՈՄ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ)

(Կարմիր Լուրեր Բարեկամս)

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՄՈՒԽՐՆԵՐՈՒՆ

Օտարակա՛ն, բարձրանանք սա դիմացի լերան վրայ՝
Որուն քովէն կը հոսի եղէգներուն մէջ լալով
Սիհունն՝ ուր վաղը կարմիր քղանցներ պիտ' լրւան
Մայրերը մեր ցաւագին :— Օտարակա՛ն, բշտապէ,
Զի մերկ ոտքերըս կ'այրին մոխիրներուն վրայ տաք
Եւ ըսկաւ քու երկար պարեղ օտիդ քղանցն ալ
Ճապաղիքի մէջ թրջիլ :— Օտարակա՛ն բշտապէ... :

Կիսայրեաց ցուպըս խօսքիս՝ ուղղութեամբ ցո՛յց կուտայ
քեզ

Ահա քաղաքն ու գիւղերն ու արօտներն ու ափերն՝
Էրկէ անցաւ Կրակի Յեղն Ատաղասի ձիուն վրայ
Ծուխերն են հոն և բոցերն՝ որ տակաւին բլուրէն վեր
Հօվին շունչով ալծուի կը սողոսկին, կ'ամփոփուին,
Յետոյ նորէն լիզուի պէս կատարն ի վեր կ'երկըննան :
Կը վառի հօղն իսկ, նայլ՝, բորբ հորիզոնը մեր շուրջ
Հրրափողփող պըսակ մ'է որուն կեդրոնը կանգուն
Մենք կը դողանք սրգաւոր սգիներու պէս օտար :
Կը լսե՞ս ձայնն հեռաւոր եղէգներուն բլուրնկած՝
Քրոնց միջեւ կ'ամխանան յաւերժարեքն անտառին :
Նարընջների ձիւղերու ի՞նչ խնկաբոյր ճարճատիւն,
Ի՞նչ մոխրացող այգեստան, տառաքիլ ի՞նչ վուժուներ :
Բոցը կ'անցնի, ու քամին գալով անոր ետեւէն
Խանձած սէգերը աւած սարերէն վեր կը մերկէ :—
Ո՛վ դողահար մերկութիւն խլուրդներու խուղերուն,
Որոնք նըման օղնիի արտերուն մէջ կը յայտնուին,
Ո՛վ աւերակը բլրան վրայ չինուած հիւղերուն՝

Ուրիշ կ'ելլէր հայ գեղջուկն առաւօտեան աղօթքով
Աշարհութիւնը հողին արթընցներու բահին տակ :
Օտարական , կը տեսնեմ ինչպէս այսօր տնակներն այդ
Փրլած ու լո՛ւռ կը սպասեն սուգի առջի գիշերին՝
Որ լուսնին տակ արտասուեն ածիւնն իրենց թանալով :
Տանիքն անոնց փրցուցին ներսը վառուող ճրագին վրայ ,
Դռներն հլու , զոր գեփիւուն իսկ իր շունչով կը բանար ,
Ինկան ջախջախ խուժանին բիրերուն տակ արիւնոտ :
Եւ արդ պատերը ժուառ ծընօտի պէս կը ցրցուի ,
Որոնց մէջէն խոյս կուտան հողիներ բոլլ բոլլ երկինք :
Արտերուն վրայ մօխրակո՛յտ , իսկ գիւակներ ճամբուն
վրայ ,
Այն ճամբուն վրայ ըսպիտակ՝ ուրիշ ժիր ցեղն Արամեան ,
Արեւմտաքի աստուածներն , յարածուն միաքն Եւրոպին
Ջորիներուն բուցուցած տարաւ բաժնել Ասիոյ :
Ալլիւրներուն քով զո՛հեր , ախոսներուն մէջ զո՛հեր ,
Եւ հոն , գիմա՛ցն , ուր ահա արեւը մայր կը մըանէ ,
Սեպ ժայռին դէմ խաչեր են եօթը այրեր մերկանդամ .
Արիւնն իրենց մաղերէն (օտարական , կաղաչեմ ,
Փակէ՛ աչքերդ ու միայն եղիր ձայնիս ունկնդիր)
Արիւնն իրենց ձեռքերէն և ոտքերէն բուռնուած
Հողին վրայ կը վաղէ վիմուտներն այն ներկելով ,
Կարծես մեկնող արեգակն ալ յուշիկ յուշիկ կ'ընկղմի
Մեծ աչքերուն մէջ իրենց՝ սարսափէն բայ մնացած :
Դա՛հապետներն հեռացեր են խարարին մէջ արդէն :
Խաղաղութի՛ւն , ովսանա՛ւ բարձունքներուն վրայ
կարմիր . . .

Ո՛հ , ծընօտներս ի՛նչ սարսուռ կը կափկափէ ,— դարձիր ա՛ջ ,
Եւ տես քաղաքն՝ որ նըստած դաշտերուն սա սուգին մէջ՝

Դեռ իր սրտէն կը մխայ մարդազոհի հնոցի նման :
Ազատութեան արշալոյսն անոր ճակատը կըճեայ
Հազիւ էր դեռ բոսորած՝ երբ որ իր յաղթ հիմերուն
Ներքիւ վիշապն Համիտեան սասանեց տուտն ու թիկունք .
Բարբարոսներն այն ատեն արեւուն դէմ թքնելով՝
Մահուան ոկմերը բռնած մեծախնձիղ արթնցան ,
Եւ քաղաքին մէկ կէտն ալ կործանեց կէսը միւս :
Եաթաղանին , բըրոցին , եղեռնաւոր բոցին տակ ,
Ինչ որ հանձարն էր կանգներ՝ վայն մօխրակոյտը կըլլեց :
Արդ տաճարները՝ ո՛ւր են՝ որոնց բուրեան գըմբեթին
Ներքեւ ծիծառն հազիւ հազ դարնան աղօթքն էր բրէր ,
Ուր վարժոցներն ու պալատն ապաղայի լոյսերուն .—
Մանուկներու ողջակէզ սրբակր հոն խուսկ կը մըխան :
Ուր բաղնիքները չըստակ , ջինջ մարմարներն որոնց մէջ
Յոլացին կոյս աղջիկներն իրենց լողցած ժամերուն ,
Որոնց վըրայ Հեթումներն յաղթանակներ գըրեցին . . .
Մա՛հ և մօխր .— Թըխայրեաց պատեր միայն աւասիկ
Իրիկուտն մէջ կը ցրցուին բուխճակներ կանչելով :
Օտարական , հիմակ այս երկրին անցեալն արթընցուր
Յուշերուդ մէջ , և ուրիշ Յեզի մը դարն ախոսայ ,
Խորհէ թէ օր մ'ըստորոտը Տաւրոսի բնակեցաւ
Ժիր ժողովուրդ մ'որ կեանքին աստուածացումը երգեց :
Իր կարաւա՛նը տնցաւ , և տարաւ միշտ հեղեղել
Բարի ցորեանն ամէն հիւղ՝ ուր ճրրագ մ'հէգ կը պլպլար .
Իր կարաւա՛նը անցաւ , և Տարսնի գոհարներն
Աստղերու պէս թափուցան բամբիշներուն գողին մէջ ,
Եւ այն ճամբուն լեռնդմէջ՝ ուրիշ Գանգէս արշաւեց
Երկտասարդ Մակեդոնն իր շաւղին վրայ կանգնելով
Բազմներ՝ ուր պաշտուեցաւ դեղեցիկ Միտքը Հելլեն

Աթենքսի արձանին լուսակառույց ձևին տակ,
Այդ ջինջ ճամբան Ռուբինեան զաւակներուն շինաբար
Տեսաւ սայլերը ձւռնչող Արեւելքէն Արեւմուտք,
Որոնց վրայ բնուցուցած էր Հայ վաստակն աննրւած
Մարմարն յուսթի լեռներուն, այգիներուն յորդ գլինին։—
Ո՛վ նախանունդը երգող և քանդակող աղգերուն։
Անցաւ հիմայ բոլոր այդ գեղեցկութիւնը կեանքին,
Կրակի ցեղը, աւաղ. ժամանակէն աւելի՝
Եղաւ քանդող, ժանտախտէն եւս աւելի՝ կոտորիչ։
Ան կը սիրէ տէրվիւն պէս միշտ նըստիլ զոհունակ
Քարի մը վրայ փլատակի և կըրծել ոսկին իր շոյած։

Լըսէ՛, քաղքին պատուարին մէջէ ձայներ մեզ կուգան։—
Դահլձ Յեզն ա՛լ կը տօնէ իր յաղթանակն արիւնոռչող,
Կիներ, սղաներ մօրթելու յաղթանակն իր վատողի։
Հէգ ոստանին, որուն վրայ լուսինն ահա կ'արաստուէ,
Մէկ մասն է արդ գերեզման, հանդիսավայր մասը միւս,
Տաճիկն ահա բըւնկցուց իր խարոյկներն հրծուանքի,
Հեծեծաղին կըմախքներ հանդիսաբար կը վառին։
Շուրջը սոթաւում թեւերով խուժանն ուրախ սրար
կուգայ։

Արիւնաղարտ քրքողէնին հինայազեղ մատներով
կը զարնէ դափ, և Իսլամն, օտարակա՛ն, առջի հեղ
Այսօր գինի կը խըմէ մոխիրներուն ի պատիւ։
Կիսայրեացիները անդին խաւարին մէջ կը հեծեն։
Բայց վիրաւոր մ'աւասիկ կը կոթողուի մութին մէջ,
Յետոյ ծոռնկի վրայ ընդքարչ կը մօտենայ խուժանին,
Եւ հեգնօրէն, քրքալիւր արիւնտողիք կը թըքնէ
կարոյկին մէջ տօնական։—

Կ'անցնին հովերն ողբաղին

Դիակներուն վըրայէն, և վըրայէն փլատակին,
Եւ արիւնի սերմերով, մոծիրներով հրքէնի
Կ'երթան հեռու աշխարհներ հարուն մ'ուրախ ծաղկեցնել։
Օտարակա՛ն, հովերն այդ ահա ծովուն վրայ լուսեղ
Առաջատաները նաւուդ զողացուցին փըքուռոյց,
Ա՛լ մէկնէ սա դառն երկրէն դէպի խաղաղ արեւնքներդ,
Զի տաարակները մեռա՛ն, և դեղձներն խամրեցա՛ւ։
Երբ նաւդ անհուն սարսափով պատուէ ջուրերն ու փախչի
Հետապընդուած միշտ կայառուն դըլիլիններէն՝ որոնք մեր
Ծովախորշերն արգաւանդ եկան փրնտուել դիակներ,
Երբ թիկնոցիդ մէջ ծածկած դեռ նոյաւած քներդ ահարեկ
Գիրկը համախա ոսկիի եղբայրներուդ, — չը մոռնա՛ւ
Անոնց ըսել թէ ինչպէս Կիլիկիան մօրթեցին
Ազատութեան դափերուն նըւաղին մէջ դուաճան,
Դիտեմ թէ այդ եղբայրներդ մեծաղոգ նաւերով
Դալ սկիտ'ուզեն... օղնութեան... ո՛հ, ո՛հ... մահուան
մնացորդին։

Պիտ'ուզեն դալ լուկ մեր կոյս, տառք լեռները սկողել,
Եւ մեր ծոցաւոր հանքերէն կըթել մատաղն հրաշտփառ,
Կըթել մետաղն ու իրենց եսին, կուռքերը կերտել...
Օտարակա՛ն, ա՛լ մեկնէ։— Կ'իջնեմ ես ալ աւասիկ
Այս բարձունքէն, ու փաթթուած տառատուկա մէջ
տորտում՝

Նորէն կ'երթամ թափառիլ քաղաքին մէջ զոհերուն։
Մեռելներն հարկ է թաղեմ, և ողջակէզն օժանեմ։
Վիրաւորի մը դըլուխ որձաքարին կը հեծէ...
Աղբիւրին քով քոյր մը, ո՛հ, կ'ողտարի անտէրունջ...

Պէտք է փորեմ այս գիշեր գերեզմաններ անհամար ,
Եւ լուսեղէն պատանքներ հենուեմ մինչեւ առաւօտ :
Պէտք է կերտեմ շիրիմներ , յուշարձանները կանգնեմ ,
Եւ մարմարին վրայ երգերս տապանագիր քանդակեմ :—

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

(Յեղիմ Սիրք)

ՎԵՐՋԻՆ ՕՐՕՐ

Օրօ՛ր , օրօ՛ր . . . Օրօ՛ր ըսեմ քնանաա
Վերաւոր Հօրդդ ճիչերն ալ ջիւմանաա
Ծիծէս ծըծածըդ թոյն է , կաթ չի գիտնաա . . . :
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաա :

Արիւն-հեղեղ յորդեց այս սուրբ ձորերէ ,
Բայց չի փախիւ , փարէ երկրիդ , զայն սիրէ ,
Հողիդ վրայ գերի մ'ըլլար , այլ տիրէ . . . :
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաա :

Հօրդդ վրայ եթէ անշունչ չինկայ ես ,
Զի ուխտեցի Հռովմի էդ դայիքն պէս ,
Նոր Ռոմիոս մը գիւցնել ստիւքէս . . . :
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաա :

Բողոքներուս պարան , ոտքիս ալ կացին ,
Ստինքիս զոյգ պտուկներն ա՛հ , կարեցին ,
Վէրքէս արիւնս ծծէ , որդեակ միածին . . . :
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաա :

Ահա կ'իյնամ . . . : Հայաստանը մայր քեզի :
Կտակ կուտամ այս կտորած սուրն երկապրի՝
Ուր հայրիկիդ դեռ տաք արիւնը կ'այրի . . . :
Օրօ՛ր ըսեմ քնանաա :

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵԻԱԿ

(Ամենուն Տաւեցայցը 1910)

ԴԷՊԻ ՍԻՂՈՒՆ

Սա կարաւանն ո՛ւր կ'ուղղուի ծանրածանր ,
Ո՛ր հովն է որ մեղկութիւննիս կը քաւէ ,
Ո՛ր ալիքը ծովուն պիտի մըղէ մեզ ,
Ո՛վ կը կոծէ մեր կերտուածքին մէջ կաւէ :

Քաւէ՛ , կըսէ , նոր փիւնիկ մը բարձրերէն ,
Որ յառնելով դեռ չը սպառած ածիւնէ՝
Թառ մը կ'ուղէ խաղաղաւէտ Հեթումին
Պարտէզներէն , ամրոցներէն արիւնէ :

Իր ստուերը թարմ ածիւնով թաթխուած
Կը զարնուի պատուհաննուս փեղկերուն ,
Իր մոխիրը՝ Կիլիկիա մ'է բոցաւէր ,
Իր մէկ ձայնն ալ՝ խուլ թառանջքը հողքերուն :

Միշտ ցամաքէն թող կարաւանն ընթանայ
Ծովն ինչու որ չուզեր մարել մորմոքնիս ,
Միշտ ցամաքէն • թող խարտոցուի կարաւանն ..
Զի հող տեսաւ ծիծէն կտրուած քուրերնիս :

Հիմա որուն կը ցցուի հեղ Հեթումին,
Ամրոցներէն դըպի եալլաին կը նայի.
Ուր իր երկու զաւակներուն մահէն հաք
Կուգար հանդէլ շուքերուն տակ լիմունի:

Օչինն հիմա յաղթ մղկկթին(*) մինապէն
Կը նղտէ արդարութիւնը սրունիկ,
Որ պառկեցան քով խուժանին դոնջ, աւփոտ,
Կըտակելով ալասերած բնկեցիկ:

Պիտի չըտենք թէ այսքանը կը բաւէ,
Մեր պատիւին վրայ ըրած ենք երդում
Թէ անպատճառ պիտի տանք մենք պատասխան.
Մեր պատիւին վրայ ըրած ենք երդում:

ԼԵՒՈՆ ԷՍԱՃԱՆԵԱՆ

(անհիպ)

ԱՏԱՆԱՅԻ ՆՈՐ ԱՄՈԼՆԵՐՈՒՆ

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս կեանքին խորանին
Հրդեհէն խանձած հաղուսաներ առէ՛ք,
Եւ նոր ծաղքերով՝ ծաղքերու մէջ հին,
Վաղուան սերունդին, օ՛ն Շարժումն եղէք:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս Կերոյ տաճարին,
Ջարդէն աղատած նռննիւն հէք
Ծիլեր դրած ձեր կուրծքին և սնարին
Վաղուան սերունդին արիւնն հնչեցէք:

(*) Այն մզկիթը, ուր դեռ չէ սրբուած Օթինի անունը:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս հաղարս ներումին,
Փոխան չաքարի՝ արցունքներ տուէք
Որոնց մէջ ցոլան կայծերը կրկին,
Սուրբը ջարդին՝ քաղցր գերդ մահիկ:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս գեղեցիկ Ումին,
Չկը արխնոտած մահճին փարեցէ՛ք,
Եւ մանուկները լալիւ ըսցն ուժգին
Վաղուան Սերունդին մկաններն ըրէ՛ք:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս սուրը Աշխատութեան
Գանկերով ցանուած քաղաքն հերկեցէ՛ք,
Ջարդին մրդով, խաղերով դաժան
Վաղուան Սերունդին ցորենն աղացէ՛ք...:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս անլախճան Սրտին,
Ձոհարերումին ծուխը՝ ձեր բուրվառն՝
Ամպին յորինող ծուխն սպառնաղին
Վաղուան Սերունդին խիղճն ըրէք պայծառ:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս Հալին ժպիտին,
Աւերակներէն հարսնուկ ժողկեցէք,
Բոց օչարակով իր՝ թմրած հեշտին՝
Վաղուան Սերունդին խանդովն արթնցէ՛ք:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս աղամանդ Կամքին
Մարխերն եղեւին ձեր մոմերն ըրէ՛ք
Կայծերու անտառը՝ ձեր անկողին,
Վաղուան Սերունդին, օ՛ն, մարմին տուէ՛ք:

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս անմահ Գարունին,
Բոցաշուրթ վերքին մէջ վարդեր եղէ՛ք,
Կտարած սրունքուն մէջ՝ չողն Անհունին,
Վաղուան Սերունդին Լոյսը թրթռացէ՛ք:

[ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԼԵՏԸ, Յ. Յ. Թ.]

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս անդուժ ամայրին ,
 Տաճարներուն տեղ որ ինկան խաղաւ ,
 Ծուները դը՛ք , օ՛ն , գանկերու բուրդին ,
 Վաղուան Սերունդին Մտածման համար :

Նոր ա՛յր և նոր հա՛րս նոր մեծ Հաւատքին ,
 Փրցուած ծիծերէն ծնողայ շինեցէ՛ք ,
 Մնաստուածութեամբն իսկ ձեր աղէտքին՝
 Վաղուան Սերունդին , օ՛ն Աստուածն եղէ՛ք :

1911 Մարտ
 (Հայ գրականութիւն)

ԵԴՈՒԱՐԴ ԳՕԼԱՆՃԱՆ

ԱՏԱՆԱՅԻ ԵՐԳԸ

Կատարածն անդուժ հայերը թող լան
 Անապատ դարձաւ չքեղ Ատանան ,
 Կրակն ու սուրը , խուժանն ու թալան
 Ռուբէնի տունը , ա՛խ բրին վիրան :

Այ մի տար լոյսդ , պայծառ արեղակ
 Լոյսիւղ շուրջ կապէ դու սուգի մանեակ ,
 Անցաւ մեր երկրէն , հարաւի խորչակ
 Զորցուց թումկացուց , ծառ ծաղիկ համակ :

Բոպէ մը չ'անցաւ , ու Հայոց խեղճեր ,
 Ինկան սուրին տակ , խուժանին ահեղ ,
 Ժամեր դպրոցներ , բոցի մէջ կորան ,
 Բիւրաւոր հայեր , անխնայ մուսան :

Անդգայ , անօրէն վատը որը թողուց
 Զուակը մօրմէն , հարաւ իր փեակն ,
 Ճէվլան անդգամ , Ասիլը դժուծ
 Կերան կշտացան Հայու արիւնէն :

Պարապ է , աւա՛ղ հարուստ Ատանան
 Մոխիր է դարձեր ամբողջ Կիլիկիան ,
 Միայն սպրեցաւ Հաճընը սիրուն
 Ինչո՞ւ չի չարժուեց ապառաժ Զէյթուն :

Երեք օր գիշեր , կրակը մէջէն ,
 Թշնամույն սուրը , գնդակը դրակն
 Զնջեցին Հայր երկրին երեսէն
 Արիւն կը վաղէ մեր ջինջ գետերէն :

ՍՄԲՍ ԲԻՒՐՍ

(Հայուն երգարանը)

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՂԷՏԻՆ ԱՌԹԻԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՇՈՒՂ-
 ՆԵՐՈՒ ԿՈՂՄԷ ԳՐՈՒԱԾ ԲԱԶՄԱԹԻԻ ԵՂԵՐԵՐ-
 ԳՈՒԹԻԻՆՆԵՐԷՆ ՄԷԿԸ

ԱՏԱՆԱՆԸՆ ՏԵՍԹԱՆԸ

Էֆէնտիմ արդուհալրմ վար , կէօր պիքէսին տալտաւրն ,
 Պաղըր հանրդ , գալպի մահաւն էրմէնինին ճէֆատըր ,
 Յիթուղ պին ճան չէ՛հա իլէ , երմի պինին նիտաւրնը
 Պաղլիքէ դրղար բահմիտէ սապիլիլին սէտաւրնը :
 Մէրադ իթմէ է՛յ Ատանա , լալն սուլուր պէլտաւրնը ,
 Գըրաս դըյամէթիլ , գալմաղ , չէքէճէքաիթ ճէգատըր :

Խանէլէր աթէլէ կիթաի , իթմամըլա խարապ օլտու
 Նիլէ անա դուղուլարը տէրունինտէ քէստալ օլտու
 Գանրմըղ սատէ իչինտէ իչրէթլէրէ չարապ օլտու
 Ճէսէտէ կաղ հաղը վերիպ նիլէ երտէ մայթապ օլտու :
 Մէրադ էթմէ է՛յ Ատանա

Էվրատ աղլար պատամ տէյու, անա աղլար հալրում տէյու,
Գարաաշ աղլար պաճըմ տէյու, Կոճա աղլար դարբմ տէյու-
Պաղիր աղլար հալրմ տէյու, Գէնկին աղլար մաղրմ տէյու-
Էլաւն Էլէ կէլէն Գրգլար վաճ նամուսում արբմ տէյու:
Մէրադ իթմէ Է՛յ Ատանա

Է՛յ պիրատէր գատէրթմիդ չէքէճէլիդ սէֆալէթի
Եա՛ պու իսէմ պիդէ հարամ հա՛ թէրք իսէք պու գուրպէթի
Իսթիպատաւն հատիկեարը միւսթէպիտէր ախուլէթի,
Ելթէ՛ր Ալլա՛, Գուրպանը Գմը հարաթարն սէն պու միլ-
լէթի:

Մէրադ իթմէ Է՛յ Ատանա

ԱՏԱՆԱԼԸ ԼԵԻՈՆ ԷՊԷԵԱՆ
[Ս.Երզ Իհուանի]

ՄԱՀԱՄԵՐԶ ՆԱՀԱՏԱԿԻ ՄՐ ՎԵՐՋԻՆ ՀՐԱԺԵՃՏՐ
Կիլիկիոյ նահապետներէն Հանրնցի Պ. Մարտիրոս Տուման-
կան՝ մեռնելէ առաջ գրած է հետեւեալ յուգիչ նամակը.

Սիրելի ծնո՛ղքս,

Ձարնուեցայ և կը մեռնիմ: Ինձ համար հոգ մի ընէք,
ես պիտի երթամ հոն, որ շատ հանդիստ տեղ մ'է: Ես
ալ 30,000 անմեղ նահատակներու տեսարակին մէջ ար-
ձանադրուեցայ: Ես գնդակէն չեմ ցաւիր, ինձ ցաւ-
պատճառող կէտը՝ չէ՛ թէ մէկ գնդակով մեռնեալ է,
այլ իմ կրթութեան համար Ձեր ըրած զոհողութիւննե-
րուն փոխարէն Ձեզի բարիք մ'ըրած չըլլալ է: Հիմա
ես դեռ 26 տարեկան երիտասարդ տարիքիս մէջ կը

մեռնիմ, ասոր չեմ ցաւիր, ազգիս և հայրենիքիս պար-
տական ըլլալով, ծառայութիւն մը չընելով մեռնիլս
աւելի ցաւ կ'ազդէ ինձ, և մանաւանդ կը ցաւիմ, որով-
հետեւ վառի մը ձեռքով կը մեռնիմ: Ես մահէ չի վախ-
նալով կը մեռնիմ, Տէրը այսպէս կարգադրեր է, թող
անոր կամքն ըլլայ, բոլոր բարեկամներուս և ազգական-
ներուս բարեւանելով: Մնաք բարեա՛ւ առ յաւէ՛տ . . .

Առանձն 13 Ապրիլ 1909

(Երեւանական հիւանդանոց)

Մարտիրոս զումանկիդ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ Գ. ՏՈՒՄԱՆԵԱՆ(*)

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ԱՌԹԻԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱՆՆ ԳԻՐԳԵՐԸ

Քսաներորդ դարու քաղաքակրթութեան պատմու-
թիւնը արտաաւորած և Հայութեան սրտին մէջ անդար-
մանելի վէրք մը բացած Կիլիկիոյ զարհուրելի աղէտը՝
դարերու մէջ պատահած սովորական աղէտներէն չէր, և
այս պատճառով ոչ միայն քաղաքական աշխարհն այլ
նոյնիսկ վայրենի ցեղերն իսկ սոսկացին, և պժգացին ա-
նոր վայրենի հեղինակներուն հանդէպ: Որով այսպիսի
կարեւորագոյն աղէտի մը շուրջը կ'արժէր որ բազմա-
թիւ երկեր հրատարակուէին, նոյնիսկ պաշտօնական
մարմիններու կողմէ, զգուշացնելու նպատակով մարդ-
կութիւնը այս տեսակ ահաւոր և աններկի սխալներէ:

Կիլիկիոյ աղէտին մասին հրատարակուեցան մի քանի
տառնեակ գիրքեր, տեսարակներ և թուուցիկներ, որոնց
ամբողջութիւնը զիրար կը լրացնեն, բովանդակելով նորա-
նոր յայտնութիւններ ու դրուագներ ահաւելի աղէտէն:
Միջևէ հիմա հրատարակուածներէն մեր տեսածներն
են հետեւեալները. —

(*) Լուսանկարը տեսնել 297րդ էջին մէջ:

1. Ասանայի ջարդն եւ պատասխանատուները — Տ.
Մուշեղ Եղիսիպոս :
2. Les vèpres Ciliciennes — Տ. Մուշեղ Եղիսի :
3. Կիլիկեան Արհաւիրքը — Տիար Սարգիս Պարթեւեան
4. Կարմիր լուրեր բարեկամեա — Տիար Աստուհեան
5. The massacres of Cilicia — X.
6. Ասանայի կեանքը — Յակոբ Թէրզեան
7. Ասանայ վազա՛ւար վի մեռուլարը(*) — Տիար Կ.
Չապեան
8. Ամիս մը ի Կիլիկիա — Տիկին Արշակունի Թէրզեան
9. Les Turcs ont passé là... — ... Georges Brézol
10. Աւերակներուն մէջ — Տիկին Չապել Եսայեան
11. Hadjen and the Armenian massacres — Miss
Rose Lambert
12. Au pays des massacres — Jean d'Annezey
13. Կարիլ մը ջուր այրած արեւուն — Տ. Ներսէս
Եղիսի . Դանիէլեան
14. Հայ լեւր — Գրիգոր Գուտուրեան

Իսկ տանջմէ զատ գիրքերու, թերթերու եւ զրա-
կան հանդէսներու մէջ հրատարակուեցան բազմաթիւ
յօդուածներ ու բանաստեղծութիւններ, որոնք եթէ միա-
ցրենք հարկ ըլլայ տաննակ ստուար հատորներ կը կազ-
մեն :

(*) Վերակազմեան Հնչակեան կուսակցութեան կողմէ
հրատարակուած :

Գտներորդ գարաւ քաղաքակրթական պատմութեան մէջ աւ-
ելջ մը կազմող Կիլիկիայ ահաւելի աղէտին բարձր մանրամասնութիւն-
ները գրելու համար հարկաւոր հատորներ լեցնել հարկ էր ֆա-
փաբեցայ՝ 1909 թուականին Կիլիկիայ Հայութեան կրօն խորհրդա-
ւոր հարաւորն արձանագրել անհնջելի կերպով եւ այս փափաքս հա-
զար ու մէկ դժուարութիւններով վերջապէս իրականացաւ, որուն
առթիւ երջանիկ կղզում ինքզինքս Աշխատած եմ կարելի եղածին
չափ լիակատար պատմութիւն մը հրատարակ գնել, որ բովանդակէ
անմուսնաւի աղէտին մանրամասնութիւններն ու այս առթիւ 1909
էն մինչեւ 1913 թուականին տեղի ունեցած բարձր տնցուգարձերը,
էն ժամով՝ կարեւոր կէտերն հաստատել անհրաժեշտ փաստերով, ա-
պացոյցներով ու վաւերական տնայնութեամբ, եւ բազմաթիւ պատկեր-
ներով, եւ տանք՝ անշուշտ պարզ աներաւն ներածին չափ . . . :

Վեց հարիւր տարիներէ իվեր ամէն տեսակ հաւածանքներու
եւ ջարդերու
ենթարկուող
Հայ Ազգը՝ մը-
նացած է, եւ
պիտի մ'նայ
անկաւարձյա-
ւիտեան :
Մաղթենք որ
գտնէ Կիլիկիայ
Աղէտով վերջ
գտնէ հայա-
ջինջ քաղա-
քականութիւ-
նը եւ գըժ-
բախտ հայ
Ազգը աղտա-
շուռ մ'առ-
նէ ծառայե-
լու համար
Հայրենիքին
յառաջդիմու-
թեանն ու փր-
կութեանը . . .

ՅԱԿՈԲ Յ. ԹԵՐԶԵԱՆ

ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՅ

	Էջ
Սկզբունք առաջ Աստանայի մէջ և չրջականները անդի ունեցած խորհրդաւոր շարժումները	9
Աստանայի առաջին ջարդը	25
Ինչպէս յանձնեցինք մեր ղէնքերը	60
Փառք մարտանաւերու ժամանումը	61
«Իթիապ» լրագրին գրգռիչ հրատարակութիւնները	61
Գիւղացիներու փախուստը	93
Տէսէ-աղաճի զինուորներուն ժամանումը	94
Առաջին ջարդէն հաքը աղէտեայնորեն ևզած օգնութիւնները	95
Աստանայի երկրորդ ջարդը	97
Թրիփանիի գործարանին մէջ	119
Աստանայի առաջին ջարդին տկանատան Ամերիկա- ցիի մը տալաւորութիւնները	128
Աստանայի ջարդերէն հաքը աղէտեայնորեն հա- տած օգնութիւնները	144
Տ. Մուշեղ Եպիսկոպոսի Եզիպտոսէն Մէրսին ժամանումն ու ակամայ վերադարձը	153
Թաղանուած ապրանքներն ու կարասիները ո՞ւր մնացին	154
Ապահովադրական խնդիրները	154
Աստանայի քաղաքին մէջ մարդկային ու նիւթա- կան կորուստներու քանակը	156
Կիլիկիոյ ջարդին մէջ նահատակուած Հայ-Կրօ- նականները	158
Տարանի ջարդը	162
Գօղ-օղուղի ջարդը	166
Ապստղուի ջարդը	176

	Էջ
Միսիսի ջարդը	182
Համխալէի »	189
Օսմանիէի »	195
Հասան-պէյլիի ջարդը	202
Սալ-կէյիսի »	209
Շէյխ-Մուրատի ինքնապաշտպանութիւնը	215
Տէօրթ-Կօրի ճակատամարտը	220
Սիսի ինքնապաշտպանութիւնը	226
Հաճընի ճակատամարտը	232
Գարս-փաղար և Ճին Թորոս	244
Ֆէքէի դէպքը	250
Վալրազ Թրքուհի մը Սինէմէ հանրմ	251
Աստանայի Առաջնորդական վիճակներուն պաշտօ- նական վերջին տեղեկագիրը	252
Պաշտանական յուցակ Աստանայի նահանգին մէջ այրած չէնքերուն	254
Հալէպի նահանգին մէջ Անթաքիոյ ջարդը	255
Քէսասլի ջարդը	256
Գրըրդ-Խանի ջարդը	258
Պէյլանի դէպքը	260
Սիւլէյաթիոյ դէպքը	261
Մարաշի դէպքը	262
Անարըրճի չրջականներուն դէպքը	265
Կէօքսինի չրջականներուն »	265
Զէյթունի Տալաւորութիւնը	266
Հալէպի նահանգին մէջ ևզած վնասները	278
Զսողական միջոցներ	269
Ամերիկացիի մը տալաւորութիւններն ու կարծիքը	270
Կիլիկիոյ աղէտին մէջ զոհուածներուն թիւը	278
Հեռագիրներու բաժին	281

	Էջ
Պաշտօնական հեռագիրներ	283
Հայ-Ազգային »	305
Անձնական հեռագիրներ	328
Բանտարկութիւն , դատաւարութիւն և դատապարտութիւններ	337
Ինչպէ՞ս ձերբակալուեցանք	340
Ինչպէ՞ս հարցաքննեցին	346
Բռնի առնուած սուտ վկայութիւններ	354
Ատանայի բանտին մէջ	355
Ատանայի պատերազմական ատեանը	364
Պատեր . Ատեաններու անարդարութիւնները	373
Ատանայի Անդլիական Հիւպատոսարանը ապստամուտները	374
Կիլիկիոյ ազէտին առթիւ մահուան դատապարտուած Հայերը	377
Էրզնիի Պատերազմական Ատեանին կողմէ դատաւարուած Հաճընցիները	378
Ատանայի Պատերազմական Ատեանի կողմէ դատապարտուած Հայեր	380
Ատանայի մէջ վեց անմեղ հայերն ինչպէ՞ս կախազան հանուեցան	383
Էրզնիի մէջ Հաճընցի Գարեգին Աճէմեանի կախազան բարձրանալը	392
Ասանայի կրօնական պիսերուն կողմէ տրուած բոլորագիրներուն պատկերները	398
Անմեղ հայերը կախուելէն ետքը ալիւալ տեղեր քաշուած հեռագիրը	399
Կրօնական պիսերուն պատասխանագիրը	401
Ատանայի Քրիստ . կրօնական պիսերուն պաշտօնական յայտարարութիւնը	403
Պատերազմական ատեանի մասին բոլորքազիր	422

	Էջ
Անարդարութեան դեմ պաշտօնական քննիչ Յանն-նաթողովին բողոքները	439
Յակոբ Էֆ . Պապիկեանի հեռագիրը	442
» » » տեղեկագիրէն քաղուածներ	446
» » » յայտնութիւնները	455
Կիլիկիոյ աղէտը Ֆրանսական ակադեմիային առջեւ	466
Եգիպտացի ազնուազարմ և զրազէտ Իսլամի մը բողոքը	493
Կիլիկիոյ ազէտը Երեսփոխանական ժողովներու առջեւ	497
» » Հայ-Ազգ ընդհ. ժողովին առջեւ	497
» » Օսմ . Երեսփ . ժողովին առջեւ	592
» » Ֆրանսական Երեսփ . ժողովին առջեւ	624
» » Անգլիական Երեսփ . ժողովին առջեւ	648
Մասնաւոր և Ազգ . տեղեկագիրներէ կարելու բաղուածներ	650
Խժդժութիւնք	669
Ատանայի նահանգին կոտորածներուն պատասխանատուները	676
Սրտաճմրկ պարագաներ	685
Պաշտօնական տեղեկագիրներ	689
Օսմ . կառավարութեան Քննիչ Յաննաթողովին տեղեկագիրը	689
Օսմ . կառավարութեան Քննիչ Յաննաթողովին տմբատանագիրը	699
Օսմ . կառավարութեան Քննիչ Յաննաթողովին տեղեկագիրներուն արդիւնքը	716
Ատանայի Պատերազմ . Ատեանին զրոյարտալի տեղեկագիրը	717

Կիլիկիոյ աղէտին պատասխանատուներէն Ատանայի կուսակալ ձէվատ պէշի զրպարտալի անդեկագիրը	743
Ատանայի Հայոց Առաջնորդ Տ. Մուշեղ Եպիսկոպոսի ինքնադատարարումը	754
Հայոց անմեղութիւնը հաստատող նախարարական չրջարեւական	765
Հայոց անմեղութիւնը հաստատող նախարարական չրջարեւականին թարգմանութիւնը	769
Հաշտութեան սեղանին վրայ խօսուած ճառը	773
Հաշտութեան սեղանին վրայ խօսուած ճառին թարգմանութիւնը	780
Գաղանի դաւադրութիւններ	785
Արարելէն «Էլ Թէգատտիւմ» թերթին ուշադրութեւ յօդուածը	789
Կիլիկիոյ աղէտին առթիւ դաղանի գրուած հետազոտներ և նամակներ	790
Կիլիկիոյ աղէտին պատասխանատուներուն ցանկը	793
Բարեգործներու ցանկը	801
Մուչուած անկիւններ	804
Կարեւոր յայտնութիւն մը	805
Օգնութիւններ	810
Ազգ. Նպատակից Յանձնաժողով	814
Միջազգային Նպատակից Յանձնաժողով	817
Որբախնամ Կեդր. Յանձնաժողով և որբանոցներու ու որրերու թիւը	819
Այրբախնամ Կեդր. Յանձնաժողով և այրիներու թիւը	827
Հայոց և բարենպատակ հաստատութեանց օգնութիւնները	834
Ընդհանուր ներուժ	836
Գրական բաժին	838
Վերջին խօսք	855

«Կիլիկիոյ Աղէտը» պատմութեան հրատարակութեան առթիւ Կիլիկիոյ Վեհաճոհ Ս. Կաթողիկոսն եւ Կ. Պոլսոյ Գաղական պատրիարքները՝ Բարձրաճոհ Տ. Եղիշէ Արքեպիսկ. Գաւրեան եւ Տ. Մաղաքիա Արքեպիսկ. Օրմանեանն համաձայն և՛ ճոհեալ հետեւեալ յօդի եւ հմալից գնահատագիրները

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ի Կ.Պ. Ե.Ն.Ս.

Համար 3796 389

5 Դեկտ. 1912, Սիւ

Սիրելի Որդեակ Պ. Յակոբ Թերգեան, ի Կ. Պոլիս
«Ատանայի Զարդն ու պատասխանատուները», «Կիլիկիան Արհաւիրքը», «Ամիս մը ի Կիլիկիա» և «Աւելի անհրաժեշտ մէջ» հոգեցունց, ստույգնող և ստանանցնող, սրտի և հոգւոյ մինչև անձնօթ և անյատակ ալքերը փաթորկայել խռովող գործերէն ետքը՝ հասան մեզ հետեւեալ Զեք «Կիլիկիոյ Աղէտը» ի հատորները։
Ամենքն ալ զիրար ամբողջացնող, աչքէ և լսելիքէ վերացած դաժան յայտնութիւններու ողորդումներով, դաժան, կոյրին կամ ետեւադանին տակ ահաբեկ իրարու զրկախառնուած երկուորեակներու նման շաղապատեալ մէկ լրութիւն կը կազմեն, Կիլիկիոյ սե ու կարմիր ճապատագրին լրութիւնը։
Յատուց կերթանք, թէ յետ, կեանքի խորումները յոյց կը տանք, թէ քարացած, արձանացած անիլիրա կը մնանք, պատասխանը եթէ զրական լլայ, կը հակասէ Կիլիկիային, եթէ ժառանգան լլայ, գերեզմաններու մէջ թափուած ու թաղուած պէտք է լլայինք, սակայն «Զարդերն ու արհաւիրքները», «ամսական ուղերս» ու «աւերակները» հոգի ամենայնի «աղէտները» կը տան և «աւերակները» հոգի ամենայնի, Եղիշէներու, և Լէնկթիմուրնին գմեղ Արքեպիսկոսներու, Եղիշէ, կոթի և մարդկային ներուժ արբանոց դարերուն, ոգրի, կոթի և մարդկային աշխատանքներու մատենագրութիւնն է, Լատարիւրացիներն են, որ կը վերկենցաղին իրենց դարաւոր քնարանէն։

սորդին մէջ, սա անխնայարտ աղէս քին չնորհու ուրիշ-
ներու. և մանաւանդ քեզի՝ ցաւաղի, առիթն բնծայեց
մեր գոյգոյժ ձեռքերուն մէջ դնելու ջարդուածներու
գիրքը. Տգմատի աղերքն մինչև Սիւնի բերանը ներ-
կող մարտիրոսական հեղու մի կապակներովը գրուած:

Այս և տոտր նմանն քն էին ա՛յնքան խելօք և խա-
ղաղիկ ապրող և քաղաքակրթութեան բարիքները վա-
րկերաւ տնկելով Օսմանեան հայրենիքին այնքան ան-
նախնայ թեամբ ծառայող ժողովուրդի մը գիրքերը:

Բախտաւոր չէր սորդեօք Լաւթրիմանայի աղգին այն
պէտքը՝ որ պարծանքով մը կը յայտարարէր թէ՛ իրենց
գիրքն էր Համերաք, վասն զի ան կը սորվեցնէր՝ թէ
ինչպէ՛ս պէտք է կուտիլ մինչ չկոստներուն (սորուկնե-
րուն) կը յանձնարարէր Եփեսոս կարգաւ, սորվելու հա-
մար թէ ինչպէ՛ս պէտք է անասնարար հերկիկ հոգր:

Կր խորհիմ... մինչև երբ մերը պիտի բլլան նախա-
սակներու և ջարդուածներու գիրքերը:

4 Սեպտ. 1912

Ողջունիւ սիրոյ և օրհնութեամբ
ԵՂԻՇ՝ ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Այն

Եղկութիւններ կան որ չեն չիննար, յիշատակներ
կան որ չեն մոցուիր, և Ձեր աշխատասիրած հատոր-
ները որչափ եւս երեք տարի տալով կտաւարում գոր-
ծեր կը պատմեն, սակայն իրենց տկամտակա չեղանքի
խղճամբա ճշգրութեամբ, այժմութեան կենդանի կնիքը
կը կրեն:

Լացինք ու սորացինք աղէար. կուրանք ու կող-
բանք թէ գեռ հեաքերը կը չարոնակեն. Աստուած
պահէ որ նոր լացերու ու սրերու չպարտաւորուինք:
Օրհնաձայն ողջունիւ մեամ Այնուս թեանդ աղօթարար

ՄԱՆԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ՕՐՍԱՆԵԱՆ

31 Օգոստոս 1912
ԲԵՐՍ.

Ձեր երկր՝ ընթերցողը յաւիտենական յուզումի և
խղճի ամենաբուռն տաքնապի կը մասնէ, անհար է
չիղձկիկ և չի լալ:

Այս իսկ է ձեր գրքին յարգն ու փառքը:

Ձեր այս երկով Հայ պատմադրաց շարքին մէջ ան-
մահ անուն մը և Հայ ապագայ սերնդեան անջինջ յիշա-
տակ մը կը թողուք: Շատ ապրիք, կը չնորհաւորեմ զՁեզ:
ՅՈՒԼԶ. Ի. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

1912 Դեկ. 6/19

Սամաքիա, Նաուր-Դաբու

« ԲԱԶՄԱԿԷՊ » ՀԱՏՈՐ Լ. ԹԻԻ 7-8-9

(Յլս. Օգոս. Սեպ. էջ 426)

Ատանայի տխուր օրերուն վրայ (1909 Ա.գրիլ) երեք
տարիներ սահեցան անցան, առանց կարենալու զգացու-
ած սարսուռները մեղմելու, ծխացող աւերակներուն վը-
րայ մոխիր մը տխուր և մոռացութեան քողը թշուառ
որբերուն սրտին մէջ իջեցնելու:

Այն օրէն իվեր, պատմութեան մէջ գեռ աննման
աղէտին վրայ գրուեցան մեծ ու փոքր՝ երեսունէն աւե-
լի հրատարակութիւններ, ամէն ալ մէջէնին պարու-
նակելով նորանոր յայտնութիւններ: Այնքան մեծ էր
բացուած վիճը, այնքան անսպաս հոն խորատուզող
սրկածը:

Ահա նախորդներուն վրայ կ'աւելնայ այսօր նոր հը-
րատարակութիւն մ'ալ, հատորներու բաժնուած, ու-
րոնց մէջ ոչ թէ ի լրոյ ստացուած տեղեկութիւններ են,
ալ անձամբ կրուած, անձամբ ապրուած՝ սարսափի և
արհաւիրաց կեանքի, արխն հեղեղներու, բոցերու, ծու-
խերու, սրոյ և լախտի հարուածներուն մէջ:

Խմբագրութիւն

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ
 “ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԱՊԷՍՏՐ.”

ՀԻՆԳ ՀԱՏՈՐ ԳԻՆԸ 25
 ԸՆՏԻՐ ԹՈՒՂԹՈՎ ԵՒ ԿԱԶՄՈՒԱԾ 40

ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԱՊԷՏՐ [Ա. Հատր] Կը պատկերացնէ
 Ատանայի Գարդերը 5

ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԱՊԷՏՐ [Բ. Հատր] Ատանայի և Հալէպի
 և հանգներուն մէջ տեղի ունեցած Գարդերն ու
 ինքնապաշտ գանութիւնները և աղէտին միջոյն
 փոխանակում հեռագիրներէն կարեւորները . 5

ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԱՊԷՏՐ [Գ. Հատր] Աղէտին հար
 կատարուած անարդարութիւններն ու այս մա
 սին եղած բողոքները 5

ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԱՊԷՏՐ [Դ. Հատր] Կիլիկիոյ աղէտը
 երեսփոխանական ժողովներու առջեւ և Հայ-Աղ
 զային ու մասնաւոր տեղեկագիրներ 5

ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԱՊԷՏՐ [Ե. Հատր] Պաշտօնական տեղե
 կագիրներ և այլ ամբողջացուցիչ մասեր 5

ԳԻՆ 7^{1/2} ՂՐԾ.

Մեծ քանակ գնողներու գոհացուցիչ գեղջ

Դիմել ու գլխի Հեղինակին՝

Դեղարան «Ասանա» ԳՈՒՄ-ԳԱՐՈՒ

Կ. ՊՈԼԻՍ

